

e-ISSN: 2459-0185

ISSN: 2548-091X

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/turktarars>

TTAD

TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 8, Sayı 1, Haziran 2023

Journal of Turkish History Researches

Volume 8, Issue 1, June 2023

Ordu

2023

Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Yılda iki kez, Aralık ve Haziran aylarında yayımlanır. Derginin elektronik versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turktarars> adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programı ile denetlenmektedir.

Journal of Turkish History Researches is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in December and June. Also a special issue will be published every year. The electronic version of the journal can be read at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turktarars> Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. Journal of Turkish History Researches is using plagiarism detection software in order to detect and prevent plagiarism.

Yıl 8, Sayı 1, Haziran 2023
Volume 8, Issue 1, June 2022

Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (TTAD) *Journal of Turkish History Researches*

- ❖ **Sahibi ve Sorumlusu / Owner**
Fatih ÜNAL
- ❖ **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief**
Fatih ÜNAL
- ❖ **Editörler / Editors**
Mehmet ALPARGU, Fatih ÜNAL, Murat ÖZKAN, Mesut KARAKULAK
- ❖ **Editör Yardımcıları / Assistant Editors**
Harun ARSLANTÜRK, Zafer SEVER
- ❖ **E-Dergi Yöneticisi / E-Journal Director**
Murat ÖZKAN, Mesut KARAKULAK
- ❖ **Dergi Sekreteryası / Journal Secretariat**
Kamil YAVUZ

ISSN (Çevrimiçi) 2459-0185
ISSN (Basılı) 2548-091X

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / THE JOURNAL IS
INDEXED IN

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asos Index)

Scientific Indexing Services

Directory of Research Journals Indexing

ResearchBib - Academic Resource Index

Eurasian Scientific Journal Index

Citefactor

Advanced Science Index

İSAM (İslam Araştırmalar Merkezi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1 Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Buğday Krizi
Fusun KARA
- 14 Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na
Serkan ACAR
- 31 16. Yüzyılda İstanbul Karai Cemaati
Vesile TANINMIŞ
- 50 Isparta İstiklal Mahkemesinde Görülmüş Bazı Casusluk Davaları
Sebile YILDIZ AYBAK
- 64 Avrupalı Seyyahların İzlenimleriyle 19. Yüzyılda Batı Türkistan'da "Türk Misafirperverliği"
Gülcan MEMİŞ
- 84 Kitap Tanıtımı: Sibir Hanlığı Kronikleri: I Yesipov Kroniği- II Stroganov Kroniği-III Remezov Kroniği
Salise Hilal ERGÜN
- 93 Kitap Tanıtımı: Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)
Leyla ÖZER

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap Kara, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Taşığıl, Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Rusya Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Darkhan Kydyrali, Uluslararası Türk Akademisi / Kazakistan
Prof. Dr. Döölötbek Saparaliev, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi/ Kırgızistan
Prof. Dr. Ergin Ayan, Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Ankara Üniversitesi

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ali Merthan Dündar, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil Bal, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hava Selçuk, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrunnisa Alan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Telliogđlu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami Durmuş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal Özcan, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Konuralp Ercilasun, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Tezcan, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekleli, Azerbaycan
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Daş, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan Durak, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin Sariahmetoğlu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Okan Yeşilot, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Olcabay Karatayev, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Doğan, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Yorulmaz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Kılıç, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Yılmaz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler Bulduk, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. B. Tümen Somuncuoğlu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Türker, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Serkan Acar, Ege Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Hakan Güngör, Ordu Üniversitesi (İngilizce)
Dr. Öğr. Ü. Halim Kılıç, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (İngilizce)
Dr. Öğr. Ü. Cumhuri Kaygusuz, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Rusça)
Dr. Başak Kuzakçı, Yeditepe Üniversitesi (Rusça-İngilizce)

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas Kemalöğlu, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Eralp Erdoğan, Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Özer, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Uygun, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba Tombuloğlu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cumhuri Kaygusuz, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Türkmen, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan Özer Keskin, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Abdul Metin Çelikbilek, Selçuk Üniversitesi
Dr. Cihan Gençtürk, Atatürk Üniversitesi
Dr. Resul Şahsi, Ankara Üniversitesi

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara University
Prof. Dr. Abdulvahap Kara, Mimar Sinan Fine Arts University
Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere, Marmara University
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, Yeditepe University
Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Russia Academy of Sciences
Prof. Dr. Darkhan Kydyrali, International Turkish Academy / Kazakhstan
Prof. Dr. Döölötbek Saparaliev, Kyrgyz-Turk Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ergin Ayan, Ordu University
Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ordu University
Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Sakarya University
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel, Istanbul University
Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Ankara University

BOARD OF ADVISERS

Prof. Dr. Ali Merthan Dündar, Ankara University
Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Kütahya Dumlupınar University
Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Ankara University
Prof. Dr. Halil Bal, İstanbul University
Prof. Dr. Hava Selçuk, Erciyes University
Prof. Dr. Hayrunnisa Alan, İstanbul Civilization University
Prof. Dr. İbrahim Telliöglu, Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. İlhami Durmuş, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. İlyas Kemalöglu, Marmara University
Prof. Dr. Kemal Özcan, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Konuralp Ercilasun, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, Gazi University
Prof. Dr. Mehmet Tezcan, Uludağ University
Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekleli, Azerbaijan
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan, Fırat University
Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel, Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Mustafa Daş, Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Neslihan Durak, İnönü University
Prof. Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu, Mimar Sinan Fine Arts University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh University
Prof. Dr. Okan Yeşilot, Marmara University
Prof. Dr. Olcabay Karatayev, Kastamonu University
Prof. Dr. Orhan Doğan, Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof. Dr. Osman Yorulmaz, Mimar Sinan Fine Arts University
Prof. Dr. Remzi Kılıç, Erciyes University
Prof. Dr. Salih Yılmaz, Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Trakya University
Prof. Dr. Üçler Bulduk, Ankara University
Prof. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. B. Tümen Somuncuoğlu, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Özgür Türker, Süleyman Demirel University
Assoc. Prof. Dr. Serkan Acar, Ege University

LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Hakan Güngör, Ordu University (Eng.)
Assist. Prof. Dr. Halim Kılıç, Ankara Hacı Bayram Veli University (Eng.)
Assist. Prof. Dr. Cumhuri Kaygusuz, Samsun Ondokuz Mayıs University (Rus.)
Dr. Başak Kuzakçı, Yeditepe University (Rus.-Eng.)

REVIEWERS FOR THE CURRENT ISSUE

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara University
Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu, Marmara University
Doç. Dr. Eralp Erdoğan, Namık Kemal University
Doç. Dr. İsmail Özer, Ordu University
Doç. Dr. Süleyman Uygun, Ordu University
Doç. Dr. Tuba Tombuloğlu, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Dr. Öğr. Üyesi Cumhuri Kaygusuz, Ondokuz Mayıs University
Dr. Öğr. Üyesi İlker Türkmen, Kırşehir Ahi Evran University
Dr. Öğr. Üyesi Özkan Özer Keskin, Ondokuz Mayıs University
Arş. Gör. Dr. Abdul Metin Çelikbilek, Selçuk University
Dr. Cihan Gençtürk, Atatürk University
Dr. Resul Şahsi, Ankara University

TAKDİM

Genel Türk Tarihi alanındaki süreli yayın eksikliğini gidermek maksadıyla yayınlamaya başladığımız Türk Tarihi Araştırmaları Dergisinin 8. yılına girmiş bulunuyoruz. Başlangıçta yayın ilkelerini tespit etmiş ve bu ilkelere riayet edeceğimize dair söz vermiş ve bir ölçüde de taahhütte bulunmuştuk. Bu sözümüzü yerine getirmenin mutluluğu içinde olduğumuzu özellikle belirtmek istiyoruz.

Alandaki çalışmacıların sayısının az olmasına rağmen bu yayın süresi içinde araştırmacılar dergimize büyük ilgi göstermişler, birçok araştırmacı gerçekleştirdiği yayın faaliyeti ile dergimize güç katmıştır. Kendilerine teşekkür ediyoruz. Dergimizin kuruluşunun üstünden çok uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi Genel Türk Tarihi çalışmalarının daha organize olması için planlanan ve çok sayıda katılımı ile gerçekleşen, çeşitli kuruluşlarla iş birliği içinde “Genel Türk Tarihi Çalıştayları’nın” düzenleyicisi olarak önemli bir faaliyet göstermiş ve çalıştaylarda sunulan görüş ve düşüncelerin yer aldığı bildirilerin bir bölümünün yayınlanmasını da başarıyla gerçekleştirmiştir.

Bu dergide yayın yapan araştırmacıların emekleriyle birlikte dergideki yazıların hakemleri de gerçekten dikkatli ve sabırlı bir mesai içinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Onlara da gösterdikleri ilgi ve titiz çalışmaları için teşekkür ediyoruz.

Bu sayımızın hayırlı olmasını diliyor, saygılarımızı sunuyoruz.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

INTRODUCTION

The Turkish History Research Journal, which started to publish in order to overcome the lack of journals in the field of General Turkish History, is celebrating its 8th year. The journal determined its principles before it went on publishing and it is our pleasure to announce that it has proved to comply with these principles.

Although there is a small number of researchers in the field, researchers showed great interest to the Turkish History Research Journal during this period of publication. As the board of the journal, we thank those who has contributed. Although it has not been a long time since the establishment of our journal, the Turkish History Research Journal has been an important organizer of the "General Turkish History Workshops" in collaboration with various organizations. The journal has also successfully published some of the papers containing the opinions and thoughts presented in the workshop.

Along with the efforts of the researchers publishing in this journal, the referees of the articles in the journal also made important contributions in a careful and patient work. We thank them for their interest and meticulous work.

We wish this volume to be beneficial and we offer our respect.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

EDİTÖRLERDEN

Sevgili okuyucular,

Genel Türk Tarihi alanında sekiz yıldır yayın hayatına devam eden Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin son sayısında 5 özgün araştırma ve 2 kitap tanıtımı yer almaktadır. Bu sayının ilk makalesi Fusun Kara tarafından kaleme alınmıştır. "Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Buğday Krizi" adlı çalışmada Sovyet dönemi Kırgız halkının zorla yerleşik hayata geçirilmesi ve devlet için buğday üretiminde çalıştırılmaya başlanması bunun sonucunda da bölgede buğday krizinin ortaya çıkması konu alınmıştır.

"Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na" adlı çalışmada Serkan Acar, Kiev Knezliği'yle başlayan en eski Slav devletinin iki mihenk taşı Rus ve Ukrayınlerin Moğol istilasıyla birlikte başlayan ayrışmasının tarihî arka planını ele alarak bunun günümüze nasıl yansıdığını değerlendirmiştir. Vesile Tanınmış "16. Yüzyılda İstanbul Karai Cemaati" başlıklı çalışmada Karai Cemaati'nin ortaya çıkışı, yayılma alanları ve son olarak II. Mehmet döneminde Osmanlı Devleti içerisindeki durumu incelenmiştir. Sebile Yıldız Aybak tarafından kaleme alınan "Isparta İstiklâl Mahkemesi'nde Görülmüş Bazı Casusluk Davaları" adlı çalışmada, daha önce TBMM Arşivi'nden yayımlanmamış yargılama tutanakları temel alınarak Millî Mücadele döneminde devlete karşı casusluk faaliyetleri yürütenlerin yargılama süreci ve aldıkları cezalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Gülcan Memiş "Avrupalı Seyyahların İzlenimleriyle 19. Yüzyılda Batı Türkistan'da Türk Misafirperverliği" başlıklı makalesinde Türk gelenek-göreneklerinde önemli bir yere sahip misafir ağırlama kültürünü, batılı seyyahların izlenimlerine dayanarak onların nasıl ağırlandığına vurgu yapılmıştır.

Bu sayıda dergimizde yer alan kitap incelemelerinden ilki Salise Hilal Ergün "Sibir Hanlığı Kronikleri: I Yesipov Kroniği-II Stroganov Kroniği-III Remezov Kroniği" adlı Sibir Kronikleri serisidir. Ergün, kitap serisinin muhteviyatı hakkında bilgi verirken Türk bilim çevrelerince bu alanda yapılan diğer çalışmaları da değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Son olarak Derya COŞKUN tarafından kaleme alınan "Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)" adlı eserin incelemesi Leyla Özer yapmıştır. Özer, eserde esas alınan İlhanlı dönemi Kert Hanedanlığı ve bu hanedanlığın bağımsızlığını elde ettikten sonraki süreç işlenerek kitabın bölümleri hakkında umumi değerlendirmelere yer vermiştir.

Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin bu sayının ortaya çıkmasında emek sarf eden ve değerli vakitlerini bize ayıran başta yazarlara, hakemlere, maddi manevi katkı sunan tüm dostlarımıza müteşekkirimiz.

Editör Kurulu Adına
Prof. Dr. Fatih ÜNAL

FROM EDITORS

Dear readers,

The last issue of the Journal of Turkish History Studies, which has been published for eight years in the field of General Turkish History, includes 5 original research and 2 book reviews. The first article on this issue has been written by Füsün Kara. In the study titled "The Soviet Republic of Kyrgyzstan in Wheat Crisis", the forced settlement of the Soviet period Kyrgyz people and their employment in wheat production for the state, because of which a wheat crisis emerged in the region is discussed.

In the study titled "Historical Origins of Ukraine: From Kievan Rus' to the Crimean Khanate", Serkan ACAR deals with the historical background of the separation of the two cornerstones of the oldest Slavic state, which began with the Kievan Principality, Russian and Ukrainian, which began with the Mongol invasion. In addition, Acar evaluated how this situation reflects today. In the study titled "Karaites Congregation of Istanbul in 16th Century" by Vesile Tanınmış, the emergence of the Karai/Karaim Community, its areas of expansion, and finally its situation in the Ottoman State during the reign of Mehmet II were examined. The "Some Cases of Espionage Held at Isparta Independence Court" study, written by Sebile Yıldız Aybak, is based on previously unpublished proceedings from the Parliamentary Archive. In addition, in the article, the trial process and the punishments of those who carried out espionage activities against the state during the National Struggle were tried to be revealed. Gülcan Memiş, in her article titled "Turkish Hospitality in Western Turkestan in the 19th Century as Perceived by European Travelers", discussed the hospitality culture, which has an important place in Turkish traditions and customs, and emphasized how they were hosted based on the impressions of western travelers.

The first of the book reviews in this issue of our journal is the Sibir Chronicles series titled Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği-II Stroganov Kroniği-III Remezov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, ISBN: 978-605-155-896-7/4/1 reviewed by Salise Hilal Ergün. While giving information about the content of the book series, Ergün did not neglect to evaluate other studies conducted by Turkish scientific circles in this field. Lastly, Leyla Özer analyzed the work of Derya Coşkun, *Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)*, Kitabevi, İstanbul 2020, 300 s., ISBN: 9786057819710. Özer gave general evaluations about the chapters of the book dealing with the Kert Dynasty of the Ilkhanid/Ilkhanate period and the process after this dynasty gained its independence.

We would like to thank the authors and referees, and all our friends who contributed materially and morally to the publication of this issue of the Journal of Turkish Historical Studies.

On behalf of the Editorial Board
Prof. Dr. Fatih ÜNAL

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 28.03.2023

Makale Kabul | Accepted: 28.05.2023

Atıf | Cite as: Füsün Kara, “Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Buğday Krizi”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 1-13.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1272303>

KIRGIZİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİNDE BUĞDAY KRİZİ

Füsün KARA*

Öz

Sovyet iktidarının kurulduğu ilk dönemlerde Kırgızistan bölgesinin büyük bir kısmını, göçebe ve yarı göçebe halk oluşturmaktaydı. Kırgız halkının yerleşik yaşama geçmesi Bolşevik İhtilâli ile birlikte başladı. Sovyet hükümeti hâkim olduğu bölgelerde yerleşik iskân politikası uygulayarak iktidarını güçlendirme politikası izledi. Sovyet komitesinin 1931 yılında yaptığı bir toplantı sonucunda Kırgızların bütünü ile yerleşik hayata geçirilmesine karar verildi. Yerleşik hayata geçirme zorla kolektifleştirme eşliğinde yapıldı. Kırgızistan’da kolektifleştirme ve yerleşik hayata geçirme işleri, Kırgızların sosyal ekonomik ve kültürel işleri hesaba katılmadan yapılıyordu. Yerleşim için seçilen bazı bölgelerde hayvanlar için otlak, su kaynakları, sulama imkânları ve buna benzer detaylara önem verilmemişti. Stalin iç ve dış zorlukları yenmek için yeni ekonomi politikasından vazgeçerek ülkeyi hızla sanayileştirme ve zorla kitlesel kolektifleştirme yolunu seçti. Ülkenin öncelikle buğdaya ihtiyacı vardı. Buğdaysız sanayileşme yapılamazdı. Kırgızistan’ın ilk planda buğday hayvan ve yün hazırlaması, güneyde ise pamuk üretimini yükseltmesi gerekiyordu. Döviz, buğday karşılığında alınıyordu. Bu doğrultuda Kırgız halkı buğday ekimi için kullanıldı. Dünya ekonomik krizinin patlamasıyla beraber buğday fiyatları düştü. Açlığa dayanamayan insanlar daha olgunlaşmamış buğday başaklarını toplayarak hayatta kalma mücadelesi verdi. Sovyet Rus komisyonunun kararına göre kulak adı altında en verimli çiftçiler tasfiye edildi. Bu çiftçilerin hayvan, ev, araç ve buğdaylarına el konularak, kolhoza verildi. 1932-1933 de özellikle buğday ekilen bölgelerde yaşanan kitlesel açlıkta, köy fertlerinin hepsinin öldüğü vakalar yaşandı.

Bu çalışmada Sovyet Rusya döneminde göçebe halklara uygulanan zorunlu iskân politikasının baskıya dayalı ve yersiz yapılması ülkenin tarım ihtiyacını karşılamak amacıyla Kırgız ve diğer Türk halklarının ekonomik anlamda desteklemeden kullanılması, göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzına alışkın olan Kırgız halkının yaşam mücadelesi kaleme alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Rusya, Buğday Krizi, Kırgızistan, Tarım, Göçebe Halk, Kolektifleştirme.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, fkara@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2100-1788.

THE SOVIET REPUBLIC OF KYRGYZSTAN IN WHEAT CRISIS

Abstract

In the first periods of Soviet Power, a large part of the Kyrgyzstan region was composed of nomadic people. The transition of the Kyrgyz People to settled life started with the bolshevik revolution. The Soviet Government followed a policy of strenggggthening its it dominated. As a result of meeting of the Soviet Committe in 1931, it was decided to establish a settled settlement policy in the regions it dominated. As a result of a meeting of the Soviet Committee in 1931, it was decided to establish a settled life in Kyrgyzstan were done without taking into account the social, economic and cultural conditions of the kyrgyz in some areas selected for settlement, no attention was paid to pasture for animals, water resources, irrigation facilities and similar details. To overcome internal and external difficulties, Stalin abandoned the new economic policy and chose the path of rapid industrialization and forced mass collectivisation of the country. The country primarily needed wheat cultivation industrialization would not be possible without wheat. Kyrgyzstan was supposed to prepare what, livestock and wool in the first place and to increase cotton production in the South. in this direction, a large amount of wheat and meat tax was collected from the people of Uzbekistan and Kyrgyztan, and cotton production areas were supported. Modern equipment and machines were needed fort he industry. Currency was needed to buy them. Currency was bought in exchange for wheat. In this direction, the Kyrgyz people were used for wheat cultivation with the eruption of the world economic crissis, wheat prices fell. People who could not stand the hunger struggled to survive by collecting the immature ears of wheat. According to the decision of the soviet russian commission, the most productive farmers were confiscated and given to collective farms. In 1932-1933 there were cases where all members of the village died in the mass famine experienced especially in the areas where weat was cultivated.

In this study, the compulsory resettlement policy applied to nomadic peoples during the soviet russia period, the use of the kyrgyz and the other turkish peoples to meet the agricultural needs of the country without economic support, the life struggle of the kyrgyz people who are accustomed to the nomadic and semi-nomadic lifestyklewill be written

Keywords: Soviet Russia, Wheat, Crisis, Agricultural, Nomadic Peoples, Collectivization.

Giriş

Sovyet iktidarının ilk dönemlerinde Kırgızistan'ın çoğunluğunu göçebe ve yarı göçebe halk kitlesi oluşturmaktaydı. Kırgızlar, Tanrı Dağları, Issık Göl Vadisi, Suusamur Vadisi, Alay, Gülçö, Kemin, Ketmen Töbö'yi yaşam alanı olarak seçmişlerdi. Fergana Vadisinde yerleşik Kırgızların dışında kalan Kırgızlar asırlar boyu göçebe hayatı sürdürmüşlerdir. Sovyet iktidarı öncesi Kırgızların kitlesel olarak göçebe hayatı bırakıp yerleşik hayata tam olarak girmesinin ilk dönemi Bolşevik İhtilâli ile birlikte başlamıştır. İkinci dönem ise 1931 yılına kadar süren dönemle birlikte yapılmış ve 1971 yılına kadar da aralıksız olarak devam etmiştir. Sovyet iktidarının amacı, Kırgızları yerleşik hayata geçirerek kendi iktidarlarını daha kolay kabul ettirmektir. Diğer taraftan da manap ve zenginlerin etkisini ve onları yok etme amaçlarını güdüyordu. Kırgızistan'da zengin ve manaplar henüz yok edilmemişti ve halk üzerinde büyük etkileri bulunmaktaydı. Göçebe Kırgızlar otlakları ortak olarak kullanıyorlardı. Yazlık meralar ve otu kesilecek yerler boylara aitti. Kırgızları, yerleşik hayata geçirmenin ilk etabı Ekim Devriminden kolektifleştirmenin başlamasına kadarki dönemi kapsar. İkinci

etap ise kolektifleştirme dönemidir. Esas yerleşik hayata geçirme ise 1931’de kitlesel kolektifleştirme ile birlikte yapılmış ve 1971 yılına kadar devam etmiştir.

Kırgızistanda Kitlesel Kolektifleştirme İle Birlikte Buğday Krizi

1920 yılından başlayarak 1930 yılına kadar geçen süre aralığında Kırgızlar göçebelikten yerleşik hayata geçirilmişlerdi¹. Ancak, ortada çok önemli bir husus vardı ki Bolşevizmin hüküm sürdüğü bu yıllar kitlesel kolektifleştirme için son derece elverişsizdi. Durumu fark eden idareciler hızla gerçekleştirmiş oldukları çalışmaların yanı sıra halkı yerleşik hayata özendirmek için 19 Eylül 1923 yılında zayıf göçebe ailelerini vergilerden muaf tutma kararı aldı. Zira Kırgız Özerk Bölgesi kurulduğu zaman Kırgızların halen %62 sini göçebe ve yarı göçebe halk oluşturuyordu.

Komünist Parti göçebe halkı yerleşik hayata geçirmek amacı ile 3 Nisan 1931’de yerleştirme işini yönetmek için Kırgızistan Hükümetine bağlı ve başkanı Abdırhmanov olan Cumhuriyet Komitesi oluşturdu. 18 Ekim’de Toprak Halk Komiserliğine bağlı özel birim oluşturuldu. 17 Aralık’ta Bölge Komiteleri oluştu. 1932 yılı şubatında, komitenin yapmış olduğu toplantı sonucunda alınan kesin karar ile Kırgızların bütünü ile yerleşik hayata geçirilme kararı alındı. Komitede yer alanların vazifeleri; göçebe halka yerleşik hayatı tanıtmak, yerleşim bölgelerini belirlemek ve gerçekleştirmek için plan hazırlamak, yerleşik hayata geçenlerin ekonomi ve kültürlerini yükseltmek için tedbirlerini almaktı. Elbette doğru olmayan bu düşüncelerini halka şu şekilde anlatmışlardır: yerleşik halkın köylerinden daha fazla istifade edebilmek için toprak ve hayvanlarını otatabilecekleri daha büyük alana sahip olabileceklerdi. Gerçekçi olmayan diğer bir vaatleri ise halkın sürekli bir işe sahip olacağı sanayide çalışabileceği imkânı idi. Planlanan hayata geçirme işini gerçekleştirmek için 1932 Mayıs’ta 370 bin ruble tahsis edilmişti. Kırgız hükümeti tarafından 210,8 bin ruble uzun vadeli borç vermeye ayrılmıştı. 85 bin ailenin 68 bininin 1933 yılında yerleşik hayata geçişinin sona ermesi gerekiyordu². Sovyet yönetimi göçebelerin yerleşik hayata geçmesini hafife aldığı için ekimi zorunlu olan buğday ve diğer tahıl ve araç gereç ihtiyacını arka plana atmıştı.³ 1927 yılında buğday hasadı önemli ölçüde azaldı ve 1926 yılına nazaran 45 milyon ton daha az buğday toplandı. Buğdayı az toplamak demek dışarıya buğday satmamak ve sanayileşme planının tehlikeye girmesi anlamını taşıyordu. Bu durumda buğdayın sonbahar fiyatını dondurma, elinde buğday olanları satmaya zorlama, devlete satmak istemeyenleri cezalandırma yoluna gidildi⁴.

1932 yılında 12 bölgede kitlesel yerleştirme işi yürütüldü. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, Kazakistan’ın yerleşik hayata geçen göçebe ve yarı göçebe halkına ön gördüğü kolaylıkları içeren “Kazakistan’ın Hayvancılık ve Ziraatı” kararını aldı. Bu kararın esasında eski göçebeler 1933 ocak ayından itibaren hayvan ve buğday vergisinden muaf tutuluyorlardı. Kazakistan’daki bu karar Kırgızistan’daki göçebeleri yerleşik hayata geçirmede yapılan yanlışlıkları düzeltmek için büyük önem taşıyan bir emsaldi. Çünkü yerleşik hayata geçirmede bazı yerlerde çok ciddi hatalar yapılmıştı:

¹ A. Dcunuşev, *İz İstorii Obrazovaniya Kirgizskoy Avtonomnoy Respubliki*, Fruze 1966, s. 39.

² U. Çotonov vd., *İstoriya Kirgızstana: XX vek*, Bişkek 1998, s. 71-72.

³ N. S. Tünteev, N. S., *Krasme Kavaleristi Kirgızstana*, Bişkek 1994, s. 4.

⁴ V. G. Afrasnayev, A. A. Smirnov, *Urok Deat İstoria*, Moskva 1989, s. 144-145.

- Yerleşik hayata geçirme zorla kolektifleştirme eşliğinde yapılmıştı.
- Dağlık ülke olan Kırgızistan'ın şartlarına uymayan birçok büyük yerleşim bölgesi oluşturulmuştu.
- Her zaman halkın istediği yerler seçilmiyor, yanlış yerlerde ısrar ediliyor ve sonuçta kurulan yerleşim yerleri halkın yaşamasına uygun olmadığı için boş kalıyordu.
- Bazı bölgelerde daha dünkü göçebelerin yatkınlık ve seçimlerini hesaba katmadan buğday kültürünü yerleştirmeye çalışıyorlardı.
- Kırgız Bölge Komitesinin Ocak 1932 tarihli kararına uygun olarak göçebeleri yerleştirirken boy düzenine göre yerleşimden kaçınıyorlardı. Kırgızistan'da kolektifleştirme ve yerleşik hayata geçme işleri, Kırgızların sosyal ekonomik ve kültürel şartları hesaba katılmadan yapıyordu. Yerleşim için seçilen bazı bölgelerde hayvanlar için otlak, su kaynakları, sulama imkânları ve buna benzer detaylara önem verilmemişti. Örneğin, Alay Gülçö bölgesinin Layli Su adlı kaynağından 1,5-2 km uzaklıkta ve uygun olmayan yerde kurulmuştur⁵.

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Buğday Krizi

Stalin iç ve dış zorlukları yenmek için yeni ekonomi politikasından vazgeçerek ülkeyi hızla sanayileştirme ve zorla kitlesel kolektifleştirme yolunu seçti⁶. Ülkenin öncelikle buğday ekimine ihtiyacı vardı. Buğdaysız sanayileşme yapılması imkânsız idi. Ekmeği çok sayıda ve hızla büyük ekonomi kuruluşları verebilirdi. Böylece buğday problemini kolhoz ve sovhoz bazında çözme fikri doğmuş oldu. Pamuk bağımsızlığını Orta Asya'dan halletmek için özellikle Özbekistan, Kırgızistan'dan pamuk bölgelerine verilmek üzere büyük oranda buğday ve et vergisi alıyordu⁷. Kırgızistan'ın ilk planda buğday, hayvan ve yün hazırlaması, güneyde ise pamuk üretimini yükseltmesi gerekiyordu⁸.

Buğday planlaması acele ile Kırgızistan'ın bölge ve iklim özelliklerine bakılmadan yapıldı. 19 Kasım 1932 de Merkezin Kırgızistan'daki göçebe ve yarı göçebe bölgelerdeki 60 bin aileye buğday ve et hazırlamadan muaf bırakması hakkındaki kararı, yerli parti ve yönetici çalışanların moralini bozdu. Çünkü buğday toplama işi daha da zorlaştı⁹. 1932 de buğday planının yerine getirilememesinden dolayı Kırgızistan'daki yöneticilerin bazıları işlerinden alındı, bazılarına ise partide sert cezalar verildi.

Alay-Gülçö bölgesinde göçebeleri, tutuklama ve hapse atma tehdidi ile zorla çamurdan ev yapmaya zorladılar. Ancak bu evler onların çok soğuk geçen kışlarına

⁵ B. Baybulalato, *Sotsialno-Ekonomiçeskiy Stroy Kirgizii Do Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsii*, Frunze 1958, s. 105.

⁶ B. Hayit, *Satar İlyasov, İlyasoviç vd İstoriya Kirgızskoy SSR*, C.II., Frunze 1986, s. 56.

⁷ Y. Abdırähmanov, *1916. Dnevnik Pisma k Stalinu*, Frunze 1991, s. 150-151.

⁸ İ. Karimov, "Nas UçiliPrigyat Çerez Kapitalizm", *Komsomolskaya Pravda Gazetesi*, 9 Mart 1991.

⁹ S. M. Gramenitskiy, *Oçerk Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae*, Taşkent 1986, s. 4-5.

uygun değildi¹⁰. Bir de “yedi gün içerisinde inşaat ve taşınma işleri bitirilsin, aksi takdirde bu emre uymayanlar tutuklanarak mahkemeye sevk edilecek” emri çıkmıştı¹¹.

Bazı göçebe bölgelerde zengin ve manaplarla birlikte göçebe halkın tepki göstermesinden dolayı 1929’ a kadar bir tane bile yerleşik köy oluşmadı. Örneğin, Karakol bölgesinde ekim yapmak için büyük arazi ayrılrsa bile hiç kimse yerleşik hayata geçmek istemedi¹². Yerleşik hayata geçirme işinde planlananın aksine gerçekleşme aşamasında terslikler çıkıyor, inşaat işleri ise yavaş yürüyordu. Bütün bu yapılanlar halkta Sovyet iktidarına güvensizliği arttırırken ulaşılması çok zor yüksek dağlara taşınanlar oluyordu. Hayvanlarının ellerinden alınacağı ve kendilerinin de orduya alınacağı söylentileriyle göçebeler kitlesel olarak hayvanlarını kesmeye başladılar¹³. Mesela, 1931’de 1930’a nazaran hayvanların sayısı %21,3, koyunlar %25, büyük baş hayvanlar %10-15, yıllık %10 kadar azaldı. Dağlık bölgelerde kolektifleştirmeyi aşırı bir tempoyla 1932 yılına kadar sona erdirme girişimleri Kırgızistan’ın hayvancılığına büyük zarar verdi¹⁴.

Buğday ürünü 1931-1932 yıllarında önceki yıllara nazaran düşüktü, fakat açlık tehlikesi yaratacak boyuta henüz ulaşmamıştı. Gerçekçi olmayan planı yerine getirebilmek için kolhozların bütün buğdaylarını neredeyse süpürge ile süpürerek aldıkları için insanlar aç kaldı. 1932-1933’de özellikle buğday ekilen bölgelerde yaşanan kitlesel açlıkta köy fertlerinin hepsinin öldüğü olaylar yaşandı. Özellikle Kazakistan’daki açlık diğer bölgelere göre çok daha fazla idi. Kazakistan’daki kitlesel kolektifleştirmede ortak olan hayvanlar yok edilmiş ve çok düşük tarım ürünü toplanmıştı. Göçebe hayat tarzını sürdüren Kazaklar açlıktan büyük kayıp verdiler. 1933’ün ilk yarısında 52 bin Kazak evini ve yurtlarını bırakarak Kırgızistan’a gelmek zorunda kaldı. Daha sonra ise Kazakistan ve Sibiry’a’daki açlık yüzünden Kırgızistan’a gelen ailelerin sayısının 130 bini bulması durumu daha da zorlaştırdı.

Buğday planının gerçekleşmemesini Abdır Rahmanov şöyle açıklıyor:

“1932 yılında Kazaklar kitle şeklinde Kırgız topraklarına geldiler. Onların arasında açlıktan kaynaklanan ölüm çoğaldı. Bu durum birçok yönetici gibi beni de korkuttu. Buğday planında Orta Asya bürosunda farklı görüşler vardı. Bizim cumhuriyete çok yük yüklendi diyorduk. Kazakların bize göç edip gelmesiyle; biz yöneticilerde, planın gerçekçi olmadığı şüpheleri uyandı. Bu bizim moralimizi bozdu ve günün bazı bölgelerinde Calal Abad, Aravan Bura, Nookat buğday ticaretine izin verdik. Şahray ve İsaakev ile konuşurken, “bu planı gerçekleştirmek çok zor. Kırgızistan’ın da Kazakistan’ın durumuna düşürmektense, planı hayata geçiremediğimiz için bizi işten alsınlar daha iyi dedim. İki de kabul etti”¹⁵.

Bütün bunlar insanları korkutuyor ve yerleşme işini frenliyordu. Kontrol komisyonu raporunda kolektifleştirmede, yerleşik hayata geçirmede, beş yıllık planların çalışılmasında ve diğer ekonomik ve siyasi kampanyalarda zorbalığın yer aldığı kabul edilmişti. Kırgız Özerk Cumhuriyetinde merkezi kolhozcular çalışıyorlardı ama

¹⁰ C. M. Malabaev, *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek 1999, s. 122.

¹¹ T.A. Abdıkadirov, *İstoria Kollektivizatsii Selskogo Hozyaystva v Kirgizii (1929-1934gg)*, Dokumenti i Materiali, Frunze 1989, s. 8.

¹² B. Çokuşov, *Klassovaya Borba v Kigizskih Ailah v Pervie Godı Sotsialistiçeskih Preobrazovaniy (1918-1924gg)*, Frunze 1970, s. 108-109.

¹³ B. Baybulatov, *Ot Koçevya k Sotsilaizm*, Frunze 1969, s. 104-105.

¹⁴ *Sovetskaya Kirgiziya Gazetesi*, 20 Ekim 1931.

¹⁵ V. P. Şerstobitov, *Novaya Ekonomičeskaya Politika v Kirgizii 1921-1925*, Frunze 1964, s. 65.

buğdaylar direkt kolhozun deposuna gidiyordu. 1933 baharında Çüy bölgesinde buğday hazırlama görevlileri Coldoşev ve Cañurov'un belirttiğine göre, bazı kolhozcuların arasında açıklıktan kaynaklanan şişmeler başladı. İsaakeev de Calal abad da aynı durumdan bahsediyor ve kendi kararı ile devlet fonundan aç kolhozculara buğday dağıttırıyordu. Abdır Rahmanov'a şeker pancarı ve diğer mamülleri devlete teslim eden kolhoz ve sovhozların temsilcileri geliyor ve bu teslimin karşılığında başlayan açlığı durdurmak için buğday istiyorlardı. 1932 de Kırgızistan devletin buğday toplama planını yerine getiremedi. Buna karşılık açlığa karşı yapılan yardımların, direktiflere karşı gelme ve "buğdayı çarçur etme" suçuyla cezalandırıldığını belirtmek gerekiyordu.

Yukarıda kısaca belirttiğimiz sebepler devletin buğday planının hayata geçirilmesini engelledi. Ama buna karşılık cezalandırmalar çok acımasızca oldu. 1932'nin mayıs ayından itibaren Parti Bölge Komitesinde konu sadece buğday toplama oldu. İç reyonlardan 30 kat fazla buğday çıkarılacaktı. Çoğu kararlar ceza verilmesiyle sona eriyordu. Parti Bölge Komitesi Sekreteri İsaakeev'in belirttiğine göre, buğday toplama kampanyasının sonlarına doğru bazı bölgeler katı idari yöntemler kullandı. Mesela, Talas, Rıkov reyonları kolhozcuları döverek, evlerini arayarak ve kitle şeklinde hapse atma metotlarını kullanarak buğday topladılar¹⁶.

Isık Göl bölgesi Taştak köyünde planı gerçekleştirmediği suçuyla 175 üyelik kolhozun 105 üyesi kolhozdan atılmıştı¹⁷. Aksu reyonu siyasi bölümü, birkaç pud gizlenen buğday bulduğunda partiden kolhozun 11 sekreteri atıldı, 10 Sovyet başkanı işten alındı, üç kolhozun yöneticileri dağıtıldı. Kolhozun 6 başkanı mahkemeye verildi¹⁸. Nookat Parti Bölge Komitesi Sekreteri Hocabekiov, Organize Bölüm Başkanı Laktionov işten çıkarılırken, Rıkov Reyonun Bölge Komitesi Bürosunun başkanı planı gerçekleştirmediği için kolhozlara sanayi mallarının göndermesi yasaklandı. Buğday toplama ilk planı iki haftada gerçek durumu ve ürünlerin verimliliğini değerlendirmeden acele ile verilmişti. Mesela, Isık Göl reyonuna buğday toplama talimatları verilmişti. Ancak bu bölgenin ekonomisi buğday için elverişli değildi. Planı gerçekleştirmek için bütün topraklara ekin ekilmesi gerekiyordu. Oysa ancak 18 bin hektara ekin ekilmişti. Aynı durum dağlık bölgeler için de geçerliydi. Bir de idari sistemle ve zorbalıkla kurulan kolhozlardan böyle yüksek bir sonuç alınmazdı.

Özgön reyonu Kızı Tuu Köy Sovyet Başkanı çiftçileri bütün köylülerin önünde kırbaçlama metodunu yürütüyordu. Parti bölge komiteleri böyle adi işlerin yapıldığından haberdardı, fakat hiçbir önlem almıyordu. Talas reyonunda partili olmayan Meer adlı şahıs o kadar ileri gitmişti ki, erkek ve kadınları çırılçıplak soyarak, köyü gezdiriyordu¹⁹. Kızıl Car reyonunda devlet görevlisi, çiftçileri tek ayakta durmaya ve tek gözleriyle uzun süre güneşe bakmaya zorluyordu²⁰. Çiftçilere başkalarına örnek olsun diye hasırlı kostüm giydirerek bütün köyü gezdiriyorlardı. Koçkorka, sovhozunda direktör ve diğer devlet görevlileri işçileri dövüyordu. Orta Çağda kullanılan yöntemle, el ve ayakları bağlanarak işkence yapılıyordu²¹.1933 yılına doğru devlete %92'sini kolhozlar, %74'ünü özel ekonomi sahipleri vermişti. Kırgızistan'ın özellikle uzak

¹⁶ A. Cumanaliev, *Politiçeskoe Razvitie Kırgızstana 820-30 godı*, Bişkek 1994, s. 17-18

¹⁷ Malabaev, s. 87.

¹⁸ Cumanaliev, s.19.

¹⁹ Abdır Rahmanov, s. 56

²⁰ Abdır Rahmanov, s. 55-57.

²¹ P.M. Galuzko, *Turkestan Koloniya (İstoriya KoloniyalnoyPolitiki Russkogo Sarizma v Sredney Azii*, Moskva, 1962, s. 32.

bölgelerinden yeteri kadar buğday taşınıp alınmaması VKP (b)'nin 13 Mayıs 1933'te “Kırgızistan’da buğdayın çalınması ve pazar yerine dönüştürülmesi” kararını çıkarmasına neden oldu²².

1933 Haziran’daki parti toplantısında alınan tedbirlerin neden buğday ekim planını yerine getirilemediği hakkında toplantı düzenlendi. Orta Asya Bürosu Sekreteri K. Y. Bauman, tedbirlerin az bile olduğunu belirtti. Şahray’ın buğday toplama kampanyasında 100’den fazla insanın kurşuna dizildiği söylevine az bile dedi²³. Artık çiftçilere karşı alay ve hakaretler açıkça ve geniş çapta yapılabiliyordu²⁴. Üstelik bütün suçlar görevlerinden alınan Şahray ve Abdırhmanov’a yüklenmişti.

Kırgızistan’ın buğday planını yerine getirmemesi Stalin’in Kazakistan Birinci Sekreteri Mirzoyana gönderdiği direktife denk düşmüştü. Fakat direktifin sadece Kazakistan’a değil, alışlagelmiş prosedürlere göre bütün komşu devletlere de yansımaları olağan bir durumdu. Stalin telgrafında; Kazak Bolşeviklerin sıradaki görevi büyük Rus şovenizmine karşı mücadele ederken, yerli milliyetçiliğe ateş açmaktır. Aksi takdirde Lenin’in enternasyonalizmini Kazakistan’da tutmanın zor olduğunu vurgulamıştır²⁵. Abdırhmanov, Kırgızistan’da yaşananları günlüğünde şu şekilde anlatıyordu:

“On kişinin ancak yapılabileceği işi bir kişiden istiyoruz. Ve her zaman onlar haksız. Ne kadar iğrenç. Biz sosyalizm dönemine girdik ve çiftçilerin evlerini pamuk bulmak için arıyoruz. Sosyalizm ve çiftçilerin evini arama. Birbirine bağlamak çok zor.... Bazı çiftçiler pamuk bulamayınca evdeki yorganların içindeki pamuğu vermek zorunda kaldılar...²⁶ Sanırım bahar gelince gene Kırgızların Çine kaçması başlayacak sorun sadece Kırgızların Çine kaçması değil²⁷ sorun aynı zamanda iş arkadaşlarını Kırgızların Çine kaçabileceği ihtimaline ve bunu gerçekleştirmemek için tedbirlerin alınmasına ikna edemedik”²⁸.

Buğday Krizinin Sonuçları

VKP (b)'nin XV. Kurultayı çiftçilerin yavaş yavaş toprağın kolektif işletmeye geçmesini istiyordu. Bunun için de tarımın veriminin artırılması ve makineleşmesi gerekiyordu. Oysa tam tersi makineleşme ve teknoloji, kolektifleştirmenin esasında yapıldı²⁹. Kolektifleşme bir açıdan sanayileşmeye bütün gücü ve araçları verirken diğer taraftan da acımasız baskı ve zorbalıkla yürütüldü. Kulak adı altında en verimli çiftçiler tasfiye edildi. Yer-su reformu, toprak ıslah işleri, gönüllü kooperatifleşme, yeni teknoloji ile donatma, yeni ekonomi NEP politikasının etkisine rağmen 1925-1929 yıllarında ülkedeki buğday üretimi 1913 yılı mahsulü kadar seviyede kalmıştı. Bir başka deyimle ülkenin sanayileşme ihtiyacını karşılamak için tarımın gücü sınırlıydı. Hızla kolektifleşme yolunun seçilmesi 1929 yılının sonuna denk gelmiştir. İlk olarak Buharin’in grubu sağ oportunist olarak suçlandı ve siyasi yönetimden uzaklaştırıldı. Merkezi komitede bir yıl içerisinde buğday bölgelerini “kitle şeklinde kolektifleştirme”

²² Abdırhmanov, s. 45-48.

²³ Abdırhmanov, s. 53-55.

²⁴ Goluzko, s. 37.

²⁵ Kazahstanskaya Pravda Gazetesi, 8 Eylül 1988.

²⁶ Abdırhmanov, s. 156.

²⁷ Tünteev ve Podkuyko, s. 4.

²⁸ Abdırhmanov, s. 136-137.

²⁹ V. P. Danilov, V. P. Dmitrenko, V. S. Lelçuk, “nep i ego sudba”, *İstoriki Sporyat Trinadsat Bese*, Moskva 1988, s. 131-134.

kararı alındı³⁰. 7 Kasım 1929'da Pravda Gazetesinde yayımlanan Stalin'in büyük dönüş makalesi, kolektifleştirmenin teorik temelini oluşturdu. 1929 yılında Orta Asya ve onun içinde Kırgızistan'da "*kim kolhoza gitmiyorsa o Sovyet iktidarının düşmanı*" gibi afişler yaygınlaştı. Orta Asya cumhuriyetlerinde, "önde gelen bölgelere kolektifleştirme temposu açısından yetişmek ve geçmek" gibi söylevler ortaya çıktı³¹. Ailesi olanlara 600 kişilik yemekhane açıldı.

Kolektifleştirmeyi yürütmek ve kulakların tasfiyesi için Rusya'dan bütün Sovyet cumhuriyetlerine 25 binler adı altında görevliler gönderildi. 1930'da Stalin usulü kolektifleştirme döneminde Moskova, Leningrad, Ivanovo, Voznesenskiy, Donetsk, Yaroslavy ve Rusya'nın diğer sanayi merkezlerindeki işçi sınıfından 219 temsilcisi de Kırgızistan'a geldi³². Stalin'in temsilcileri geleneksel göçebe ve ziraatçıların asırlardır kalıplaşan hayat tarzlarını ve düşüncelerini yıkmaya geliyorlardı.

Acelecilik, yerli halkın özelliklerini dikkate almama, çiftçilere karşı yapılan kitlesel terör, tarımı felakete sürükledi. Kolektifleştirme buğday ekimine ve hayvancılığa büyük zarar getirdi. Hayvan sayısı 1914 yılı seviyesine nazaran 4 kat az, 1920'ye göre 1,5 kat az sayıya indi. 25 binlerden Ak Su Moskova reyonu bölgesine, kitlesel kolektifleştirmeyi gerçekleştirmek için gönderilen Kukolkov, orada ülkenin pamuk bağımsızlığı için Kırgızistan'ın kuzeyinde pamuk yetiştirmeye çalıştı. Oysa Kırgızistan'ın kuzeyinde pamuk yetişmezdi, çünkü tabiat ve iklim elverişli değildi. Buna rağmen işçi temsilcisi ciddi bir şekilde pamuk planının gerçekleşmemesini kötü çalışma, kötü organize, Bolşevik temposunun yokluğu ile kulak ve zenginlere yeteri kadar baskının olmamasına bağladı³³. Düşüncesizce ve akılsızca yapılan kolektifleştirme yarışı bir gerçektir. Ancak komünistler, her adım her savunmayı milliyetçilik olarak görüyor ve suçluyorlardı. Abdırakmanov, Stalin'e yazdığı mektubunda Kırgızistan'da kolektifleştirmenin spesifik zorluklarını belirtirken benzer suçlamaları göze alıyordu. Kooperatifleştirme ve ekonomi kredi bankasının faaliyetlerini sadece göçmen çiftçilerin yaşadığı göçebe ve yarı göçebe bölgeleri çoğu zaman içermekte idi. Kırgızlar kültürleri az olduğundan dolayı kooperatifleştirme konusuna önem vermiyordu. Bunda Kırgız halkının arasından çıkan çalışanların azlığı da büyük rol oynamaktadır. Çünkü onlar Kırgız ekonomisi, örf ve adetlerinin özelliklerini bildikleri için doğru yaklaşarak kooperatifleşmeye çekebilirlerdi. Abdırakmanov'a göre, Rus şovenizmi kenar cumhuriyetlerde kök salmış vaziyette idi ve onlarla savaşmak zordu³⁴. 1930'lu yılların başında Stalin'in siyasi iktidarının kurulmasıyla ilk katı tasfiye dalgası, kulakları sınıf olarak yok etmekle geldi. VKP (b)'nin XV. Kurultayında kulaklara karşı alınan kararla taarruz politikasına geçildi. Kulakları sistematik olarak ekonomik metotlar ile sürüp çıkarmak kararlaştırıldı³⁵. Yerel yönetim çiftçilere karşı tasfiyelerle ve onların kolhoza girmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda kolektifleştirme esnasındaki bazı davranışları da milliyetçilik olarak suçladı. Kolhozlar genelde boy prensiplerine göre yapılıyordu. Sovyet yöneticileri ise, Kırgızların boy düzenine göre bölünerek kolhoz kurmaya yönelmesini milliyetçilik olarak görüyorlardı. Kolektifleştirme köye yeni iktidarı getirmekle birlikte değişim

³⁰ Danilov vd. s. 136.

³¹ Afanasyev ve Smirnov, s. 152-154.

³² Abdıkadirov vd, s. 5-6.

³³ Z. Kurmanov, "Opriçniki" *Literaturny Kırgızstan Dergisi*, No.11, 1991, s. 116.

³⁴ Abdırakmanov, s. 116.

³⁵ Danilov, Dmitrenko ve Lelçuk, s. 131-134.

görünürde idi. Boy liderleri hemen yeni düzene adapte olarak kolhoz başkanları ve ekip başı olmuşlardı. Kolhoza aynı boydan olan manapların bile alındığı, fakat bölgede yaşayan diğer boyların fakir ve orta halli insanların alınmadığı, boy düzeninde kurulan kolхозlarda kolhozun güçlenmesi için yapılan faaliyetleri yürütmenin çok zor olduğu, bu yüzden boydan oluşan kolhozların zengin ve manapların kolektifleştirmeye karşı sınıf mücadelesinin aracı olarak görüldüğü iddiaları, ortaya konan kanıtlarla desteklenmeye başladı³⁶.

Kolhozlara başka boyların insanların alınmadığı iddiası gerçeği yansıtmıyordu. Çünkü boylar tam tersi her zaman başka boylardan küsüp gelen temsilcileri kendilerine çekmeye uğraşıyorlardı. Bu hem ekonomik ve hem siyasi açıdan itibarlıydı. Eskiden başka boylarda insanları kendine çekme işi boyların birbirine düşmesinde ikinci sıradaki sebepti. Çünkü boy düzenine göre oluşan kolхозlarda faaliyetleri yürütmenin zor olduğu suçlaması da geçersizdi. Böylelikle, kolhoza yabancı mülkiyeti gibi değil, kendi özel mülkiyeti gibi bakabiliyordu.

Buğday ürünü 1931-1932 yıllarında önceki yıllara nazaran düşüktü, fakat açlık tehdidi yaratacak boyutlarda değildi. Gerçekçi olmayan planı yerine getirebilmek için kolhozların bütün buğdaylarını neredeyse süpürgeyle süpürerek aldıkları için insanlar aç kaldı. 1932-1933'de özellikle buğday ekilen bölgelerde yaşanan kitlesel açlıkta köy fertlerinin hepsinin öldüğü vakalar yaşandı. Ama bilhassa Kazakistan'daki açlık diğer bölgelere nazaran çok büyüktü. Kazakistan'daki kitlesel kolektifleştirmede ortak olan hayvanlar yok edilmiş ve çok düşük tarım ürünü toplanmıştı. Göçebe hayat tarzını sürdüren Kazaklar açlıkta büyük kayıp verdiler ve bir kısmına inşaatta, kolhozda, sanayi kuruluşlarında iş buldular³⁷. Bölge komitesi ve hükümet, kolhoz ve sanayi kuruluşlarında iş buldular. Bölge komitesi ve hükümet, kolhoz ve sovhozların göçmenlerin gıda ihtiyaçlarını karşılamak için tohuma ayrılan buğdaydan kısmen yararlanmalarına karar verdi. Boy düzenine göre oluşan kolhozlara karşı yapılan mücadelenin gerçek sebebi, her konuya temeli olmayan sınıf açısından yaklaşmakta yatıyordu³⁸. Kolhoz yöneticileri seçilir gibi gösterilecek, gerçekte ise söz dinleyen yöneticiler yukarıdan oturtulacaktı. Kolhozcuların, yetiştirdiği mahsulün tamamının alınmasını pasif izleyen kayıtsız insanlar olması gerekiyordu. Bunun parlak örneği 1932 yılındaki buğday toplamada çiftçilere uygulanan katı tedbirlere rağmen, Kırgızistan planı kolхозlarda %92, ferdi çiftliklerde %74 gerçekleşmiştir. Planın hayata geçirilmesinden dolayı Kırgız bölge komitesinden Aliev, Saadev katı ceza aldılar ve işlerinden alındılar. Şahray ve Abdırhmanova ayrıca parti cezası verildi³⁹. Kolhozcular yeni düzene farklı tepki veriyorlardı. Bazıları Çine göç edip gidiyordu. Örneğin, 1930 başlarında Alay bölgesinden 300 aile Çin'e gitti. At başı bölgesini "tuyuk" ve "boğaçtı" köy halkı 30 bin koyun ve 15 bin yıllık ile Çin'e gittiler. Göç hareketleri başka bölgelerde de görülmüştü. Sadece Ketmen-Töbö bölgesinde 1933 yılında 805 aile gitmişti diğer Kırgızlar ise silah alıp basmacıların sıralarına geçiyorlardı⁴⁰.

Halkın çoğunluğunu oluşturan çiftçiler durumlarını kabullendiler ve gündelikçi oldular. Bu doğal olarak tarımsal üretimin sonucuna yansımıştı. Kırgızistan'da 1936

³⁶ *Sovetskaya Kirgiziya Gazetesi, 11 Şubat 1931.*

³⁷ *Slovo Kirgizstana Gazetesi, Haziran 1991, s. 2.*

³⁸ *Sovetskaya Kirgiziya Gazetesi, 11 Şubat 1931*

³⁹ Abdırhmanov, s. 72.

⁴⁰ G. S. Tatibekova, *Raskreposyenie Jensem-Kirgizki Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsiei*, Frunze 1963, s. 47.

yılında yıllık sayısı %50,3, koyun ve keçi %32,3 büyük baş hayvanlar %50,6 azaldı. 1940 yılında bile bu durum düzelmemişti. Büyük baş hayvan sayısı 1928 seviyesinde kalmıştı. Koyun, keçi ve yıllık da aynı durumda idi⁴¹. Toprak ıslah işleri, tarımda gelişmiş teknolojiyi kullanma bile ziraata yüksek mahsulü getiremedi. 1940 yılında 1928 yılına nazaran kışlık buğdayın mahsulü %19,2, patatesin mahsulü ise %32 düşmüştü. Böylece kolhoz düzeni kendi üstünlüğünü gösteremedi. Tam tersi eğitilmiş ziraatçılar ve mühendisler teknolojiye rağmen başarısız oldu. Sovyet literatüründe Kırgızistan'daki yer-su reformu, geniş çapta sulama işleri sistemi, göçebelerin yerleşik hayata geçmesi ve diğer meseleler kolektifleştirme dönemine denk düştüğü için sanki bütün yapılan bu işler kolektifleşmenin başarısı gibi gösterildi. Oysa Staline göre, büyük kolhoz ve sovhozlar büyümenin mucizesini gösterecekti ve kolhoz ve sovhozlar hızlı tempo ile 3 yıl gibi sürede ülkeyi dünyadaki bol buğdaylı ülkeye, hatta neredeyse tek bol buğdaylı ülkeye dönüştürecekti. Ancak bu hayal hiçbir zaman gerçekleşmedi. Kolhozlar ilk günden itibaren tasarruf, çaba ve gayreti öldürdü. Kolhozcuların ürettiği mal onlara değil, devlete aitti. Bu ise malın azalmasına, verimliliğin düşmesine yol açtı⁴².

1933'ten itibaren kolhozların devlete vergi olarak ürün verme dönemi başlatıldı⁴³. Bununla beraber kolhozların ne kadar ve ne ekeceği hakkında direktif planlama uygulanmaya başlandı. Oluşmakta olan bu yeni sistemin maddi esası olan devletin MTS (Makine Teknik İstasyonu) üretimin en önemli unsuru makinelerin toplanmasıydı. Bütün bunlar kolhozların bağımsızlığını yok ediyordu⁴⁴.

Rusya'dan işçilerin gelmesi esnasında komünist partinin büyük hazırlıkları ile kolhoz cephesine gönderilenler otomatik olarak iyilerin en iyisi ve devrim proletaryasının temsilcileri oldular⁴⁵. Kırgızistan, Stalin'in temsilcilerini büyük bir şerefle karşıladı. Gazeteler onlar hakkında üretimin öncüleri, toplumcular tecrübeli komünistler iç savaşa katılanlar ve ülkenin ilk barış kurucuları şeklinde yazıyorlardı. Oysa bunların arasında hiç de az olmayan maceraperest ve suçlular bulunuyordu. Gelenlerin 85'i Güney Kırgızistan'a⁴⁶ 132' si kuzeye ve ikisi cumhuriyet organlarına ayrıldılar. 25 binlerin, ferdi çiftçilere karşı kolhoza propaganda yolu ile alma dönemi geride kaldı. Tehditleri ve çiftçilerin kolhoza girmek istemedikleri için dövülmesi gibi durumlar kitleleşmişti. Aynı zamanda planları gerçekleştirmeyi sağlama ve kolhozları kulak unsurlardan temizleme vazifesi verilen MTS' nin siyasi bölümleri oluşturuldu. Kırgızistan'da bunların aşırı çalışkanlığı ve marifeti neticesinde kolхозlarda 2461 kulak bulundu ve kolhozdan çıkartıldı. 1930 sonuna doğru kolektifleştirmede birinciliğe çıktı.

Kolhoz kuruluşundaki acımasızlık ve buğday yokluğu basmacıların yeniden ortaya çıkmasını sağladı. Tasfiyeden kaçan daha dünkü çiftçiler ellerine silah alıp Çin, Afganistan sınırlarına kaçmak zorunda kaldılar. Kolektifleştirmede aşırıya kaçan Rus

⁴¹ Asankanov vd, *Kırgız Respublikasının Tarihi*, Bişkek 2000, s. 235.

⁴² L. A. Gordon, E. V. Klopov, *Çto Eto Bulo? Razmişleniya o Predposilkah İtoğah Togo, Çto Stoçilos s Nami v 30-40-e-Godı*, Moskva 1989, s. 76-77.

⁴³ Danilov, Dmitrenko ve Lelçuk, s. 126-128.

⁴⁴ N. Tünteev, Y. Podkuyko, "Voorucennoe Soprotivlenie Nasilstvennoy Kollektivizatsii v Kırgızstane" *Obşee Delo Gazetesi*, 23 Nisan 1992, s. 24.

⁴⁵ A. F. Laçko, *Agrarnaya Politika Tsarizma v Kirgizii v Godı Stolpinskiy, Reaktsii*, Frunze, 1951, s. 32.

⁴⁶ E. P. Gorbunov, *Sotsialistiçeskaya İndustrializatsiya SSSR i ee Burjuaznie Krtiki*, Moskva 1962, s. 63.

işçisine karşı sınıf nefreti uyandı⁴⁷. Bir kolektifleştirme taraftarının öldürülmesine karşın yüzlerce çiftçinin cezalandırılması kulaklara karşı darbenin ötesine gidiyordu. Bu aynı zamanda köylerin gözünü korkutma politikasının şekli idi⁴⁸. Güney, Kolektifleştirmede geride kalıyordu. 1930'da kolektifleştirme Oş bölgesinde ancak %10, Ketmen Töbö'de %2, Kızıl Kıya'da %3,4, Nookat'ta %3,8 ve Sülüktü'de %6,4 idi⁴⁹. Bu yüzden Rus işçisine yapılan Basmacı terörü onlar için bulunmaz bir nimet oldu. Söz dinlemeyen ve karşı çıkan güneyliler için yeni tasfiye dalgasını uygulamanın ideolojik temelini ve bahanesini buldular.

Sonuç

Gerçekleştirilen acımasız Sovyet rejimi sayesinde Kırgızistan'da uygulanan kolektifleştirme politikası sonucunda Moskova dışarıdan döviz karşılığında buğday almak zorunda kalmıştır. Dünya ekonomisinde kriz çıkınca buğdayın fiyatı düşmüş olmasına rağmen Stalin yönetimi ülkeyi zorlayan sanayi sıçrayışını gözden geçirmek istemedi. Dış piyasada buğdayın çıkarılışı devam etti. Çoğu kolhozların ve kolhoza girmeyen insanların bütün buğdayları hatta tohumluk buğdayları da ellerinden alınmıştı. Kırgızistan, Ukrayna, Sibirya, Kuzey Kafkas, Volga boyu ve Kazakistan'da açlık başladı. Bazı kolhozlar dağıldı. İnsanlar şehirlere göçe başladılar.

Bu politikayı gerçekleştirmek için metot ve tedbirleri işlemek için 1930 yılında Molotov'un başkanlığında özel komisyon kuruldu. Komisyonun kararına göre, kulakların hayvan, ev, araç ve buğdaylarına el konulacak ve kolhoza verilecekti. Kulakların tasfiyesi üç kategoride gerçekleşti: Birinci kategoriye devrim karşıtı olan, bir zamanlar Sovyet düzenine karşı çıkıp, mahkemelik olan zengin ve manaplar yani Sovyet ve kolhoz karşıtları giriyordu. Kendileri tutuklanıyor aileleri ise ülkenin uzak bölgelerine sürgün ediliyordu.

Açlığa dayanamayan insanlar daha olgunlaşmamış buğday başaklarını makasla kesip toplayarak hayatta kalmaya çalışan berberleri oluşturdu. Bunu geceleri hırsızlık yaparak gerçekleştiriyorlardı. Buğday toplanıp ambara geldiğinde "taşıyıcılar" meydana geldi. Onlar ambardan buğdayları ceplerinde, kuşaklarında gizlice götürüyorlardı. Bunun üzerine 7 Ağustos 1932'de Stalin'in bizzat yazdığı sosyalist mülkü koruma kanunuyla kolhoz mülkünü çalanlara karşı en yüksek ceza, kurşuna dizme ve mülküne el koyma, kolaylaştırıcı olarak da 10 yıldan az olmayan hapis cezası ve mülküne el koyma tedbirleri çıktı. 1933 yılının başında 5 ay içerisinde Rusya federasyonunda bu kanuna göre 54.645 insan ceza aldı. Bunların 2110'u en yüksek ceza alan kurşuna dizme idi.

Halkı açlıktan korumak için hükümet başkanı Abdırâhmanov, parti bölge komitesi sekreterleri Aahray ve İsaveev'le anlaşarak halkın devlete buğday vermelerinde her türlü kolaylıkları sağladı. Fakat Orta Asya bürosu bütün bu yapılanları, buğdayın keyfi dağıtımını olarak gördü ve yasakladı. Bu kolaylıklardan dolayı Abdırâhmanov, 1933'de Kırgız Özerk Cumhuriyeti Halk Komiserler Kurulu başkanlığından alındı ve partiden ihraç edildi. Ama Abdırâhmanov böylece binlerce insanın hayatını kurtarmış olduğu da bir gerçek olarak kaldı.

⁴⁷ Gordon, Klopov, s. 34-35.

⁴⁸ Gordon, Klopov, s. 35.

⁴⁹ Kurmanov, s. 116.

Bu çalışmamızda Sovyet yönetimi ile oldukça katı bir şekil alan kolektifleştirme politikası ve Kırgızistan'da yaşanan temel besin maddesi buğday ekiminin yasaklanması ile birlikte Kırgız Türklerinin çektikleri acıları bir nebze de olsa Kırgız ve Sovyet kaynakları açısından değerlendirmeye çalıştık.

Kaynakça

- Abdikadirov, T. A., *İstoria Kollektivizatsii Selskogo Hozyaystva v Kirgizii (1929-1934gg)*, *Dokumenti i Materiali*, Frunze 1989.
- Abdirahmanov, Y. 1916. *Dnevnik Pisma k Stalinu*, Frunze 1991.
- Afrasnayev V. G., Smirnov, A. A., *Urok Deat İstoria*, Moskva 1989.
- Asankanov A. Vd., *Kırgız Respublikasının Tarihi*, Bişkek 2000.
- Baybulalotov, B., *Sotsialno-Ekonomiçeskiy Stroy Kirgizii Do Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskiy Revolyutsii*, Frunze 1958.
- Baybulatov, B., *Ot Koçevya k Sotsilaizm*, Frunze 1969.
- Cumanaliev, A., *Politiçeskoe Razvitie Kirgızstana 820-30 godı*, Bişkek.1994.
- Çotonov, U. vd., *İstoriya Kirgızstana: XX vek*, Bişkek 1998.
- Danilov, V. P., Dmitrenko, V. P., Lelçuk, V.S., “nep i ego sudba”, *İstoriki Sporyat Trinadsat Bese*, Moskva 1988.
- Dcunuşev, A., *İz İstorii Obrazovaniya Kirgızskoy Avtonomnoy Respubliki*, Fruze 1966.
- Galuzko, P. M., *Turkestan Koloniya (İstoriya KoloniyalnoyPolitiki Russkogo Sarizma v Sredney Azii*, Moskva 1962.
- Gorbunov, E. P., *Sotsialistiçeskaya İndustrializatsiya SSSr i ee Burjuaznie Krtiki*, Moskva 1962.
- Gordon, L.A., Klopov, E.V., *Çto Eto Bilo?Razmuşleniya o PredposilkahĪ İtogah Togo, Çto Stoçilos s Nami v 30-40-e-Godı*, Moskva,1989.
- Gramenitskiy, S. M., *Oçerk Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae*, Taşkent 1986.
- Hayit, B., *Satar İlyasov, İlyasoviç vd İstoriya Kirgızskoy SSR*, C.II., Frunze 1986.
- Kurmanov, Z., “Opriçniki” *Literaturniy Kirgızstan Dergisi*, No. 11, 1991.
- Laçko, A. F., *Agrarnaya Politika Tsarizma v Kirgizii v Godı Stolipinskoy*, *Reaktsii*, Frunze 1951.
- Malabaev, C. M., *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek 1999.
- Şerstobitov, V. P., *Novaya Ekonomiçeskaya Politika v Kirgizii 1921-1925*, Frunze1964.
- Tatibekova, G. S., *Raskreposyenie Jensini-Kirgızki Velikoy Oktyabrskoy Sotsiyalistiçeskiy Revolyutsiey*, Frunze 1963.
- Tünteev, N. S., *Krasnie Kavaleristi Kirgızstana*, Bişkek 1994.

Gazeteler

İ. Karimov, “Nas UçiliPrıgyat Çerez Kapitalizm”, *Komsomolskaya Pravda Gazetesi*, 9 Mart 1991.

Kazahstanskaya Pravda Gazetesi, 8 Eylül 1988.

N. Tünteev Y. Podkuyko, “Voorucennoe Soprotivlenie Nasilstvennoy Kollektivizatsii v Kırgızstane” *Obşee Delo Gazetesi*, 23 Nisan 1992, s. 24.

Slovo Kırgızstana Gazetesi, Haziran 1991, s.2.

Sovetskaya Kırgızıya Gazetesi, 11 Şubat 1931

Slovo Kırgızstana Gazetesi, Haziran 1991, s.2.

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 06.03.2023

Makale Kabul | Accepted: 10.05.2023

Atıf | Cite as: Serkan Acar, “Ukrayna’nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 14-30.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1260916>

UKRAYNA’NIN TARİHİ KÖKENLERİ: KİEV KNEZLİĞİ’NDEN KIRIM HANLIĞI’NA

Serkan ACAR*

Öz

Tarihî kaynaklarda Ukrayna adına yapılan ilk atıf XII. yüzyıla aittir. Zamanla siyasî bir teşekkülün işaret eden Ukrayna günümüzde en eski Slav devletinin tarihî mirası üzerinde varlığını sürdürmektedir. Başlangıç aşamasında hem Rusların hem de Ukrayınların ortak devleti Kiev Knezliği idi. Bu ilk devlet sonradan bölünerek parçalara ayrıldı. XIII. yüzyıl ilk yarısında başlayan Moğol istilası Slav dünyasının neredeyse tamamını etkiledi. Altın Orda döneminin sonlarında Moskova Knezliği’nin yükselmeye başlaması ile birlikte Ruslar tedricen güç kazandılar. Lehistan ve Macaristan ile etkileşim halinde olan Ukrayna ise daha farklı bir gelişim süreci yaşadı. Özellikle Batı Ukrayna sahasında Katolik inancının yaygınlık kazanmasıyla birlikte Rus-Ukrayın ayrışması giderek daha belirgin bir hâl aldı. Ruslar Ukrayna’yı da içine alan büyük bir imparatorluk kurmayı başarsalar da Ukrayın kimliği hiçbir zaman silinmedi. Bu yazıda Ukrayna’nın ortaya çıkışı ve tarihi arka planı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rusya, Moğol, Tatar, Kırım

HISTORICAL ORIGINS OF UKRAINE: FROM KIEVAN RUS’ TO THE CRIMEAN KHANATE

Abstract

The first reference to the name of Ukraine in historical sources was made in the 12th century. Ukraine, which pointed out a political formation in time, continues its existence on the historical legacy of the oldest Slavic state today. Originally, the common state of both the Russians and the Ukrainians was the Kievan Rus’. This first state was later divided into parts. The Mongol invasion, which began in the first half of the 13th century, affected almost the entire Slavic world. With the rise of the Muscovy at the end of the Golden Horde period, the Russians gradually gained power. Ukraine, which is in interaction with Poland and Hungary, experienced a different development process. Especially with the spread of the Catholic faith in Western Ukraine, the Russian-Ukrainian separation became more and more evident. Although the

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Bornova-İZMİR. E-Posta: serkan.acar@ege.edu.tr ORCID: 0000-0003-1642-9269.

Russians managed to establish a great empire that included Ukraine, the Ukrainian identity was never erased. In this article, the emergence of Ukraine and its historical background are discussed.

Keywords: Ukraine, Russia, Mongols, Tatar, Crimea

Giriş

En eski zamanlardan beri Doğu Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan Slavlar etnik ve filolojik bakımdan bir Hint-Avrupa kavmidir. Batı Slavları (Çekler, Lehler, Slovaklar), Güney Slavları (Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Boşnaklar, Bulgarlar) ve Doğu Slavları (Ruslar, Ukrayınler, Beyaz Ruslar) olmak üzere başlıca üç alt şubeye ayrılan bu halk, gerek doğudan batıya göç eden çeşitli Türk topluluklarıyla gerekse tarihin belirli dönemlerinde Avrupa içlerinden Karadeniz'in kuzeyine doğru yayılıp nüfuz eden Germen kavimleriyle temas halindeydi. Beşeriyetin tekâmülüne inkârı mümkün olmayacak surette katkılar yapan ve söz konusu katkılarının maddî unsurları günümüze ulaşan Ön Asya, Eski Mısır, Türk, Çin, Hint ve Antik Yunan gibi köklü medeniyetlerle mukayese edildiğinde uygarlık basamaklarını epey geç bir tarihte tırmanmaya başlayan Slavların MS IX. yüzyıla kadar uluslararası ilişkiler bânında ehemmiyeti olmayan, içine kapanık, edilgen bir topluluk oldukları ve yine kendilerini çevreleyen büyük imparatorluklara bağlı olarak yaşadıkları tarihî kaynakların güçlü şahadetiyle sabittir.

Filhakika zikredilen tarihe yani IX. yüzyıla kadar kendilerine ait bir devletleri, alfabeleri ve yazılı edebiyatları bulunmayan Slavların tarihî gelişimini tetkik ettiğimizde; başlangıç aşamasında Türk, Germen ve Fin kavimlerinin, akabinde ise daha belirgin, baskın ve kalıcı bir surette Bizans İmparatorluğu'nun tesiri altına girdikleri malûmdur. Ancak tarih sahnesine geç bir tarihte çıkmalarına rağmen Slavların hızlı bir gelişim gösterdikleri, mühim askerî ve siyasî başarılar elde ettikleri, devasa imparatorluklar kurmak suretiyle Asya ve Avrasya bozkırlarının büyük kısmına hâkim olup yalnız Doğu Avrupa ve Balkanları değil bir dönem Orta Avrupa'yı dahi etkileri altına aldıkları bilinen bir hakikattir.

Orta Çağ İslam kaynaklarının *Deşt-i Kıpçak* adıyla andıkları bugünkü Güney Rusya ve Ukrayna bozkırları kadim zamanlardan beri İç Asya'dan gelen konargöçer halkların yoğun olarak yaşadıkları bir bölgeydi. Nitekim muhtelif zamanlarda çeşitli yönere yapılan İskit göçlerinin bir kolu da Karadeniz'in kuzeyine uzanmış ve zikredilen bölge *İskitya* ismiyle anılmıştır. İskitlerden sonra yaklaşık olarak dört asır (MÖ II. ve MS. II. yüzyıllar) boyunca bahse konu sahaya hâkim olan Sarmatlar da Slav topluluklarıyla ilişki içerisinde bulunmuş ve İskitya yer adı *Sarmatya* toponimine dönüşmüştür. Asırlar boyunca tedavülde kalan bu isim XVI. yüzyılda kaleme alınan bazı Latin kaynaklarında dahi görülmekte ve hatta Doğu Avrupa'nın Ural Dağları'na kadar olan kısmı *Bati Sarmatya*, Asya kıtasına uzanan bölümü ise *Doğu Sarmatya* olarak bilinmekteydi¹.

V. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Avrupa Hun İmparatorluğu'nun inkıraza uğrayıp tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru göç ederek VI. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa'ya yerleşen Avarların Slav topluluklarını dikkate değer biçimde etkiledikleri açıktır. Askerî ve idarî teşkilatlarının üstünlüğü ile dikkat

¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Maciej Miechowita, *Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa'nın Tarihi Coğrafyası – XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları*, Tercüme Notlar: Berrin Kalyon, İstanbul 2022.

çeken bu Türk boyunun henüz siyasî bir teşekkül kurma tecrübesi bulunmayan Slav kabilelerine örnek teşkil ettiği ve devletleşme bâbında onlara katkıda bulunduğu malûmdur. Ayrıca etnik bakımdan komşularıyla karışmaya başlayan Avarlar vasıtasıyla pek çok Türkçe kelimenin bu dönemde Slav dillerine girdiği de bilinmektedir².

Avarlarla temaslarından sonra hızlı bir şekilde devletleşme sürecine giren Slav kabileleri bir dönem Hazar Kağanlığı'na tâbi oldular. Özellikle Orta Çağ'ın başlangıcından itibaren uluslararası ticarete son derece mühim bir mevki işgal eden İskandinavya-Bizans ticaret yolu da Slavlara büyük menfaatler sağladı. Filvaki başlıca meşgalesi ve geçim kaynağı avcılık olan bu orman kavimleri kürk ticaretinden ciddi kazanımlar elde ettiler³. İskandinavya'dan güneye doğru yayılan Nordik halkların da tesiriyle zikredilen ticaret yolu üzerinde ilk Slav şehirlerinin temelleri atıldı. VIII. ve IX. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti hiç şüphe yok ki Hazar Kağanlığı idi. Zaten Radimiç, Vyatiç, Polyan ve Severyan gibi Slav kabileleri de bu devlete vergi ödüyorlardı⁴.

IX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde nihayet siyasî bir teşekkül ihdas etmeyi başaran Slav toplulukları Kiev Knezliği adıyla maruf ilk devletlerini kurdular. İdareyi elinde bulunduran başbuğ ise Hazarları taklit etmek suretiyle *Kağan* unvanını kullandı. Bu hakikati Rus yıllıklarındaki muhkem delillerle teyit etmek mümkündür. Moğol istilasına maruz kalıp yıkıma uğradığı yıllar hariç tutulursa her dönem ehemmiyetini koruyan Kiev ise bütün Slav şehirlerinin anasıydı. Hâl böyle iken, günümüzde Rusya ile Ukrayna arasındaki mevcut siyasî çekişmeler ve silahlı çatışmalar nedeniyle bütün tarih tezlerinin Kiev üzerine inşa edilmesi doğru bir yaklaşımdır ve tarihî bakımdan bir zorunluluktur⁵. Ayrıca Kiev şehri Doğu Slav toplulukları için sadece en eski payitaht değil aynı zamanda dinî merkezdir. Zira 988 yılında kitlesel olarak Hıristiyanlığı kabul eden bazı Slav kavimlerinin en eski kiliseleri de yine bu şehirde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, günümüzde girişilen bazı askerî faaliyetlere tarihî istinatgâh oluşturmak için sarfedilen, tarih ilminin vazettiği hakikatlere mugayir ve nesnellikten uzak siyasî söylemler bir tarafa bırakılırsa, hâlihazırda hem Rusların hem de Ukrayınların sahip çıktığı ve sadece kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri, tarihî mahreç sayılan Kiev Knezliği'nin esasen Doğu Slav topluluklarının ortak devleti olduğu gerçeğini ifade etmemiz gerekir. Ruslar bu en eski siyasî teşekkül adlandırırken *Eski Rusya* (Дрѣвняя Русь=Drevnyaya Rus') ismini tercih ederken, Ukrayınler ise *Kiev Rusyası* (Кіевская Русь=Kievskaya Rus') tabirini kullanmaktadırlar.

² Slavlarda Avar tesirinin izleri için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Avarlar", Haz. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Temmuz 2011, s. 101-102.

³ Kürk ticaretinin Slav boylarına sağladığı menfaatin hangi boyutta olduğunu ve sadece uluslararası ticareti değil Doğu Avrupa siyasetini de nasıl şekillendirdiğini anlamak için bkz. Janet Martin, *Treasure of the Land of Darkness: The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia*, Cambridge 2004.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 32.

⁵ Aynı tartışmalar çok erken devirlerde de mevcuttu. Nitekim Kiev'in XVI. yüzyılda dahi bütün Rusya'nın başkenti olmaya devam ettiği iddiası restorasyon teorisinin önemli bir parçasıydı. Bu teori XV. yüzyılın sonlarından beri Slav dünyasının bütün mirasını istediği gibi kullanma hususunda ısrarlı davranan Moskova hükümdarlarının benzer iddialarının antitezi olarak yaratıldı. Bkz. Olena V. Rusyna, "On the Kyivan Princely Tradition from the Thirteenth to the Fifteenth Centuries", *Harvard Ukrainian Studies*, December 1994, Vol. 18, No. 3/4, s. 175.

Ukrayna Toponimine Dair En Eski Kayıtlar

Slav dillerine ait bir kelime olan *Ukrayna* (Україна) yer adı “sınır, hudut bölgesi, kenar semt” gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte, söz konusu toponimi yazılı kaynaklarda ilk kez görüldüğü XII. yüzyıldan daha geriye götürmeye çalışan dilbilimciler de mevcuttur. Ukrayna sözcüğünün herhangi bir tartışmaya sebebiyet vermeyecek şekilde, kesin olarak kayda geçtiği ilk tarihi memba *İpatevskaya Letopis* isimli yıllıktır. XV. yüzyılda telif edilen bu kronikte 1187 yılı olayları anlatılırken Pereyaslavl Knezliği (1054-1362) tahtında oturan Knez Vladimir Gleboviç (1169-1187) ile Kıpçak Türkleri (Polovetsler) arasındaki mücadele ve onlara karşı düzenlenen askerî bir harekâtın ardından knezin ölümü anlatılır. Kayıt şöyledir: “... Aynı sefer sırasında Vladimir Gleboviç ağır bir hastalığa yakalandı ve bu onun sonu oldu. Ve onu bir sedye üzerinde kendi şehri Pereyaslavl’a getirdiler. Ve Nisan ayının 18. günü burada öldü, onu Aziz Mihail Kilisesi’ne koydular ve bütün Pereyaslavl halkı onun için ağladı. Askerleri tarafından sevildi ve altın biriktirmedi. Malını mülkünü esirgemedi ve birliğine dağıttı. Savaşta ise güçlü ve şedit bir knez idi. Büyük şecaati ile dikkat çekti, bütün erdemlere sahipti. Ukrayna’nın tamamı onun için yas tuttu”⁶. Görüldüğü üzere, bu ilk kayıta Ukrayna toponimi belirli bir bölge veya memleketi imlemek için kullanılmıştır. Ancak bunun bir siyasî teşekkülün ya da knezliğin adı olmadığı açıktır.

Aynı kronikte yine Ukrayna adının geçtiği daha başka kayıtlar da vardır. Örneğin 1189 yılı olayları anlatılırken Kiev Büyük Knezi Rostislav Mstislaviç’in oğlu Smolensk Knezi David Rostislaviç (1180-1197) tarafından himaye edilen Rostislav Berladniç’ten bahsedilir: “Bu yıl Galiç ileri gelenleri birini Rostislav Berladniç’in yanına gönderdiler ve onu Galiç’teki knezliğe çağırdılar. O, bunu duyunca memnun oldu ve David’a neden kendisini yanına almak istediğini sordu. Ve hemen Smolensk’ten ayrıldı ve Galiç Ukraynası’na [sınırına] geldi. Ve Galiç’te iki şehri ele geçirdi ve onların tavsiyesi üzerine buradan Galiç’e gitti”⁷. Bu kayıttan da açıkça anlaşıldığı gibi, Ukrayna kelimesi burada doğrudan doğruya Galiçya’daki hudut boyu için kullanılmıştır ve sınır bölgesi anlamındadır.

Bunlardan başka, aynı kaynakta Ukrayna adının geçtiği 1213 ve 1280 yıllarına ait iki kayıt daha mevcuttur. Yerel knezlerin faaliyetlerinin anlatıldığı bu metinlerde de söz konusu kelime “memleket ve hudut boyu” anlamlarında kullanılmıştır. 1213 yılına ait olanı şöyledir: “Danilo eve döndüğünde kardeşiyle birlikte yola çıktı ve Berestiya, Ugrovesk, Vereşçin, Stolp, Komov ve bütün Ukrayna’yı ele geçirdi”⁸. 1280 yılı olayları anlatılırken Emir Nogay’a da atıf yapılan diğer kayıta ise: “Lev daha sonra Leh

---

⁶ Metnin orijinali şöyledir: “...на томъ бо поути разболѣса Володимерь. Глѣбовичъ. болѣсть тажкою юеже скончаса. И принесоша и во свои градъ Переяславль на носилицахъ. и тоу престависа мѣца априла. во. иѣ днѣ и положень быс во цркви стго Мнхаила. и плакашася по немъ вси Переяславци. бѣ бо люба дружиноу. и злата не сбирашеть. имѣнїа не щадашеть. но даешеть дружинѣ. бѣ бо князь добръ. и крѣпокъ на рати. и моужествомъ крѣпкомъ показася. и всакими добродѣтели наполнень. в нем же *Оукраина* много постана”. *Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey, Tom Vtoroy, İpatevskaya Letopis*, Moskova 2001, s. 653.

⁷ “Того же лѣтѣ. послашася Галичкїи моужи к Ростиславоу к Берладничю. зовоуще его в Галичь. на княжение. вн же слышавъ радъ быс. испросиса оу Давыда. башеть бо Двѣдъ приаель его к собѣ. И еха и Смоленска в борзѣ и приѣхавшю же емоу ко *Оукраинѣ* Галичккои. и вза два города Галичкькии и вѣтолѣ поиде к Галичю . по ихъ свѣтоу”. *İpatevskaya Letopis*, s. 663.

⁸ “Данилоу же возвратившоуся к домови . и вѣха с братомъ . и приае Берестии . и Оугровескъ . и Верещинѣ . и Стѣлпъ Комовѣ . и всю *Оукраиноу*”. *İpatevskaya Letopis*, s. 732.

topraklarının bir kısmını, Ukrayna şehirlerini kendisi için ele geçirmeyi arzuladı; Lehlere karşı yardım istemek üzere Allahsız ve melun Nogay'a gitti"⁹ denilmektedir.

Ukrayna toponiminin zikredildiği bu en eski kayıtlardan şunları anlıyoruz: Söz konusu kelime haklı olarak merkeze Kiev şehrini koyan kronik yazarlarına göre, hudut boylarına verilen ve *sınır* mânâsında kullanılan bir sözcüktür. Ayrıca mesahası bugün tam olarak tespit edilemese de hudutları XII. yüzyılda aşağı yukarı bilinen bir bölgenin adı da olmuştu. Bununla birlikte, bahse konu tarihlerde müstakil, bağımsız ve sınırları belli bir siyasî teşekkülü işaret etmemektedir. Dolayısıyla yukarıda temas ettiğimiz kayıtlar Ukrayna toponiminin en eski kullanımı hakkında bir dereceye kadar fikir edinmemizi sağlıyorsa da konuyla ilgili sis perdelerini tamamen dağıtmaktan ve ciddi ilmî-siyasî tartışmalara sebebiyet veren hâlihazırdaki muğlaklığı gidermekten uzaktır.

Nitekim telif ettiği Fransızca bir makalede bu konuyu derinlemesine inceleyen tarihçi Elie Borščak'ın (1892-1959) görüşleri belirleyicidir: "Kronik yazarı Ukrayna kelimesi ile Rus' toprakları hududundaki Pereyaslavl Knezliği'ni mi belirtmek istedi, yoksa bu kelime onun için bütün Rus' topraklarının, yani tüm güney knezliklerinin basit bir eşanlamlısı mıydı? Bu sorunun ucu açıktır"¹⁰.

Hâl böyle iken, konunun daha iyi anlaşılması bâbında tarih boyunca Ukrayna sahası için kullanılan başka toponimleri de incelememiz elzemdir. Moğol istilasının Kiev'e ulaştığı tarihten yani 1240 yılından önce Rus' (Русь) terimi, Rurik Hanedanı'nın yönettiği devleti (Руська земля=Land of Rus) karşılıyor ve esasen Kiev Knezliği için kullanılıyordu. Bu en eski knezlik XI. yüzyılda Galiçya ve Volinya'ya kadar uzandı ise de henüz kuzeydeki Velikiy Novgorod'u ihtiva etmiyordu. Söz konusu terimin kuzey bölgesine teşmil edilmesi ancak XII. yüzyılın ikinci yarısına doğru gerçekleşti. Bununla birlikte, zikredilen Rus' toponimi Kiev, Çernigov ve Pereyaslavl şehirlerini yani şimdiki Ukrayna topraklarını ve sakinlerini de kapsıyordu. XII. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, en azından görünüşte de olsa, Kiev'e bağlı hem güneydeki hem de kuzeydeki tüm Slav ve Slav olmayan halkların yaşadığı toprakları imliyordu¹¹.

Karadeniz'in kuzeyi ile çok eski tarihî-dinî bağları bulunan ve Slav halkları Ortodoks Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra bölgedeki etkisini tedricen arttıran Bizans İmparatorluğu ise bahse konu coğrafyayı ve buradaki siyasî teşekkülleri kendi nokta-i nazarından adlandırdı. Hâl böyle iken, 1370'li yıllarda Galiçya ve Volinya bölgesi Grekçe yazılan kaynaklarda *Küçük Rusya* (Μικρά Ρωσία=Mikra Rosia) adıyla anıldı. Aynı tarihlerde Altın Orda tahakkümünden tamamen kurtulamamış olmasına rağmen giderek güçlenen ve genişleyen Moskova Knezliği ve havalisine ise *Büyük Rusya* (Μεγάλη Ρωσία=Megali Rosia) denildi.

Diğer taraftan, Ortodoks-Grek müelliflerin yanı sıra Katolik-Latin yazarlar da Ukrayna sahasına ilgi duyup bu bölgeyi farklı isimlerle kayda geçirdiler. Orta Çağ'da telif edilen Latince eserlerde Kiev Knezliği'ne *Ruscia*, *Russia* ve *Ruzzia* gibi adlar verildi. Daha sonra, Ukrayınleri ve Beyaz Rusları tanımlamak ve tefrik etmek için *Ruteni-Rutheni* isimleri kullanıldı. Galiçya, Bukovina ve Macaristan'ın Transkarpatya bölgesinde iskân eden ahaliye ise Almandada *Ruthenen*, Fransızcada *Ruthéne* ve İngilizcede *Ruthenian*

⁹ "Посем же Левъ восхотѣ собѣ части (собѣ) в землѣ Ладьской. города на Вькраини. еха к Ногаеви вканыномуу проклатому. помочи собѣ проса . оу него на ЛАХЫ". *Ípatevskaya Letopis*, s. 881.

¹⁰ Elie Borščak, "Русь, Мала Росія, Україна", *Revue des études slaves*, tome 24, fascicule 1-4, 1948, s. 174.

¹¹ Borščak, s. 171-172.

denilmekteydi. Nitekim *Rutenya-Ruthenya* toponimi de yöre halkına nispetle ortaya çıkmıştı¹². Örneğin tarihî coğrafya eserini 1517 yılında Latince kaleme alan Maciej Miechowita bölge hakkında bilgi verirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Avrupa Sarmatyası; Ruslar veya Rutenler, Litvanlar, Moskoflar ve onlarla hemhudut yaşayan halkın ikamet ettiği, batıda Vistül Nehri ile doğuda Don Nehri arasında kalan ve bir zamanlar Got adıyla anılan halkın yaşadığı alanı kapsar”¹³. Buradaki Rus-Ruten ile Moskof ayrımını gözden kaçırmamak gerekir. Zira birincisiyle Ukrayınların ikicisiyle de bugünkü Rusların yani XVI. yüzyıldaki Moskova Çarlığı’nın kastedildiği açıktır.

Galiçya-Volinya Knezliği’nin idarecileri, Moğol istilasıyla birlikte tarih sahnesinden silinmiş olmasına rağmen kadim Kiev Knezliği ile bağlarını vurgulamak için kimi zaman “Küçük Rusya Knezi” unvanını kullandılar. Buna mukabil Moskova knezleri kendilerini “Bütün Rusya’nın Knezi” olarak adlandırmaya başladılar. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Konstantinopolis Patrikhanesi’nin resmî memurları, Moskova’nın çevresinde gruplanan siyasî teşekkülleri güneydeki devletlerden ayırt etmek için kuzeydeki devletlere Büyük Rusya, bugünkü Ukrayna’ya da Küçük Rusya adını verdiler¹⁴.

Bizans İmparatorluğu tarafından yapılan bu dış adlandırma Slav dillerine tercüme edildi. Büyük Rusya için *Velika Rosiya* (Велика Росія), Küçük Rusya için ise *Mala Rosiya* (Мала Росія) tabirleri kullanıldı. Ayrıca menşesine ve anlamına ilişkin farklı görüşlerin bulunduğu Beyaz Rusya yani *Bela Rosiya* (Бела Росія) ismi de bu cümledendir. Zikrettiğimiz kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Slav halklarının bölünmesinde ve bugünkü Rusya-Ukrayna ayrışmasının tarihî kökenlerinde başka hususlarla birlikte Bizans Kilisesi ve Grek ideologlar da etkili oldular. Bu hakikat, çevresindeki dünyayı parçalara bölerek yönetme hususunda tarihî deneyim ve yüksek kabiliyet sahibi olan Bizans İmparatorluğu’nun genel politikasıyla da uyumludur.

Filvaki meseleyi derinlemesine inceleyen W. E. D. Allen konuyu özgün bir biçimde izah etmeyi başarmıştır: “Bizans yazım geleneğinin takipçisi olan Moskovalı kâtipler, Küçük Rusya tabirini Rusçaya çevirip kullanmaya devam ettiler. Bu adlandırma, tuhaf bir yanlış anlaşılma sebebiyle Ukrayna’nın milliyetçi yazarlarını bir şekilde rahatsız etti. Ancak Güney Rusya bölgesinin tarihî itibarını hiçbir şekilde azaltmadığı gibi bilakis yükselmesine vesile oldu”¹⁵.

Bugünkü Ukrayna sahasını kapsayan ve kitabî bir terim olan Küçük Rusya toponimi esasen başlangıç safhasında yaygınlık kazanamadı. 1600 ilâ 1654 yılları arasındaki dönemde ise nadiren kullanıldı. Ayrıca Ukrayna’nın Moskova ile birliğinin Ortodoks Kilisesi’nin himayesinde yapılmış olması, söz konusu birlik ile ilgili tüm eylemlerde, daha sonra Kazakların ülkesini belirtmek için kullanıldığı görünen Küçük Rusya yer adının kitabî ve dinî bir terim olduğunu teyit etmektedir. Bu toponimin Moskova çarlarının kullandığı bir unvanda ilk kez görülmesi ise XVII. yüzyılın ortalarına tesadüf etmektedir: “Bütün Büyük ve Küçük Rusya’nın Otokrat Çarı” (Царь самодержецъ всея Великій и Малыя Русій)¹⁶.

¹² Paul R. Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Toronto 2010, s. 73.

¹³ Miechowita, s. 51.

¹⁴ Borščak, s. 172.

¹⁵ W. E. D. Allen, *The Ukraine A History*, Cambridge 1940, s. 64.

¹⁶ Bu ifade Çar Aleksey Mihayloviç tarafından 9 Şubat 1654 tarihinde Bogdan Hmelniński’ye gönderilen ve çarın oğlunun doğumunu bildiren bir mektupta geçmektedir.

Küçük Rusya terimi XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, Rus diplomatik belgelerinde Kazak Hetmanlığı'nı oluşturan eski Poltava ve Çernigov'un karşılığı olarak kabul edildi. Ancak 1793 yılına kadar ne Lehistan'a bağlı kalan Dinyeper'in sağ kıyısında kalan Ukrayna için (Kiev, Podolya ve Volinya) ne de Novorossiya adını alan Kerson, Yekaterinoslav ve Tavrida için kullanıldı. Dinyeper'in sağ yakasındaki Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu'na ilhak edilmesinden sonra, Küçük Rusya adı Ukrayna'nın tamamına teşmil edildi. Zira II. Yekaterina döneminde Ukrayna yerine Küçük Rusya tabirinin kullanılmasında karar kılındı. Filhakika Ruslar yaptıkları resmî yazışmalarda Küçük Rusya toponimini siyasî bir karaktere büründürdüler ve Ukrayna'nın karşıtı olarak 1917 yılına kadar kullandılar¹⁷.

Yukarıdaki kayıtların tamamı XVI. yüzyıla kadar Ukrayna adının net bir biçimde tanımlanan bir siyasî teşekkülü işaret etmediğini açıkça göstermektedir. Mamafih aynı asırda ve akabinde Leh kaynakları *Ukrayna* toponimini Kiev havalisindeki geniş bir sahayı tarif etmek için kullanmaya başladılar. Örneğin 1569 yılından itibaren Bratslav ve 1619 yılından sonra Çernigov bölgesi bu isimle anıldı. 1648 yılında Kazak Hetmanlığı siyasî bir güç olarak yükseldiğinde Ukrayna adı hâlâ tedavüldeydi. Fakat yukarıda da defaten belirtildiği gibi, henüz siyasî bir teşekkülü imlemiyordu. Bununla birlikte, Kazaklar Ukrayna'yı anayurtları olarak gördüler. Nitekim Guillaume Levasseur de Beauplan (1600-1673) ve Johann Baptist Homann (1664-1724) gibi Batı Avrupalı kartograflar çizdikleri haritalarda "Kazakların ülkesi Ukrayna" (Ukraina is the land of Cossacks) tabirini rahatlıkla kullandılar. Ayrıca Kazaklar anayurtlarını ifade etmek için Ukrayna adına şiirsel bir anlam da yüklediler fakat resmî belgelerde devletlerini *Zaporojya* adıyla anmaya devam ettiler¹⁸.

Ukrayna adı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı belgelerine de girmiştir. Örneğin Sultan III. Murad'ın Lehistan Kralı Stefan Bathory'e gönderdiği bir fermenda bu isim kullanılmıştır. Ancak söz konusu tanımlama da o devirde bir siyasî teşekkülün adı değildir. Bilakis coğrafi ıstılahtır ve Lehlerin kullandığı içerikte bir anlama sahiptir¹⁹. 1721 yılına gelindiğinde Rus Çarı Büyük Petro Rusya İmparatorluğu'nu resmen ilan etti. Bu tarihten sonra Ukrayna toponimi maziye nispetle daha belirgin bir şekilde siyasî anlam kazandı. Zira Büyük Petro'nun ilan ettiği imparatorluk Moskova Çarlığı'nın devamıydı. Konuyu derinlemesine inceleyen Omeljan Pritsak'ın da ifade ettiği gibi: "Osman devlet adamları, seyyahları, coğrafyacıları ve tarihçileri *Rus* (روس) yani bugünkü Ukrayna ile *Moskof* (مسكوف) yani bugünkü Rusya tabirlerini birbirinden ayırmayı gayet iyi biliyorlardı"²⁰. Ayrıca Osmanlı kaynaklarında Ukrayna hükümdarları için *Hetman*, Moskova hâkimleri için *Çar* unvanı kullanılıyordu. Görüldüğü üzere, zikredilen ayırım konusunda yukarıda zikrettiğimiz Avrupa kaynakları ile Osmanlı vesikaları arasında mutlak bir uyum vardır.

Bütün bu bilgiler muvacehesinde konuyu özetleyecek olursak; yazılı kaynaklarda ilk kez XII. yüzyılın ikinci yarısında zuhur eden Ukrayna toponimi XIII. yüzyılın sonunda sırra kadem basıp XV. yüzyılda yeniden görüldü. Özellikle Litvanya-Lehistan

¹⁷ Borščak, s. 173.

¹⁸ Magocsi, s. 189.

¹⁹ Mesela en kapsamlı Kırım tarihlerinin başında gelen, XVIII. yüzyılda telif edilmiş Es-Seb'üs-Seyyâr isimli yazma eserde Ukrayna toponimi beş kez zikredilmiştir. Bkz. Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Seb'üs-Seyyâr Fî-Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, Haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020, s. 9, 90, 250, 286, 328.

²⁰ Omeljan Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", Çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, S. 7, İstanbul 1999, s. 283-284.

Krallığı'nın hâkimiyeti altında bulunan Ukrayna şehirleri bu adla anıldı. Daha sonra Orta Dinyeper bölgesinde (Kiev, Çernigov) yaşayan Kazakların yerleştiği bölge için kullanılan coğrafi bir isme dönüştü. Bogdan Hmel'nitskiy'nin savaşları ve Kazak yayılcılığı Ukrayna adının batı bölgelerine teşmil edilmesine ve Rus' adının yerini almaya başlamasına sebebiyet verdi. XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılda Rus rejimi altında Ukrayna ile Küçük Rusya yer adları rekabet halindeydi. Pek çok kaynak bu hakikate şahitlik eder. XIX. yüzyılda yaşayan romantik yazar ve şairlerin, en başta da Taras Şevçenko'nun etkisi altındaki ulusal hareket hem Rusya'nın hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tahakkümü altındaki tüm Küçük Rusya bölgelerini tanımlamak için ısrarla Ukrayna adını kullandı. Nihayet 1917 Bolşevik Devrimi Ukrayna toponimini *Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* (Украинская Советская Социалистическая Республика) biçiminde kutsadı²¹.

Kiev Knezliği: Doğu Slavlarının Ortak Devleti

Rusların ve Ukrayınların ilk devleti olan Kiev Knezliği'ne dair en eski bilgilere XII. yüzyılda telif edilen *Geçmiş Yılların Hikâyesi* (Повесть Временных Лет) isimli yıllıkta tesadüf ediyoruz. Bahis konusu kroniğine göre; IX. yüzyılın ikinci yarısında Ladoga Gölü ile İlmén Gölü havalisine İskandinavya kökenli Rurik, Sineus ve Truvor isimli kardeşler hâkimdi. Bu Norman-Vareg başbuğlarının yanı sıra Askold ve Dir adlı iki başbuğ da Kiev bölgesine egemen olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla bunlar bazı Slav kabilelerinin daveti üzerine gelip onları örgütlemişlerdi. Geniş ve zengin topraklar olarak tarif edilen Slavlarla meskûn bu sahada yaşayan halklar ağırlıklı olarak tarım ve ticaretle meşguldü. Filvaki gerek yazılı kaynaklar gerekse arkeolojik veriler zikredilen hakikati teyit eder niteliktedir²².

Yukarıda adını andığımız başbuğlardan Rurik rakiplerini bertaraf ederek 862 yılında Novgorod şehrine yerleşti ve böylece Doğu Slavlarının ilk devleti kurulmuş oldu. Hakkında ananevî ve efsanevî bilgilere sahip olduğumuz bu zât 879 tarihinde öldüğü vakit oğlu İgor henüz çocuktu. Hâl böyle iken, yerine akrabası Oleg (879-912) geçti ve Novgorod'dan güneye doğru yayılmaya başladı. Askold ve Dir isimli başbuğları öldürerek Kiev'i ele geçirdi. Kısa süre önce kurulan devletin merkezini kuzeyden güneye taşıdı ve ilk Rus yıllığındaki bilgilere itimat etmek gerekirse, 907 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e bir sefer düzenleyerek başarılı sonuçlar elde etti. Bu suretle Doğu Slav kabileleri üzerindeki otoritesini arttırdı ve 912 yılında öldü. Oleg'den boşalan tahta Rurik'in oğlu İgor (912-945) oturdu. Onun zamanında, 941 ve 944 yıllarında olmak üzere, Bizans İmparatorluğu payitahtına karşı iki sefer daha düzenlendi. Ancak Oleg dönemindeki ticarî kazanımlar elde edilemedi. Slav kabilelerinin isyanı sonucu öldürülen İgor'un halefi ise naibe sıfatıyla eşi Olga (945-964) oldu. Erken dönem Doğu Slav tarihinde önemli bir mevkie sahip olan Olga kocasının intikamını cürmü işleyen kabileden beş bin kişiyi katlederek aldı²³. 954 veya 955 yılında Hıristiyanlığı benimseyip Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenetos'u ziyaret etti ve 957 yılının sonbaharında uzunca bir süre Bizans sarayında kaldı. Vaftizi esnasında imparatorun eşi Helene'nin adını alan Kiev Knezliği hâkimesinin bu şahsî ziyareti

²¹ Borščak, s. 174.

²² *Povest Vremennih Let*, Podgotovka Teksta D. S. Lihaçev, St. Petersburg 2007, s. 13 vd.; Sergei Hackel, "The Land of Rus'", *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, Cambridge 1982, s. 80.

²³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1999, s. 21-23; Hackel, s. 81.

Bizans-Kiev münasebetlerinde yeni bir devir başlatmış ve Georg Ostrogorsky'nin özgün bir biçimde belirttiği üzere: "Bizans Kilisesi'nin Rusya'da pek çok şeyler vadeden misyonerlik faaliyetine yeni bir hamle gücü aşılacaktır"²⁴.

Olga'nın ölümünü müteakip Kiev Knezliği tahtına oğlu Svyatoslav (964-972) oturdu. Bozkır geleneklerini benimsemiş enerjik bir knez olan bu zât devletinin sınırlarını genişletmek için çabaladı. Bazı tarihçiler tarafından büyük bir taktik ustası olarak görülse de izlediği siyaset esasen kifayetsizdi zira Hazar Kağanlığı dağılırken ortaya çıkan müsait ortamdaki yeterince istifade edemedi. Deşt-i Kıpçak'a egemen olan Peçenek boylarının bitmek tükenmek bilmeyen akınlarıyla uğraştı ve Bizans İmparatorluğu'nun da entrikalarıyla 972 yılında Peçenekler tarafından öldürüldü. Çocukları Yaropolk, Oleg ve Vladimir arasında taht mücadeleleri başladı. Kiev'e hâkim olan büyük oğlu Yaropolk (972-980) kardeşi Oleg'i mağlup etti ise de Novgorod şehrini elinde bulundurup Normanların desteğini alan Vladimir tarafından saf dışı bırakıldı ve bu sonucusu Kiev Knezliği'nin merkezini ele geçirdi²⁵.

İktidar mücadelesini kazanan Vladimir (980-1015) Doğu Slav kabilelerinin yaşadıkları toprakları birleştirmek için Kiev'de bir pagan panteonunun kurulmasını teşvik etti. Her birine on iki oğlundan birini yerleştirdiği muhtelif şehirlerden haraç topladı ve iktisadî yönden istikrarı sağladı. Ayrıca Peçenek akınlarından korunmak için doğu sınırlarına yakın yerlerde bir dizi kale inşa ettirdi. Hudutlarını batıya doğru fütursuzca genişletmek yerine 981 yılında bugünkü Polonya ve Ukrayna sınırları içerisinde bulunan bazı şehirleri fethederek zikredilen bölgeyi düzene sokmaya çalıştı. Mamafih bütün bunlar istikbale matuf kalıcı ve büyük bir şöhrete kavuşmak için yeterli olmadı ise de faaliyetleri büyük bir zekanın ürünüydü. Slavlara ait bir panteonun yaratılması uluslararası ilişkiler bânında çok büyük faydalar sağlamadı. Zira bu tarihlerde Hazarlar Museviligi, İtil Bulgarları İslam dinini, Nordik halklar, Lehler ve Macarlar ise Katolik Hıristiyanlığı benimsemişlerdi. Vladimir'in babası Svyatoslav'ın yayılıp yerleşmek istediği güney ve güneybatı ise Ortodoks dünyanın uhdesindeydi. Tek tanrılı büyük dinlerden herhangi birinin kabulünün yeni ittifakları beraberinde getirip ticareti kolaylaştıracağı açıktı. Hâl böyle iken, babaannesini Olga'nın izinden giderek 988 yılında Ortodoks Hıristiyanlığı benimseyen Vladimir, Kiev Knezliği'ni Bizans İmparatorluğu kültür dairesine dâhil etti. Bu tercih diplomatik açıdan çekiciydi zira Bizans İmparatorluğu'na verdiği destek ona imparatorun kız kardeşi ile izdivaç ödülünü sundu. 990-996 yılları arasında Kiev'e taşınan katedral yapıldı, piskoposluk ihdas edildi ve kilise kanunları detaylandırıldı. Fakat bu yeni din Vladimir'in çocukları arasındaki kardeşlik duygusunu perçinlemeyi başaramadı. 1015 yılında öldüğü vakit hemen çalkantılar başladı ve Kiev Knezliği kargaşaya sürüklendi²⁶.

Kiev tahtına önce Svyatopolk (1015-1019) oturdu. Rakipleri Boris, Gleb ve Svyatoslav'ı katletti. İktidar uğruna yapılan şiddetli savaşımlardan sonra Lehlerin ve Peçeneklerin desteğini alan Yaroslav (1019-1054) Kiev Knezliği'nin yeni hâkimi oldu. Bu knez sergilemiş olduğu yönetim tarzı ile istisnai bir kişilik olduğunu kanıtladı. Yaptığı yenilikler ve izlediği ölçülü siyaset sebebiyle kendisine *Bilge* (Мудрый) lakabı verildi. Kiev şehri onun devr-i saltanatında ihtişam ve itibar kazandı. Uluslararası ilişkilerde

²⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 2017, s. 264.

²⁵ Jonathan Shepard, "The Origin of Rus' (c. 900-1015)", *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus' to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 47-72.

²⁶ Simon Franklin, "Kievan Rus' (1015-1125)", *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus' to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 73-77; Hackel, s. 81-82.

canlılık görüldü. Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra İsveç, Norveç, Lehistan, Macaristan, Fransa ve Almanya ile güçlü bağlar kuruldu. Kiev'deki meşhur *Ayasofya Katedrali* (Софийский Собор) onun zamanında inşa edildi. *Rus Kanunları* (Правда Русская) toplandı. Fakat ölümünü müteakip siyasî istikrar çabucak sona erdi. Çocukları arasındaki iktidar mücadelesi bugünkü Rusya ve Ukrayna sahasının çok sayıda küçük knezliğe bölünmesiyle sonuçlandı. Vladimir Monomah (1113-1125) Kiev Knezliği'ni toparlamaya çalıştıysa da çöküş sürecini engelleyemedi. Halefleri Mstislav (1125-1132) ve Yaropolk (1132-1139) kardeşler, babalarının izlediği başarılı siyaseti takip ettiler ancak Çernigov Knezliği alternatif bir güç merkezi olarak yükseldiği gibi Ukrayna'nın selefleri sayılan Galiçya Knezliği ile Volinya Knezliği de epey güçlendi ve bu sonuncular 1199 yılında birleşti. Kuzeydeki Novgorod Knezliği ise çoktan bağımsızlığını kazanmış ve Baltık ticareti sayesinde zenginleşmişti. 1223 yılına gelindiğinde Moğollar Deşt-i Kıpçak'a kadar ilerlediler. Moğol istilasının ikinci dalgası fevkalâde şiddetli oldu. Nitekim 1237 yılının Aralık ayında Ryazan ele geçirildi ve akabinde Vladimir-Suzdal bölgesi tahrip edildi. Novgorod ve Smolensk istiladan büyük zarar görmedi. Ancak 1239'da Pereyaslavl ve Çernigov yerle bir edildi. 6 Aralık 1240 tarihinde Doğu Slav halkları açısından sembolik değere sahip Kiev şehri ele geçirildi. Ardından Galiçya ile Volinya yakılıp yıkıldı. Bu suretle şimdiki Ukrayna ve Güney Rusya bölgesinde yeni bir tarihî dönem olan Moğol-Tatar tahakkümü devri başladı²⁷.

Galiçya-Volinya Knezliği ve Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri

Kiev Knezliği'nin çalkantılı dönemlerinde merkezden kopmalar oldu. Galiçya-Volinya Knezliği de Roman Mstislaviç (1199-1205) tarafından XII. yüzyılın sonlarında kuruldu. Bu zât 1170 yılından itibaren Volinya knezi idi ve yukarıda da temas edildiği gibi 1199 yılında Galiçya ile Volinya onun yönetimi altında birleştirildi. Pek çok tarihçiye göre bugünkü Ukrayna'nın kadim dayanak noktası olan bu siyasî teşekkül 1340 yılında tarih sahnesinden silininceye kadar Romanoviç Hanedanı tarafından yönetildi²⁸.

Daha önce de belirtildiği üzere, Kiev Büyük Knezi Bilge Yaroslav'ın 1054 tarihinde ölümünü müteakip Kiev Knezliği önce beş sonra da on üç parçaya bölündü. Galiçya ve Volinya knezlikleri de bunların arasındaydı. Roman Mstislaviç bu iki devleti

²⁷ Martin Dimnik, "The Rus' Principalities (1125–1246)", *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus' to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 101-102, 123. Pek çok tarihçi Kiev Knezliği yıkılmaya yüz tutarken yerinin önce Vladimir Knezliği akabinde de Moskova Knezliği tarafından alındığı konusunda hemfikirdir. Kuzey bölgelerindeki Rus knezliklerinin gelişimi Kiev döneminden sadece coğrafi bakımdan değil siyasî örgütlenmeleriyle de farklılaşan yeni bir merhale hatta yeni bir tarihî devir olarak kabul edilir. Mihaylo Sergiyeviç Gruşevskiy (1866-1934) ve takipçileri ise bu konuda farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Onlara göre; Kiev Knezliği'nin gerçek mirasçıları Vladimir ve Moskova knezlikleri değil en nihayetinde Ukrayna'yı oluşturan güneybatı knezlikleri, özellikle de Galiçya-Volinya Knezliği'dir. Bkz. Janet Martin, *Medieval Russia 980-1584*, Cambridge 2007, s. 417.

²⁸ Marksist-Leninist tarih yazımının bir mahsulü olsa da bu knezlik hakkında yapılan en geniş kapsamlı çalışmalardan biri için bkz. V. T. Paşuto, *Oçerki po İstorii Galitsko-Volniskoy Rusi*, Moskova 1950. Konunun uzmanlarından John Fennel'e göre; "Kiev Knezliği'nin batı hududu, Galiçya ve Volinya'nın tarımsal açıdan zengin ve iktisadî bakımdan güçlü bölgesi, XIII. yüzyılın başında müthiş ve kudretli bir ittifak doğurmuştu. Ancak Volinya Knezi Roman Mstislaviç 1199 yılında Galiçya'yı ilhak etmeden önce iki knezlik de görünüşte birbirinden bağımsız olarak kendi yollarında ilerliyorlardı. Her ikisinin ortak özelliği yabancı devletlerle hemhudut olmalarıydı. Macaristan, Lehistan ve Töton Şövalyelerinin devleti bunlardan bazılarıydı". Bkz. John Fennel, *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, Routledge 2014, s. 13.

birleştiren yeni bir knezlik kurduktan sonra 1202 yılında Kiev'i işgal ederek ülkesini Dinyeper Nehri'nin doğusuna kadar genişletti. Bu suretle Doğu Avrupa'da güçlü bir devlet tesis etti. Kendisinden önceki ve sonraki knezler gibi saltanatı boyunca asi Galiçya boyar aristokrasisi ve oligarklar ile mücadele etti. 1205 yılında Krakow Prensi Leszek'e karşı giriştiği Zawichost Savaşı'nda hayatını yitirdi. Bitmek tükenmek bilmeyen boyar isyanları yeniden başladı. Prens Leszek ile Macaristan Kralı II. Andras bu durumdan istifade ederek 1214 yılında bugün Peremişl ve Galiç şehirlerini işgal ettiler. 1221 yılında Velikiy Novgorod Knezi Mstislav Mstislaviç, Galiçya üzerinden Macarlara karşı bir sefer düzenledi ve 1228 yılında kadar Galiçya'yı idare etti²⁹.

İsyanlar ve savaşlar 1238 yılına kadar uzadı. Roman Mstislaviç'in oğlu Daniil Romanoviç (1238-1264) Volinya'daki idaresini sağlamlaştırarak nihayet Galiçya'yı ele geçirdi. 1241-1242 yıllarında boyarların isyanını bastırdıktan sonra Çernigov Knezliği'ni mağlup etti. Kendisine karşı kurulan Leh-Macar ittifakını 1245 yılında yendi ve bu suretle Galiçya'yı kontrol altına aldı. 1250-1252 yılları arasında, bugün Beyaz Rusya'da bulunan Grodno ve Slonim ile Kuzey Litvanya'nın daha başka şehirlerini ele geçirdi. Hâkimiyet sahasını Kiev'in ötesine kadar genişletti. Galiçya-Volinya Knezliği, Daniil Romanoviç'in devr-i saltanatında gücünün zirvesine ulaştı. Zira 1241-1269 yılları arasında Volinya bölgesindeki Vladimir şehrini yöneten kardeşi Vasilko Romanoviç ile sıkı bir ittifak içerisindeydi. Moğol istilasının Doğu Avrupa'da yarattığı korkunç tahribattan sonra Daniil Romanoviç 1245 yılında Altın Orda hükümdarı Batu Han'a bağlılık yemini etmek zorunda kaldı³⁰.

Bununla birlikte, Avrupa'nın muhtelif krallarıyla askerî ittifaklar kurmak suretiyle ülkesini Moğol boyunduruğundan kurtarmak için çaba sarf etti ancak başarılı olamadı. Knez Daniil dâhili işlerde ahalisinin desteğine güveniyordu. Ukrayın kimliğinin

²⁹ Arkadii Zhukovsky, "Galicia-Volhynia, Principality of", *Encyclopedia of Ukraine*, Vol II, Edt. Volodymyr Kubijovyc, Toronto 1988.

³⁰ Bizat Moğol hanının otağına giden Daniil Romanoviç'in durumu dönemin kroniklerinde çok canlı bir şekilde tasvir edilir. Hıristiyan taassubuyla kaleme alınan metinde kronik yazarının isyanı belirgindir: "O vakit, İtil boyunda bulunan Batu'ya giderek ona saygılarını sunmak istedi. Orada Yaroslav [Vsevolodoviç'in] bir vassalı olan Sungur kendisine yaklaştı ve Daniil'in 'kardeşi' Yaroslav'ın bir çalya taptığı için onun da tapması gerektiğini ifade etti. Fakat Daniil, İblis'in onun dudaklarıyla konuştuğunu ve söylediklerini kimsenin işitmemesi için Tanrı'nın onları kapatacağını söyledi. Tam o sıra Batu tarafından çağrıldı ve Tanrı'nın yardımıyla dinsizlerin şeytanlığından ve efsunlarından kurtuldu. Onların geleneklerine göre eğilerek Batu'nun otağına girdi. Batu, Daniil'in neden daha önce kendisine gelmediğini sordu ama yine de gelmesinden memnundu. Akabinde Batu, Daniil'e en makbul içecekleri olan mayalanmış kısrak sütünden (кумызь) yapılan alkollü kara süt (черное молоко) içip içmediğini sordu. Daniil, henüz denemediğini ancak han isterse içeceğini söyledi. Batu ise Daniil'in çoktan kendilerinden biri, yani bir Tatar olduğunu, dolayısıyla içeceklerini içmesi gerektiğini bildirdi. Daniil içti, onların töresine uygun biçimde eğildi ve ardından Büyük Prenses Barakçinova'ya giderek saygılarını sunacağını söyledi ve Batu da bunu kabul etti. Bu suretle Daniil huzurdan ayrıldı ve onların geleneği mucibince saygılarını sundu. Daha sonra Batu ona bir fiç şarap gönderdi ve Daniil'in kısrak sütüne alışık olmadığı için şarap içmesi gerektiğini bildirdi. Heyhat, Tatarlar tarafından bu şekilde onurlandırılmak rezilliklerin en büyüğüdür! Rus topraklarına, Kiev'e, Vladimir'e, Galiç'e ve kardeşiyle birlikte diğer bölgelere hükmeden Büyük Knez Daniil Romanoviç şimdi dizlerinin üzerine çökmüş ve kendisine kul deniliyor! Tatarlar ondan haraç istiyor ve o her daim tehdit altındaki hayatından emin olamıyor. Tatarlar tarafından bu şekilde onurlandırılmak gerçekten rezilliklerin en büyüğüdür". Bkz. *Galitsko-Volynskiy Litopis, Doslicennaya. Tekst. Komentar*, Red. M. F. Kotlyar, Kiev 2002, s. 109; *The Hypatian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, Trans. George A. Perfecky, Edt. Omeljan Pritsak, Münih 1973, 58.

teşekkülüne büyük katkısı olan Lviv şehri 1256 yılında, onun zamanında kuruldu³¹. Moğollar 1241 yılında Galiç'i yerle bir ettiğinden yeni payitahtını bugün Polonya sınırları içerisinde kalan Holm şehrine taşıdı ve 1264 yılında öldü. Oğlu ve halefi Lev Daniloviç (1264-1301) de Moğol tahakkümünü kabul etmek zorunda kaldı. 1272 yılında Lviv'i yeniden başkent yaptı ve içerisinde Batı Ukrayna'daki Mukaçevo şehrinin de bulunduğu Transkarpatya'nın bir bölümünü 1280 yılında Macarlardan aldı. 1292 yılında ise Lehlerin elinde bulunan Lublin topraklarını knezliğine kattı. Oğlu ve halefi Yuriy Lvoviç (1301-1308 ya da 1315) Galiçya ile Volinya'yı resmen birleştirdi. Galiç şehrinin büyük bir metropole dönüştürmeyi başardı ancak Transkarpatya ve Lublin topraklarını kaybetti. Oğulları Lev ve Andrey 1315-1323 yılları arasında knezliği birlikte yönettiler. Ticareti teşvik edip yabancı tacirleri desteklediler ve özellikle de Alman tacirlere imtiyazlar tanıdılar. Bu iki kardeş güçlerini Lehistan prensleri ile birleştirerek Moğollara karşı savaştılar fakat ağır bir mağlubiyete uğradılar. Knezliğin son hâkimi II. Yuriy Boleslav (1323-1340) Yuriy Lvoviç'in yeğenydi. O da yabancı tacirlere imtiyazlar verdi ancak bu durum boyarlarla çatışmasına neden oldu. Knezi zehirleyen boyarlar tahtı Litvanya Prensi Liubartas'a sundular. Aynı yıl Lehistan Kralı III. Kazimir, Lviv'e saldırdı ve Galiçya-Volinya Knezliği, Litvanya ile Lehistan'ın mücadele sahasına dönüştü³².

Güçlü ve etkili boyarlar sürekli olarak knezler ile nüfuz mücadelesine giriştiği için Ukrayna'nın diğer bölgelerinin aksine Galiçya-Volinya Knezliği dâhilindeki feodal yapı kendine has bir özellik arz ediyordu. Daha başka knezliklerin yanı sıra Macaristan, Lehistan, Bohemya, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Litvanya, Bulgaristan ve Bizans İmparatorluğu ile ticaret gelişmiş ve bu suretle knezliğin refah seviyesi yükselmişti. Ayrıca mimarî eserlerden ve muhtelif yazılı kaynaklardan, özellikle de *Galiçya-Volinya Kroniği* (Галицько-Волинський Літопис) isimli yıllıktan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde kültürel bir canlılık da yaşanmıştı. II. Yuriy Boleslav'ın ölümüyle birlikte devlet tamamen dağıldı ve Ukrayna'daki knezlikler çağı sona erdi. Galiçya-Volinya Knezliği sınırları içerisinde Galiç, Vladimir, Peremişl, Lutsk, Lviv, Danilov, Brest vb. seksenden fazla mamur ve kalabalık şehir ve kasaba bulunuyordu³³.

Altın Orda ve Kırım Hanlığı Devrinde Ukrayna

Kuruluşundan kısa bir süre sonra Doğu Avrupa'nın büyük bölümüne egemen olan Altın Orda'nın özellikle bugünkü Ukrayna sahası üzerindeki hâkimiyeti tarih yazımında hâlâ tatmin edici bir şekilde izah edilememiştir. Bu bağlamda aydınlatılması gereken en önemli konulardan biri Galiçya-Volinya Knezliği'nin Altın Orda'ya tâbiyetinin mahiyeti meselesidir. Söz konusu eksikliğin temel sebebi mevcut kaynakların son derece sınırlı olmasıdır. Hâl böyle iken, zikredilen dönemi aydınlatmaya çalışan tarihçilerin umumî ve orijinallikten uzak görüşleri ileri sürmeleri şaşırtıcı değildir. Konuyu tetkik eden âlimlerin büyük çoğunluğuna göre; Galiçya-Volinya Knezliği, Kiev Knezliği'nin çeşitli bölgelerinde kurulup Altın Orda yörüngesinde olan diğer siyasî teşekküllerle aynı yükümlülükleri taşıyordu. Bu sorunu şimdiye kadar en yetkin şekilde ele alan tarihçilerin başında ise George Vernadsky gelmektedir.

³¹ Lviv kısa sürede Ukraynalıların merkezi oldu. Kurat'a göre; "Bu bölge ahalisinin, sonraki Ukraynalıların nüvesini teşkil ettikleri kuvvetle muhtemeldir". Bkz. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 47.

³² George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007, s. 222-223, 247-248.

³³ Boris Rıbakov, *Kievskaya Rus i Russkie Knyajestva XI-XIII vv.*, Moskova 2013, s. 397-408.

Galiçya-Volinya Knezliği'nin bağımlılığı meselesini Moğol komutanı Burunday tarafından düzenlenen 1259 yılındaki askerî harekâta bağlayan bu yetkin tarihçi bazı çıkarımlarda bulunmuştur: “Burunday bu akınla görevini ifa ettiğini düşündü ve bozkır ordusunu Volinya'dan geri çekerek tekrar Orta Dinyeper bölgesinde konuşlandırdı. Bununla beraber Doğu Rusya'dakilere benzer şekilde Podolya, Galiçya ve Volinya'daki bir askerî bölge ağı aracılığıyla vergi ve asker toplama işlerini denetlemek üzere Moğol idaresi tarafından memurlar tayin edildi... Galiçya ve Volinya'da askerî bölgelerin Burunday marifetiyle kurulduğuna dair kaynaklarda doğrudan bir kanıt yoktur ancak bu tür askerî mıntıkların daha sonra mevcut olduklarını bildiğimiz için bunların Burunday zamanında kurulduğunu düşünmek mümkündür”³⁴.

George Vernadsky'e göre; bu tür bölgelerin daha sonra da kurulduğunu kanıtlayan başka bir belge ise 1507 yılında Kırım Hanı Mengli Giray tarafından Lehistan Kralı I. Sigismund'a verilen yarıktır³⁵. Ayrıca Galiçya-Volinya Knezliği'nin doğrudan Altın Orda kontrolünde olduğunun bir diğer kanıtı ise knezliğin idarî bölgelere ayrılması ve vergi toplamakla görevli *Baskak* unvanlı memurların buralara tayin edilmesidir. Söz konusu tarihçi tarafından Galiçya-Volinya Knezliği'nin Altın Orda tâbiyetine girip girmediğine ilişkin ileri sürdüğü görüşleri üç noktada toplamak mümkündür: “1- Galiçya-Volinya Knezliği, Altın Orda'ya Kiev ve Moskova ile aynı şartlar altında tâbi oldu. 2- Galiçya-Volinya toprakları Moğol-Tatar idarî vergi bölgelerine ayrıldı. 3- Knezliğin yönetici sınıfının hak ve yetkileri Baskaklar tarafından sınırlandırıldı, halka vergiler salındı ve ordunun ihtiyacı için asker toplandı”³⁶.

Esasen Galiçya-Volinya Knezliği ile Altın Orda arasındaki ilişkiler tekdüze değildi. Bilakis egemen unsurun siyasî baskısına ve tâbi olanın gösterdiği dirence göre değişkenlik arz ediyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi, 1240 yılında Kiev işgal edilince Moğollar Macaristan'a doğru ilerlediler ve Galiçya-Volinya şehirleri de yağmalandı. 1240-1245 yılları arasında knezliğin Altın Orda ile münasebetlerini aydınlatabilecek herhangi bir olay görülmedi. Bu dönemde muhtemelen her iki taraf da dâhili işlerini düzene sokmaya çalıştı. Daniil Romanoviç'in ilk amacı Altın Orda ile girişeceği bir askerî çatışma için hazırlanmak ve diplomasiyi kullanarak Batı Avrupa'dan müttefikler kazanmaktı. Nitekim bu hususta yeterli delillere sahibiz. Moğol istilasının ilk yıllarında (1242) Doğu Avrupa'daki pek çok knezin aksine fatihleri görmezden gelmeye çalıştı fakat Batu Han bunu unutmadı ve yukarıda ana kaynaktan iktibas yaptığımız metinden de anlaşıldığı üzere yarıkt almak için 1245 yılında Altın Orda'nın payitahtı Saray şehrine gitmek zorunda kaldı. Burada yaklaşık bir ay kalan knezin tâbiyet meselesini bütün ayrıntılarıyla karara bağlattığı açıktır³⁷. Bu konuda George Vernadsky ile aynı düşüncede olmayan V. T. Paşuto ise şu görüşleri ileri sürmüştür; “Galiçya-Volinya Knezliği'nin

³⁴ Vernadsky, s. 196 ve n. 477.

³⁵ Orijinali kayıp olan 2 Temmuz 1507 tarihli bu yarığın Rusça tercümesi günümüze ulaşmıştır. Mevcut Rusça nüshası ile İngilizce çevirisi ve izahlar için bkz. Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*, Brill-Leiden 2011, s. 555-565.

³⁶ George Vernadsky'nin bu görüşlerini eleştiren Michael B. Zdan bazı hususlarda haklı olsa da son tahlilde ifrata kaçarak, mutlak bir kesinlikle şu iddiaları öne sürer: “1- Galiçya-Volinya Knezliği, Moğollar tarafından asla idarî-malî bölgelere ayrılmadı. 2- Knezlik dâhilinde hiçbir zaman Altın Orda'nın memurları veya Baskaklar görev yapmadı. 3- Bunların bir sonucu olarak, Galiçya-Volinya Knezliği'nin Altın Orda hâkimiyeti devrindeki siyasî ve hukukî statüsü Ukrayna'nın diğer kısımları ile Rus knezliklerinden tamamen farklıydı”. Bkz. Michael B. Zdan, “The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde”, *The Slavonic and East European Review*, Jun. 1957, Vol. 35, No. 85, s. 506-508, 512.

³⁷ Zdan, s. 512-514.

bağımlılık şekli Kuzeydoğu Rusya'daki knezliklerden önemli ölçüde farklıydı. Zira knezliğin coğrafi durumu Moğol devlet adamlarını ihtiyatlı davranmaya zorlamıştı. Fatihler güneybatıdaki bu knezliği Moğol kontrolü dışında kalan ülkelerin fethi için bir ileri karakol olarak görüyorlardı”³⁸.

Knez Daniil Romanoviç Avrupa'dan müttefikler arayarak Moğol tahakkümüne son vermeye çalıştı ise de Batu Han'ın ölümünü müteakip tahta oturan enerjik Berke Han zamanında Galiçya-Volinya Knezliği zapturapt altına alındı. 1259 yılında bölgeye gönderilen Burunday büyük bir orduyu komuta etmesine rağmen Daniil Romanoviç'e açıktan müdahale etmedi. Sadece Litvanya'ya karşı düzenleyeceği seferde knez ile kardeşi Vasilko'nun kendisine katılmasını istedi. Knez bu sefere bizzat katılmadı ise de kardeşini göndermek zorunda kaldı³⁹. Burunday 1260 yılında Lehistan üzerine yürürken yine asker istedi. Knez bu kez de kardeşi Vasilko ile oğlu Lev'i gönderdi ve ilişkiler 1264 yılına kadar bu minvalde devam etti. Lehlere karşı 1274 yılında Altın Orda hanı Mengü Timur'dan yardım talep eden Knez Lev Daniloviç dönemini anlatan muasır kaynakların müellifleri bu devirde bütün knezlerin Moğol boyunduruğu altında olduğunu ifade ederler. Knezliğin Altın Orda'ya olan bağımlılığı Emir Nogay'ın 1277 yılında Galiçya-Volinya knezlerine gönderdiği bir mektupla da teyit edilmektedir. Nitekim 1299 yılına kadar haraç ödemeye devam edildi. Knez Yuriy Lvoviç zamanında tâbiyet bağları biraz gevşedi. Hatta bazı tarihçilere göre sona erdi. Ancak Özbek Han döneminde, özellikle de 1316-1320 yılları arasında, bu bölgeye seferler düzenlendiği bilinmektedir. Son Knez II. Yuriy Boleslav da Özbek Han'ın vassalıydı ve bu durum devletin çöküşüne kadar devam etti⁴⁰.

Galiçya-Volinya Knezliği'nin tarih sahnesinden silindiği 1340 yılından sonra Batı Ukrayna toprakları Litvanya Krallığı'nın idaresine girdi. Bir süre sonra Altın Orda parçalanmaya başladı ve 1441 yılında Kırım Hanlığı kuruldu. 1569 yılındaki Lublin İttifakı ile Litvanya-Lehistan Krallığı'na mensup soylu sınıfı Ukrayna bölgesini büyük çiftliklerden oluşan topraklar haline getirdi. Kazak Hetmanlığı'nın zuhur ettiği 1648 yılına kadar Ukrayna bölgesinin kaderini Litvanya, Lehistan, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı gibi siyasî teşekküller belirledi.

Sonuç

Günümüzde yaşanan siyasî, askerî ve ideolojik çekişmelerin tarihî hakikatleri değiştirebilmesi mümkün değildir. Doğu Slavlarının kurduğu ilk siyasî teşekkül olan Kiev Knezliği, yukarıda da ifade edildiği gibi, bünyesinde birçok Slav ve Fin kavmini birleştiren bir devlettir. Hâl böyle iken, söz konusu knezlik tedricen güç kaybedip parçalara bölündü ve 1199 yılında müstakil bir siyasî yapı suretinde ortaya çıkan Galiçya-Volinya Knezliği, Ukrayna'nın doğup gelişmesinde köklü ve mühim bir kilometre taşı oldu. Filhakika bahse konu knezlik Ukrayın halkının etnik oluşumunu biçimlendirip Ruslardan tefrikine sebebiyet verdi. Galiçya-Volinya Knezliği'nin iç dinamikleri ile Litvanya ve Lehistan'ın tesirleri inanç, dil, edebiyat, kültür, sanat ve mimarî alanlarında kendini gösterip Ukrayınların Ruslardan farklılaşmasını perçinledi.

³⁸ Paşuto, s. 235.

³⁹ İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul 2009, s. 80.

⁴⁰ Zdan, s. 515-519.

Ortodoks Hıristiyanlığın kabulü Slav halklarının büyük çoğunluğunu Bizans kültür dairesine soktu. Doğu Avrupa'nın şekillenmesinde kayda değer tesiri bulunan Bizans İmparatorluğu'nun ilk kez XIV. yüzyılda kullandığı Küçük Rusya ve Büyük Rusya adlandırmaları da Rus-Ukrayın ayrışmasının giderek daha belirgin hale gelmesine vesile oldu. Nitekim knezlikler arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam ederken Bizanslı ideologların verdiği Büyük Rusya ismini benimsemekte bir beis görmeyen Moskova knezleri bunun istikbalde kendileri için ciddi bir soruna ve kalıcı bir ayrışmaya dönüşeceğini kestiremediler. Filvaki, XIV. yüzyılda Slav dünyasının siyaset üretme konusunda bin yıllık tecrübeye sahip Bizans İmparatorluğu ile baş edebilmesi mümkün değildi.

Bununla birlikte, Rus-Ukrayın ayrışmasının yegâne sebebi elbette Bizans İmparatorluğu'nun bu tutumu değildi. Başlangıç aşamasında coğrafi bir terim olarak ortaya çıktığını ifade ettiğimiz Ukrayna adının asırlar içerisinde siyasî bir anlam kazanmasında askerî kudret bakımından temayüz ederek muadillerinin önüne geçen Moskova Çarlığı'nın kendileriyle aynı inancı paylaşan akrabalarına karşı sergilediği dışlayıcı tavırlar da etkili oldu. Dışlanan, hor ve hakir görülen Ukrayna zamanla siyasî bir teşekkülün adı olduğu gibi Doğu Slav halklarından büyük bir grubu da imledi.

Hâlihazırda tamamen ideolojik olmasına rağmen Rusya ve Ukrayna, Kiev Knezliği mirasını sahiplenme bânında karşıt iddialara sahiptir. Kiev şehri Ukrayna sınırları içerisinde bulunduğu için Doğu Slavlarına ait en eski maddî kültür unsurları, Ortodoks Hıristiyanlığın kadim kiliseleri vb. mimarî eserlerin varlığı mevcut somut mirası sahiplenmek bakımından Ukrayna'nın tarihî iddialarını güçlendirmektedir. Ancak bu durum Ukrayna'ya üstünlük sağlasa da söz konusu tarihî, coğrafi, dinî ve kültürel mirasın her şey olmadığı açıktır. Çünkü Altın Orda tesirinden başka kadim Kiev Knezliği'nin siyasî ve dinî geleneğini de bünyesinde barındırarak hızla yükselen Moskova, XVI. yüzyılda askerî ve iktisadî açıdan büyük bir atılım yaparak çarlığa dönüştü ve zaman içerisinde Slav dünyasının büyük bölümünü baskı altına alarak üstün bir mevkie ulaştı. Hâl böyle iken, Rusların sıklıkla Kiev Knezliği'ne vurgu yaparak bu en eski Slav devletini selef kabul etmeleri de büsbütün esassız değildir.

Büyük Petro ile birlikte imparatorluğa evrilen Rusya zamanla Ukrayna topraklarının bir kısmını ele geçirdi ve bu durum 1917 yılına kadar devam etti. İddialı bir ideoloji ile tarih sahnesine çıkan Sovyetler Birliği etnisiteyi, ulusları ve milliyet mefhumunu kendi katı ideolojisine göre anlamlandırdığı için özerk bir bölgeyi tanımlarken çarlık rejiminin aksine Ukrayna adını kullanmakta hiçbir sakınca görmedi. Bu suretle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, şuurlu ya da şuursuz bir şekilde, Ukrayın kimliğinin yeniden canlanmasına ve güç kazanmasına katkıda bulundu. Sovyet politikalarının yarattığı sorunları kendi menfaatine uygun şekilde çözmeye çalışan Rusya Federasyonu'nun bugünlerde Doğu Ukrayna'yı ilkah etmesi kendi nokta-i nazarından tarihî bir zorunluluk ve mazide yapılan hataların telafisi olarak görülebilir. Ancak bu durum ilhakı meşru kılamaz.

Ukrayna ve Rusya arasındaki savaş artık küresel bir boyut kazandığı ve çok karmaşık bir hâl aldığı için kadim mirasın paylaşımı meselesi de yeniden gündeme gelmiş ve siyasî tezler ile bunların antitezleri oluşturulurken her zaman olduğu gibi tarihî haklara vurgu yapılmıştır. Yaşanan büyük kavganın merkezinde ise mahreç ve güçlü bir istinatgâh olduğu için ortak ata devlet addedilen Kiev Knezliği ve onun terekisi

bulunmaktadır. Yaşanan acı olayların Ukrayın kimliğini zayıflatmayıp bilakis güçlendireceği hususu ise şek ve şüpheyeye mahal bırakmayacak şekilde barizdir.

Kaynakça

- Allen, W. E. D., *The Ukraine A History*, Cambridge 1940.
- Borščak, Elie, “Русь, Мала Росія, Україна”, *Revue des études slaves*, tome 24, fascicule 1-4, 1948, s. 171-176.
- Dimnik, Martin, “The Rus’ Principalities (1125–1246)”, *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus’ to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 98-126.
- Fennel, John, *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, Routledge 2014.
- Franklin, Simon “Kievan Rus’ (1015-1125)”, *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus’ to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 73-97.
- Galitsko-Volinskiy *Litopis, Doslicennaya. Tekst. Komentar*, Red. M. F. Kotlyar, Kiev 2002.
- Hackel, Sergei, “The Land of Rus’”, *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, Cambridge 1982, s. 80-84.
- Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul 2009.
- Kolodziejczyk, Darius, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*, Brill-Leiden 2011.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.
- _____, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara 1999.
- _____, “Avarlar”, Haz. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Temmuz 2011, s. 81-110.
- Magocsi, Paul R., *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Toronto 2010.
- Maciej Miechowita, *Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası – XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları*, Tercüme Notlar: Berrin Kalyon, İstanbul 2022.
- Martin, Janet, *Treasure of the Land of Darkness: The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia*, Cambridge 2004.
- _____, *Medieval Russia 980-1584*, Cambridge 2007.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2017.
- Paşuto, V. T., *Oçerki po İstorii Galitsko-Volinskoy Rusi*, Moskova 1950.
- Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom Vtoroy, İpatevskaya Letopis*, Moskova 2001.
- Povest Vremennih Let*, Podgotovka Teksta D. S. Lihacev, St. Petersburg 2007.
- Pritsak, Omeljan, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)”, Çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, S. 7, İstanbul 1999, s. 255-284.
- Rıbakov, Boris, *Kievskaya Rus i Russkie Knyajestva XI-XIII vv.*, Moskova 2013.

- Rusyna, Olena V., “On the Kyivan Princely Tradition from the Thirteenth to the Fifteenth Centuries”, *Harvard Ukrainian Studies*, December 1994, Vol. 18, No. 3/4, s. 175-190.
- Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Seb'üs-Seyyâr Fî-Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, Haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020.
- Shepard, Jonathan, “The Origin of Rus’ (c. 900-1015)”, *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus’ to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 47-72.
- The Hypatian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, Trans. George A. Perfecky, Edt. Omeljan Pritsak, Münih 1973.
- Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007.
- Zdan, Michael B., “The Dependence of Halych-Volyn’ Rus’ on the Golden Horde”, *The Slavonic and East European Review*, Jun. 1957, Vol. 35, No. 85, s. 505-522.
- Zhukovsky, Arkadii, “Galicia-Volhynia, Principality of”, *Encyclopedia of Ukraine*, Vol II, Edt. Volodymyr Kubijovyc, Toronto 1988.

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 24.01.2023

Makale Kabul | Accepted: 26.04.2023

Atıf | Cite as: Vesile Tanınmış, “16. Yüzyılda İstanbul Karai Cemaati”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 31-49.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1241541>

16. YÜZYILDA İSTANBUL KARAI CEMAATI

Vesile TANINMIŞ*

Öz

Karailik, esasları 8. yüzyılda Irak'ta şekillenen bir Yahudi mezhebidir. Bu mezhebin en karakteristik özelliği, Yahudi sözlü geleneğini reddetmesi ve inanç ilkelerini yalnızca Tevrat'a dayandırmasıdır. Bu yönüyle Yahudiliğin Rabbani kanadına muhalif akımı temsil eden Karailik, göçlerle birçok coğrafyaya dağılmış ve mezhep, Bizans ülkesinde de yayılma fırsatı bulmuştur. Bizans başkenti İstanbul'a yerleşen Karailer, şehrin Osmanlılar tarafından fethi sonrasında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Özellikle, II. Mehmet'in uygulamaya koyduğu sürgün politikası ile şehirdeki Karai nüfusu artış göstermiştir. Çalışmamızda, arşiv vesikalarının rehberliğinde, Karai cemaatinin 16. yüzyıldaki yaşamı ele alınmıştır. Bu çerçevede istifade ettiğimiz cizye kayıtları, şehrin Yahudi cemaatlerine ilişkin mühim veriler içermektedir. Döneme ait cizye tahrirleri ışığında, İstanbul Karai cemaatinin nüfusu, cemaat mensuplarının ödemekle yükümlü oldukları vergiler, gelir seviyeleri, icra edilen meslekler ve yerleşim alanları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Karai, Yahudi, İstanbul, 16. yüzyıl, Cizye

KARAITE CONGREGATION OF ISTANBUL IN 16TH CENTURY ISTANBUL

Abstract

Karaimism is a Jewish sect whose origins were shaped in Iraq in the 8th century. The most characteristic feature of this sect is that it rejects the Jewish oral tradition and bases its belief principles only on the Torah. In this respect, Karaimism, which represents the opposition to the Rabbinite wing of Judaism, dispersed to many geographies with migrations and the sect had the opportunity to spread in the Byzantine country as well. The Karaites, who settled in Istanbul, the capital of Byzantium, continued their existence after the conquest of the city by the Ottomans. In particular, with Mehmet II's exile policy, the Karaite population in the city increased. In our study, the life of the Karaite congregation in the 16th century is discussed in the light of archival documents. In this context, the jizya registers we used contain important data about the Jewish congregations of the city. In the light of the jizya registers of the period, the population of the Karaite congregation of Istanbul, the taxes that the members of the congregation are obliged to pay, their income levels, occupations and settlement areas were evaluated.

Keywords: Karaite, Jewish, Istanbul, 16th century, Jizya

* Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı ves.ile@hotmail.com, ORCID:0000-0001-9643-2585.

Giriş

Karailik, Talmud¹ karşıtı bir akım olarak ortaya çıkan ve yalnızca Tevrat hükümlerini esas alan bir Yahudi mezhebidir. Yahudiliğin Rabbanî² koluna muhalif şekilde sözlü geleneği reddeden bu mezhebin doğuşu ve yayılışı ile ilgili muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bilim dünyasındaki yaygın kanaat, mezhep esaslarının 8. yüzyılda Anan ben David tarafından Irak'ta şekillendiği yönündedir. Abbasi idaresi altındaki Bağdat'ta Yahudi cemaati liderliği için yapılan seçimlerde, dini konudaki bilgisi ve aldığı eğitim üstün mertebede görülmesine rağmen, Anan ben David, Rabbinik geleneğe aykırı düşünceleri nedeniyle elenmiştir. Bunun üzerine gerçekleşen olaylar, Anan'ın kendi gibi düşünen dindaşlarını etrafında topladığı, Yahudi dini içinde yeni bir hizipleşmeyi beraberinde getirmiştir. Hatta bu hareketin taraftarları, 9. yüzyıla kadar Anan'ın isminden hareketle "Ananiler" olarak adlandırılmıştır.³

Doğduğu coğrafya ve dönem itibarıyla İslam inancının tesirinde kalarak birçok yönden benzerliği ile dikkat çeken ve İslam fıkının kıyas ve icma metotlarından faydalanan Karailik⁴, dini kaidelerin belirlenmesinde Tevrat'ı esas alır. Kutsal Kitabı orijinal dilinde yani İbranice okumak, anlamak ve tüm dini uygulamaları sadece Tevrat rehberliğinde gerçekleştirmek gereklidir. Bu çerçevede Rabbanî Yahudiliğinden ayrıldığı en önemli nokta, sözlü haham geleneği Talmud'u yok saymasıdır. Bununla birlikte inanç esasları haricinde Karailiğin, Rabbanî Yahudiliğinden farklı olduğu birçok husus vardır. Takvim sistemi ve buna bağlı olarak bayram ve kutsal günlerin tarihi Rabbanilerden farklıdır. Şabat kuralları daha katı şekilde uygulanır. Ateş yakılmaması ile ilgili Şabat yasağı cuma gününden başlatılır, ayrıca cumartesi günü ibadet haricinde dışarı çıkılmaz. Evlilik üzerine kaideler ise çok daha serttir. Tevrat'ta zikredilen akrabalarla evlenilmediği gibi, "rikkub" olarak adlandırılan düzen ile evlilik yasakları genişletilmiştir. İbadet esasları da Rabbanilerle benzerlik göstermez. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa ibadet yapılır; oruç ve zekat için de ayrılıklar söz konusudur. Tevrat kıraat edileceği veya sinagoga girileceği zaman, ellerin ve ayakların yıkanması, ibadethaneye girerken ayakkabının çıkarılması şeklindeki temizlik kuralları, yine Rabbanilerle kıyaslandığında farklı uygulamaların geçerli olduğunu göstermektedir.⁵

Karailik taraftarları, gerek mezhep propagandası amacıyla gerekse dini ve ekonomik baskılar neticesinde Filistin, Mısır, Suriye, Anadolu, Kafkasya, Kırım gibi değişik coğrafyalara dağılmışlardır⁶. Mezhebin yayılma döneminde, Karai ilmi faaliyetlerinin en aktif şekilde yürütüldüğü yer Kudüs olmuştur. Ancak 11. yüzyıl

¹ Talmud: Tevrat'ın tefsiri niteliğindeki sözlü geleneğin Yahudi din bilginleri tarafından derlenmesiyle oluşturulan ve Yahudi hukukunun temel kaynaklarından biri olarak görülen eser. Salime Leyla Gürkan, "Talmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 550- 552.

² Rabbanî, sözlü hukuku Tevrat kadar bağlayıcı kabul eden Yahudileri tanımlamak için kullanılır. Eli Davis, "Rabbanites", *Encyclopedia Judaica*, C. XIII, Jurasalem 1978, s. 1444.

³ Karailiğin doğuşuna ve gelişimine ilişkin görüşler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-da Yayınları, Ankara 1985, s. 156- 166; Leon Nemoy, "Karaites", *Encyclopaedia Judaica*, C. X, Jerusalem, s. 761- 781; Samuel Poznanski, "Karaites", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, C. VII, 1980, s. 662- 672; Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s. 189- 200.

⁴ Kutluay, s. 190, 192- 196

⁵ Poznanski, s. 663; Nemoy, s. 777- 781; Kutluay, s. 195- 196.

⁶ Kuzgun, s. 167.

sonunda Haçlılar tarafından şehrin ele geçirilmesi akabinde, Kudüs'teki Karai nüfusu yok denecek seviyeye gelmiştir. Haçlı saldırılarından kaçan bir kısım Karai, Mısır'a giderek bilhassa Kahire'de zamanla büyüyecek olan bir cemaatin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Bazı mezhep salıklarının göç için tercih ettiği bölgelerden biri Suriye olmuştur.⁷ 12. yüzyılda İspanya'dan hareketle başladığı seyahatinde Şam'a da uğrayan Tudelalı Benjamin, seyahatnamesinde, Karailerin kentteki nüfusuna değinmektedir⁸. 16. ve 17. yüzyıllara ait Osmanlı arşiv evrakı da Karailerin bölgedeki varlıklarını muhafaza ettiklerini göstermektedir⁹.

Filistin'deki Karai bilginlerinin himayesinde eğitim görmüş öğrencilerin gayretiyle, mezhebin Avrupa'ya taşındığı bilinmektedir. Karailik 11. yüzyılda propaganda yoluyla İspanya'ya ulaşmıştır; ancak 13. yüzyıldan itibaren mezhebin varlığına dair bir bulguya rastlanmamaktadır¹⁰. Bizans topraklarında da mezhebin kendisine sağlam bir temel oluşturduğu görülmektedir. Bizans Karailerinin menşei konusunda çeşitli teoriler öne sürülmüştür. Bu teorilerden biri, Hazarların, Karai doktrinini benimsediklerini varsayarak, 10. yüzyılın sonlarında ve 11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'na gelmeleri ve böylece burada Karai topluluğunun ortaya çıkmasına neden olmaları üzerine kuruludur. Bir başka teori ise Karailiği yoğun bir misyonerlik faaliyetiyle ilişkilendirerek, Bizans ülkesine Filistin'den yayıldığını savunur. Zvi Ankory, Suriye'den gelen Karai tüccarların Bizans şehirlerini ziyaret etmiş olabilecekleri ihtimalini de zikreder. Her ne şekilde olursa olsun, döneme ait belgelerden Bizans hakimiyetindeki Antalya'da, İzmit'te, Trabzon'da, Amasya'da, Edirne'de, Kıbrıs'ta ve İstanbul'da örgütlü Karai grupların bulunduğu izlenimi edinilmektedir¹¹.

Ne zaman ve nereden geldikleri sorusu henüz tam olarak cevaplanamasa da Kırım ve Güney Rusya, Karailerin yoğun şekilde yayıldığı bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Irak'taki Rabbanilerin baskısından kurtulmak gayesiyle İran'a, Kafkasya'ya ve Ermenistan'a yerleşen Talmud karşıtı Yahudilerin bir bölümünün Hazar yurduna ve Kırım'a göç ettiği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Bizans imparatorlarının Yahudilere uyguladığı sert politikaların bir sonucu olarak Hazar ülkesine göçlerin gerçekleştiği, dolayısıyla Karailerin de bu şekilde bölgeye yerleştiği yönünde görüşler mevcuttur. Esasen çok daha önceki dönemlerden itibaren bölgedeki varlıklarına dair kanıtlar bulunuyorsa da, 12. yüzyıl sonunda Regensburglu gezgin Petachia'nın seyahat notları Karailere ilişkin değerli bilgiler ihtiva etmesi açısından dikkat çekicidir¹². Prag'dan başladığı yolculuğu boyunca Polonya'dan Ermenistan'a, Irak'a ve Rum diyarına kadar birçok memleketi gezen Petachia, Hazar topraklarına

---

⁷ Kuzgun, s. 168- 169.

⁸ Tudela'lı Benjamin- Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 58.

⁹ 16. ve 17. yüzyıllara ait tapu tahrir defterlerinde kayıtlı Karai ve Rabhani cemaatleri için bkz. Vesile Tanınmış, *Osmanlı Hakimiyetinde Karai Cemaati*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 49- 50.

¹⁰ Poznanski, s. 667; Nemoy, s. 770.

¹¹ Zvi Ankory, *Karaites in Byzantium: The Formative Years 970- 1100*, Columbia University Press, New York 1959, s. 64- 65, 79- 80, 152. S. Şişman, yalnızca Trakya'da 30 olmak üzere, bütün Bizans ülkesinde 80 kadar Karai topluluğunun bulunduğunu yazar. Şişman'ın verdiği bilgiye temkinli yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. S. Şişman, "İstanbul Karayları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, C. III, 1957, s. 98.

¹² Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, s. 176- 179.

geldiğinde Talmud’u tanımadıklarını fark ettiği Karailerle karşılaşmış ve dini uygulamalarına dair ayrıntılara değinmiştir.¹³

14. yüzyılın sonunda, Litvanya dükü Witold, Tatarlara karşı kazandığı mücadele sonrasında, ülkesine dönerken aralarında Karailerin de bulunduğu birçok esiri yanında götürmüştür. Vilnius yakınlarındaki Trakai’ye yerleştirilen Karailer, buradan Litvanya, Volinya ve Podolya gibi çeşitli yerlere dağılmışlardır. Böylelikle günümüze değin yaşayacak olan Doğu Avrupa Karailiği’nin de temelleri atılmıştır. Kırım Karaileri, Litvanya Karaileri ile sürekli bir münasebet içerisinde bulunmuştur. Her iki topluluk tarafından da konuşma dili olarak Tatarca kullanılmıştır¹⁴.

Bizans Döneminde İstanbul Karaileri

Karailerin İstanbul’a geliş tarihleri henüz bir kesinlik kazanmamıştır. Ancak Bizans kıyı şeridinde yer alan kentlerin sahip olduğu avantajların bir dizi Yahudi yerleşimciyi kendisine çektiği, bununla birlikte bu yerleşimlerin hiçbirisinin imparatorluk başkentinin ekonomik cazibesi ile yarışamayacağı bilinmektedir. Bu durumda, çok erken bir tarihte, eski Rabbani yerleşiminin yanı sıra kentte bir Karai cemaatinin ortaya çıkmış olması oldukça muhtemeldir.

Bizans başkentinde yerleşim, yöneticiler tarafından izin ve sınırlamalara tabi tutulmuştur. Yerleşime yönelik kısıtlamalar, yalnızca imparatorluk dışından gelen yabancı ziyaretçiler için değil, Bizans taşrasının sakinleri için de geçerli olmuştur. Bizans makamları imparatorluk içinde yer değiştirme faaliyetlerini caydırmaya yönelik bir politika geliştirmişlerdir. Ancak İstanbul’da zamanla büyüyen ticari faaliyetlerle beraber tüccarların kente yönelimi, yabancılar kadar Rabbani ve elbette Doğu’dan gelen Karai tüccarları da içermiştir.¹⁵ 1000 yılı dolaylarında şehirde bir Karai topluluğunun varlığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁶ Ankory de 11. yüzyılın ilk yıllarında Boğaz’da bir Karai yerleşimi bulunduğu görüşünü taşımaktadır¹⁷.

Karailiğin Bizans’a taşınması, mezhep taraftarlarının özellikle propaganda amaçlı olarak Irak; Filistin ve Suriye dolaylarından gelmesiyle sağlanmış olabilir. Bu göçmen gruplara yerli Rum unsurların katılımı ile cemaatin zamanla genişlemesi olasıdır¹⁸. Bununla birlikte, Bizans Karailerinin menşesini, Karadeniz’in kuzeyinden, Kırım’dan gerçekleşen göçlere bağlayan bir görüş de mevcuttur. Hazarlar ile Karailik arasında dini bir bağ olduğu düşüncesinden hareketle, Bizans Karailerinin Kırım kökenli olduğu ileri sürülür. Bu çerçevede A. Neubauer, Karai bilginlerin Kırım’dan Bizans’a göç etmiş olmaları gerektiğini iddia eder. Bu iddianın ispatı olarak da Bizans’taki bazı Karai bilginlerin Beghi, Çelebi gibi Türkçe isimlere sahip olmasını gösterir. Ankory ise 15. yüzyıldan önce, Bizans Karaileri arasında Türkçe isimlerin

¹³ Tudela’lı Benjamin- Ratisbon’lu Petachia, s. 96.

¹⁴ Poznanski, s. 669- 670; Nemoy, s. 772.

¹⁵ Ankory, s. 49, 138.

¹⁶ David Jacoby, “The Jewish Communities of the Byzantine World from the Tenth to the Fifteenth Century: Some Aspects of Their Evolution”, *Jewish Reception of Greek Bible Versions: Studies in Their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*, Ed. Nicholas de Lange- Julia Krivoruchko- Cameron Boyd-Taylor, Mohr Siebeck, Tübingen 2009, s. 165.

¹⁷ Ankory’nin, 11. yüzyıl Bizans İstanbulu’na Yahudiler de dahil olmak üzere yabancı tüccar akımına ilişkin sunduğu dolaylı kanıt için bkz. Ankory, s. 138- 139.

¹⁸ Şişman, s. 97- 98.

varlığının kanıtlanmadığını belirtir ve İstanbul Karailerinin Türk menşeli olmadığını düşüncesini taşır¹⁹.

12. yüzyılın ikinci yarısında, ziyaret ettiği kentlerdeki izlenimlerini kaleme alan Tudelalı Benjamin, İstanbul Karailerinin nüfusuna dair bilgiler aktaran ilk kişidir. Benjamin, Yahudilerin şehir merkezinde yaşamadığını, Haliç'in diğer kıyısında yani Pera semtinde sakin olduklarını söylemiştir²⁰. Buradaki Yahudi mahallesinde 500 Karai ve 2000 Rabbanî yaşamaktadır. Benjamin, nüfus ile ilgili bu verileri, seyahatnamesinde isimlerini andığı cemaatin başında bulunan hahamdan ve diğer ileri gelenlerden almış olmalıdır²¹. Bu durumda Karailer, şehirdeki toplam Yahudi nüfusunun %20'sini oluşturmaktadır. Ancak bu sayısal verilere ihtiyatla yaklaşmak gereklidir. Çünkü toplam kişi sayısını mı, vergi mükelleflerini mi yoksa aileleri mi ifade ettiği hususu net değildir. Bununla birlikte, Boğaz'ın muhtelif noktalarında Yahudi yerleşimlerinin bulunabileceği düşünüldüğünde, Benjamin'in verdiği bilgilerin Bizans başkentindeki Rabbanî ve Karai nüfusunu doğru yansıtmıyor olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Yine de Benjamin'in şehrin Yahudi cemaatlerine ilişkin tasviri büyük kıymet taşımaktadır.

Seyahatnamede Karailer, Rabbanilerle birlikte aynı Yahudi mahallesinde zikredilir. Ancak bu mahallede, iki karşıt grubun konutlarını birbirinden ayıran yüksek bir duvar bulunmaktadır. Duvarın niteliğine dair başka bir ayrıntı kaydedilmemiş de olsa, bu durum, Karailer ile Rabbaniler arasındaki dini farklılıkların anlaşmazlıklara neden olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Nitekim 11. yüzyıla ait bir mektup²², İstanbul Yahudi toplumu içinde yaşanan takvim kaynaklı bir anlaşmazlığa şahitlik etmektedir²³. Karailer ve Rabbaniler arasındaki takvim uyumsuzluğu, Pesah bayramı tarihinin belirlenmesi sırasında yoğunlaşmış ve nihayetinde mesele, Bizans yetkililerine kadar intikal etmişti. Yetkili merciler tarafından kargaşadan sorumlu tutulan Rabbaniler, 1000 iperpiyon²⁴ gibi büyük bir para cezası ile karşı karşıya kalmışlardı. Ayrıca iki Yahudi grup arasındaki gerilimi dindirmek ve böylelikle kentte toplum huzurunu tesis etmek amacıyla, Benjamin'in yaklaşık 70 yıl sonra seyahatnamesinde kaydedeceği duvarın inşasının Bizanslı yetkililerce dayatılmış olması muhtemeldir²⁵.

¹⁹ Ankory, s. 58- 59.

²⁰ Yunanca "ötesi" anlamına gelen Pera, özellikle yabancı gezginler tarafından Galata ile çok karıştırılmış; seyahatnamelerde ve günlüklerde bu iki terim birbirinin yerine sıklıkla kullanılmıştır. Aslında 12. yüzyılda Galata ve Pera arasında bir ayrımın olup olmadığı tartışmalı bir meseledir. Ankori, s. 145- 146.

²¹ Tudela'lı Benjamin- Ratisbon'lu Petachia, s. 43.

²² Jacoby, Mısır'dan göç etmiş bir Rabbanî tarafından kaleme alınan bu mektupta nakledilen olayların, en geç 1092 ile Ağustos 1096 tarihleri arasında gerçekleşmiş olması gerektiğini tespit etmiştir. Bkz. David Jacoby, "The Jewish Community of Constantinople from the Komnenan to the Palaiologan Period", *Vizantijskij Veremennik*, 55/2 (80), 1998, s. 33- 34.

²³ Karailer, yılbaşımı ve bayram tarihlerini Rabbaniler gibi hesap yoluyla değil, ayın gözlemlenmesi suretiyle tespit ederler. Bu nedenle iki mezhebin kutsal günleri kutlama zamanları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kuzgun, s. 205.

²⁴ Bizans imparatoru I. Aleksios döneminde tedavüle giren altın sikke. Oğuz Tekin, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. 38.

²⁵ Mektupta anlatılan olayların nerede vuku bulduğuna ilişkin tarihçiler arasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazı tarihçiler, söz konusu kavganın Selanik'te, bazıları ise İstanbul Yahudi cemaati içinde gerçekleştiği kanaatine sahiptir. Ancak, verilen para cezasının büyüklüğü, muhatabı olan cemaatin, İstanbul'daki Rabbanî cemaati kadar büyük olması gerektiğini düşündürmektedir. Ayrıca, yaşanan kavganın şiddeti, hasımı Rabbanilere meydan okuyacak derecede yoğun nüfusa sahip bir Karai

Aslında Karailerin tarihi, başka yerlerde olduğu gibi, İstanbul'da da genel Yahudi cemaatininkiyle paralellik göstermiştir. Bizans idaresi altındaki şehirde huzur içinde yaşadıklarını söylemek zordur. İmparator I. Manuel Komnenos'a sağlık hizmeti veren hekim Solomon Hamitsri'nin çabalarıyla Yahudilere yönelik baskılar bir nebze hafiflemektedir; ancak "iyi- kötü bütün Yahudiler", yine de çevre toplum tarafından aşağı konumda addedilmekte, kötü muameleye maruz kalmaktadır²⁶. Benjamin, Yahudilere duyulan nefretin müsebbibi olarak, deri tabaklama işlemi sonrasında, atık suların sokaklara dökülmesine ve mahallenin kirlenmesine neden olan deri tabakçıları gösterir. Bu deri tabakçıları, mahallede sebep oldukları kötü görüntü ve tiksindirici koku nedeniyle Benjamin'in tasvirindeki "kötü Yahudi" kategorisine girmiş olmalıdır. Seyyahın ifadelerinden, İstanbul'da Yahudi deri tabakçılarına ait bir lonca olduğu anlaşılmaktadır ve Karailer tarafından da bu mesleğin icra edildiğine şüphe yoktur. Deri tabakçılarının rahatsız edici uygulamalarından ötürü dindaşlarının düştüğü zor duruma üzülen seyyah, Yahudiler arasında birçok alimin, ipek dokumacılığında usta zanaatkârın ve ticaret erbabının bulunuyor olmasından da etkilenmiştir. Her türlü olumsuzluğa rağmen Yahudiler, zengin, iyiliksever ve itaatkar insanlar olarak İstanbul'da yaşamaya devam etmişlerdir²⁷.

13. yüzyılın başında gerçekleşen IV. Haçlı Seferi sırasında, iki muhalif Yahudi topluluğu yine kader birliği yapmışlardı. 1203 yılında Haçlılar, Bizans başkentini ele geçirmeden önce Galata'ya gelmişler ve "Estanor" denilen Yahudi mahallesine yerleşmişlerdi. Galata Kulesi civarında bulunan mahallenin Haliç'i kapatan zincire yakın olması, özellikle Haçlı orduları için bölgeye yerleşmede etkili olmuştu²⁸. Elbette bu esnada Yahudilerin, Haçlı askerinin öfkesine maruz kaldıklarını düşünmek zor değildir. Bu sefer sırasında, Yahudi mahallesi Latinler tarafından ateşe verilmiş; dolayısıyla Rabbanilerin olduğu kadar Karailerin konutları da tarumar olmuştu²⁹.

IV. Haçlı Seferi'nin yarattığı felaketin akabinde, Yahudilerin bir kısmının yeni kurulan İznik Rum İmparatorluğu'na, bir başka kısmının da İstanbul'da yerleştikleri yönünde bilgiler bulunmaktadır³⁰. Papa III. Innocentius'un Ortodoks kilisesiyle uzlaşma sağlamak gayesiyle elçi olarak görevlendirdiği Santa Susanna kardinali Benedict'in tercümanı sıfatıyla 1205- 1207 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Otrantolu Nicholas, Rabbanî ve Karai Yahudileriyle karşılaşmıştır. Sonraki yıllarda Yahudilerle ilgili bir de eser kaleme alacak olan İtalyan keşiş, her iki grupla da teolojik konularda tartışmalar yürüttüğünü bildirmiştir. Ne var ki Nicholas, Karailerin nerede ikamet ettiği veya Rabbanilerle aynı kentsel alanda yaşayıp yaşamadığı bilgisini paylaşmamıştır³¹. Ancak Latin egemenliğindeki İstanbul'da Karailerin ayakta kalabildiğini öğrenmek önemlidir.

Paleologos hanedanının İstanbul'u yönettiği dönemde ise Yahudiler, şehrin üç farklı bölgesinde varlık göstermişlerdir. Bu bölgelerden biri, imparatorluk başkentinin

---

cemaatinin varlığına işaret eder. Yine İstanbul, bu anlamda da diğer Bizans şehirlerinin önüne geçmektedir. Jacoby, "The Jewish Community of Constantinople...", s. 32- 33.

²⁶ Tudela'lı Benjamin- Ratisbon'lu Petachia, s. 43.

²⁷ Ankory, s. 176, 141

²⁸ Geoffroi de Villehardouin- Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berktaç, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 71.

²⁹ Ankory, s. 148; Jacoby, "The Jewish Communities of the Byzantine...", s. 166.

³⁰ Jacoby, "The Jewish Communities of the Byzantine...", s.166- 167.

³¹ Jacoby, "The Jewish Community of Constantinople...", s. 37- 38.

güney sahilinde yer alan Kontoskalion Limanı yakınındaki Langa'dır. Burada, aralarında deri tabakçılığıyla iştigal edenlerin de bulunduğu Yahudiler, bir duvarla çevrili mahallelerinde yaşamışlardı. Tabaklama işlemi esnasında ortaya çıkan kötü kokunun Yahudileri, Langa gibi daha az yoğun nüfusa sahip bir alana itmesi şaşırtıcı değildir; üstelik mahallenin limana olan yakınlığı bu zanaatı icra edenler için atık suların kurtulma konusunda bir kolaylık sağlamış olabilir. Yahudilerin iskan edildiği diğer iki bölge, Ceneviz ve Venedik yerleşimlerinin bulunduğu alanlarda ortaya çıkmıştır. Bu iki İtalyan devletine tanınan imtiyazlar ve giderek artan ekonomik faaliyetler, Yahudilerin bu bölgelere olan yönelimini artırmıştır. Bununla birlikte, Karailerin bu üç yerleşimde ve üç farklı topluluk arasında eşzamanlı olarak yaşayıp yaşamadıkları müphem bir konudur³².

Bizans İmparatorluğu'ndaki Karai toplulukları, gerek idarecilerin gerekse Hıristiyan din adamlarının baskısına maruz kaldıklarından, taşra kentlerini terk ederek güvenliklerinin görece daha fazla olduğu İstanbul'a yerleşme eğilimindeydiler. Bunun yanında Bizans başkenti, Karailerin Filistin, Mısır ve Kırım'daki mezheptişleriyle daha rahat iletişim kurabildikleri bir şehirdi³³. Kudüs, manevi açıdan kutsal şehir sıfatını taşımasının yanı sıra ünlü Karai bilginlerinden ilim tahsil etmek isteyenler için bir cazibe noktasıydı. Eğitim amacıyla yapılan yolculuklar, iki topluluk arasındaki ilişkilerin güçlenmesine sebep olmuştu³⁴. Karai yaşamının bir başka merkezi olan Kırım ile bağlantılar ise sadece Bizans döneminde değil, İstanbul'un Osmanlı egemenliğine geçişinden yüzyıllar sonra bile kesilmemişti³⁵.

İstanbul'un Fethinden Sonra Karai Cemaati

II. Mehmet İstanbul'un fethini gerçekleştirdiğinde, Romaniyot, Aşkenaz ve İtalyan olmak üzere üç farklı grup halinde yaşayan Rabbanilerin yanı sıra şehirdeki Karai mevcudiyeti de devam ediyordu³⁶. İstanbul öylesine ıssız ve harap durumdaydı ki, Fatih'in en büyük arzusu, şehri iskan ederek şenlendirmek ve yeniden inşa etmektir. Fetih öncesinde 50 bin olarak tahmin edilen nüfusun ivedilikle arttırılması gerekiyordu. Bu gayeye erişmek için bazı sert uygulamalar hayata geçirildi. Anadolu'nun ve Balkanların Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi sakinlerinden binlercesi İstanbul'a getirtildi³⁷. Sürgün olarak adlandırılan bu zorla yer değiştirme faaliyeti kapsamına

³² Jacoby, "The Jewish Communities of the Byzantine...", s. 167- 169; Jacoby, "The Jewish Community of Constantinople...", s. 39- 40.

³³ Abraham Danon, "The Karaites in European Turkey", *The Jewish Quarterly Review*, C. XV, January 1925, s. 296.

³⁴ Golda Akhiezer, "Byzantine Karaism in the Eleventh to Fifteenth Centuries", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Ed. Robert Bonfil, Oded Irshai, Guy G. Stroumsa, Rina Talgam, Leiden-Brill 2011, s. 725.

³⁵ Akhiezer, s. 752; Kırım ve İstanbul Karaileri arasındaki kuvvetli bağların somut bir hatırası, Samuel ben David Yemşel'in seyahatnamesinde görebilebilir. Temmuz 1641'de hacca gitmek üzere Gözleve kentinden yola çıkan Samuel, bir müddet İstanbul'da konaklar. Kıyımlı Karai, seyahatnamesinde, "biraderler" olarak ifade ettiği İstanbullu Karailer tarafından nasıl dostça ve hürmetle ağırlandığını anlatır. Bernard Lewis, "1641- 1642'de Bir Karayitin Türkiye Seyahatnâmesi", *Vakıflar Dergisi*, Çev. F. Selçuk, S. 3, 1956, s. 97- 106.

³⁶ Mehmet Aydın, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. XIV, S. 14, Mart 2002, s. 7.

³⁷ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Çev. Fahri Unan, S. 3, 1988, s. 215- 218.

Selanik, Edirne, Niğbolu, Yanbolu, Ohri, Tire, Sinop, Borlu, Antalya, Dimetoka, Eğriboz, Serez, Kastamonu, Pravadi, İzdin gibi birçok şehirden Yahudiler de dahil edildi. Büyük kısmı Rumeli kökenli bu Yahudiler, Osmanlı resmi belgelerine “Sürgün” cemaatler olarak menşe şehirlerine göre kaydedildiler; böylelikle memleketlerinin hatırasını yüzyıllar boyunca cemaat isimlerinde taşımış oldular³⁸.

İstanbul’a nakledilen Yahudi gruplar arasında elbette ki Karailer de yer aldılar. Özellikle Sultan I. Murat tarafından gerçekleştirilen Osmanlı fethi sonrasında Karailiğin önemli bir merkezi halini alan Edirne’den İstanbul’a yoğun bir nüfus hareketi yaşandı. Edirne’den yeni payitahta getirilen Karailer, Bahçekapı civarına yerleştirildiler. Hatta o kadar kalabalıktılar ki, bu muhitte “Edirnevî Yahudiler” ismiyle bir de mahalle kuruldu³⁹. Fatih Sultan Mehmet vakfiyeleri, Eminönü semtindeki bu mahallenin varlığını, burada bulunan Yahudi mülklerini zikrederek ispatlar⁴⁰. Vergi tahrir kayıtlarında, bu grup, kimi zaman yalnızca “Cemaat-i Yahudiyan-ı Edirne”, kimi zaman ise “Cemaat-i Edirne nâm-ı diğer Karai” şeklinde kaydedilmiştir⁴¹.

Danon, Edirne’den İstanbul’a böyle dikkat çekici düzeyde bir Karai nakli yaşanmasına rağmen, eski başkentteki iskanlarının tamamen son bulmadığı görüşündedir. 16. yüzyıla ait İbranice bir kaynağa istinaden, İstanbul ve Edirne Karaileri arasındaki ilişkinin, bilhassa dini hukuka dair meselelerle ilgili olarak sürekliliğini koruduğunu ifade eder⁴². Ancak, aynı döneme ait Edirne nüfusunu havi tahrir defterlerinde, Yahudi cemaatleri arasında Karailerin izlerine rastlamadığımızı belirtmek gerekir⁴³. Edirne cemaatinin önde gelen şahsiyetleri, Başyazı ailesi ve Kaleb Afendopulo gibi Karai hukuku konusunda çalışmalar yürüten ve alanında otorite addedilen bilginlerin İstanbul’a taşınması, cemaate büyük bir darbe indirmiştir. Çok açıktır ki, Edirne cemaatinin elinde bulunan kültürel ve ilmi üstünlük, Fatih’in iskan siyasetinin bir sonucu olarak İstanbul cemaatine geçmiştir⁴⁴.

İstanbul’un fethi sonrasında yalnızca Edirne’den değil, Silivri, Burgaz, Korfu, Parga, Pravadi, Selanik gibi Balkan kentlerinden, İzmit ve Kastamonu gibi Anadolu şehirlerine kadar birçok bölgeden Karailer, Osmanlı payitahtına yerleşmeye başladılar⁴⁵.

---

³⁸ 17. yüzyıla ait Osmanlı mali evrakında da iki ana grup şeklinde İstanbul Yahudilerine yapılan sınıflandırmanın devam ettiği görülmektedir: “Kendi Gelen” ve “Sürgün”. Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *MAD.d.*, nr. 20198; BOA, *MAD.d.*, nr. 286; BOA, *MAD.d.*, nr. 4036.

³⁹ Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, C. II, Isis Yayıncılık, İstanbul 1961, s. 120. Mahallenin bulunduğu alan, Bizans döneminden beri Yahudilerin meskun olduğu yerleşimlerden idi. Hatta bölgedeki sur kapılarından birisi “Porta Hebraika” (Yahudi Kapısı) şeklinde adlandırılmıştı. Osmanlılar bu kapıya Bab-ı Cuhud (Cuhud Kapısı/Çufutkapısı) demişlerdir. Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453- 1566)*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 6, 59; Ali Saim Ülgen, *Fatih Devrinde İstanbul*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1939, s. 12.

⁴⁰ Bu mahalle, Tahsin Öz tarafından tıpkıbasım yayınlanan Arapça vakfiyede “mahalletü’l Yahudiyyîni’l-Edreneviyyîn” şeklinde zikredilir. Bkz. Tahsin Öz, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih*, *Istanbul Mitteilungen*, İstanbul 1935, s. 27. Ayrıca bkz. Ahmet Beyatlı, *Fatih Sultan Mehmed’in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 115; *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938, s. 214.

⁴¹ BOA, *TT.d.*, nr. 210, s. 61; BOA, *MAD.d.*, nr. 14393, s. 98; BOA, *MAD.d.*, nr. 20198, s. 17; BOA, *MAD.d.*, nr. 286, s. 20.

⁴² Danon, “The Karaites...”, s. 304.

⁴³ BOA, *TT.d.*, nr. 370, s. 4; BOA, *TT.d.*, nr. 494, s. 84- 90.

⁴⁴ Şişman, s. 99.

⁴⁵ Danon, “The Karaites...”, s. 298- 299. Pravadi ve Kastamonu’dan gelen Karailerin izlerine, 16. yüzyıl tahrir kayıtlarında da rastlıyoruz. Bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 210, s. 63; BOA, *TT.d.*, nr. 240, s. 28.

Hatta Kırım'ın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle özellikle Kefe'den gelen mezhep mensupları, Hasköy civarına yerleştirildiler⁴⁶. Ancak tüm bu gruplara kıyasla, belki eski payitahttan geliyor olmalarından kaynaklı, belki de yönetim nezdinde itibar kazanmış aileleri ihtiva ettiğinden ötürü Edirne cemaatinin, İstanbul Karaileri üzerinde başkanlık görevini yürüttüğünü söyleyebiliriz. Öyle ki Osmanlı resmi evrakında İstanbul Karaileri, sadece "Edirne cemaati" şeklinde dahi adlandırılabilmiştir⁴⁷.

Fetihten kısa bir süre sonra hayata geçirilen sürgün siyaseti, şüphesiz ki uygulandığı Müslüman, Rum, Ermeni bütün topluluklarda sosyal ve ekonomik etkiler yaratmıştır. Ancak Yahudi tebaa üzerinde yarattığı tesir, hem cemaat yapısı hem bireyin karakteri üzerinde kalıcı izler bırakacak nitelikte olmuştur⁴⁸. Karailer için bu tesirin dini-itikadî boyutu da söz konusudur. Yerleşik düzenlerinden koparılarak, hiç alışık olmadıkları kadar büyük bir kentte yeni bir hayat kurmak zorunda olmanın getirdiği ekonomik zorlukları bir kenara bırakacak olursak, Karailer, sürgün yoluyla nüfusları artmış olan İstanbul'un Rabbanî sakinleriyle daha çok temas kurmak durumunda kalmışlardır. Böylece dini açıdan Rabbanî etkisine daha açık hale gelmişlerdir. Bu temasın doğurduğu yakınlaşma, kimi cemaat mensubu tarafından olumlu karşılanırken, kimisi tarafından geleneksel Karai hukuku ve yaşamı için tehdit olarak görülmüştür. Örneğin Pravadi kökenli Karai Sabetay ben Eliyah, Rabbanilerle oluşan münasebetin cemaatin ruhani hayatındaki olumsuz yansımalarından şikayetçidir⁴⁹:

"Biz Karai cemaati git gide küçüldük. Bizi aydınlatan kitaplarımız da ortadan kayboldu. Rabbanî Yahudilerden öğrenmeye başladık. Üstelik Konstantinopolis'te sürgünde onlarla bir araya gelmemiz neticesinde, her zaman onların tefsirlerini dinleye dinleye onların kitaplarına alıştık. Manevî liderlerimizin gönülleri de onlara inanır hale geldi...."

Fatih Sultan Mehmet, iskan ve imarının bir an önce gerçekleşmesini arzu ettiği şehirdeki mukimlerin ve evlerin sayımı için Bursa valisi Cebe Ali Bey'i görevlendirmiştir. Cebe Ali Bey'in, yeğeni Tursun Bey ile birlikte İstanbul ve Galata'da hane hane yaptıkları tahrir 1455 senesi sonunda nihayet bulmuştur⁵⁰. İki

⁴⁶ Çağatay Bedî Avramoğlu, "İstanbul'da Karai Türklerinde Nişan ve Düğün Adetleri", *Türk Yurdu*, C. XII, S. 294, Mart 1961, s. 33. Gedik Ahmet Paşa'nın, Kırım'ı Osmanlı toprağına katmasının ardından aralarında Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin bulunduğu 40 bin kişi İstanbul'a getirildi; Yahudiler, Hasköy'de iskan edildiler. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1949, s. 128- 129.

⁴⁷ Bu durum, Edirneli Karailerin İstanbul'a nakledilişinden yüzyıllar sonra bile arşiv belgelerinde dikkat çeken bir husus olmuştur. 17. yüzyılda kadı mahkemesine intikal eden birçok davada, Karailerin "Edirne cemaati" olarak kaydedilebildiğini görüyoruz. Örnekler için bkz. *HŞS (Hasköy Şer'iyeye Sicilleri)*, nr. 15, s. 39/ 1; *Eyüb Mahkemesi (Havas-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072- 1073/ M. 1661- 1662)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 149; *Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073- 1074/ M. 1663)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2012, s. 313.

⁴⁸ Osmanlı sürgün siyasetinin Yahudi cemaati üzerinde kısa ve uzun vadelerde yarattığı tesir için bkz. Joseph Hacker, "The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Ed. Aron Rodrigue, Indiana 1992, s. 1- 65.

⁴⁹ Hacker, s. 11- 12. Yakınlaşmanın bir sonucu olarak Karailer, Mordehay Comtino gibi Rabbanî bilginlerden Talmud eğitimi almaya başladılar. Israel Zinberg, *A History of Jewish Literature: the Jewish Center of Culture in the Ottoman Empire*, Ed. Bernard Martin, Ktav Publishing House, New York 1974, s. 12.

⁵⁰ Söz konusu tahrir ve analizi İnalçık tarafından neşredilmiştir. Halil İnalçık, *The Survey of İstanbul 1455: The Text English Translation Analysis of the Text, Documents*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

kısımdan oluşan bu defter, Yahudilerin Galata'da Karaköy semti civarında ikamet etmiş olduklarını göstermektedir. Defterde "Mahalle-i Yahudiyan" olarak adlandırılmış mahallenin zikredilmesi, kendilerine mahsus bir yerleşim oluşturdukları izlenimini yaratmaktadır. Ancak şaşırtıcı bir şekilde bu mahallenin Yahudi sakinleri sayıca oldukça azdır⁵¹. Yahudilerin meskun olduğu bir başka mahalle, yine Karaköy'de bulunan Samona Mahallesi idi. Bu iki mahallede yaşayan bazı Yahudilerin, Türkçe isimler taşıdıkları görülmektedir ki bu durum, onların Kırım menşeli olabileceklerini akla getirmektedir. Bunun yanı sıra, "Mahalle-i Yahudiyan"da Kefeli kökenlerine vurgu yapılan İsmail isimli Yahudi, Edirne cemaatindendi, yani bir Karai idi. İsmail, muhtemelen, Bizans döneminden itibaren Kırım-Edirne arasında oluşturulmuş kuvvetli ilişkinin bir sonucu olarak Edirne'ye göç eden bir Kefeli idi. İstanbul'un fethi akabinde ise Edirne'den sürgüne uğrayan Karailer arasında yer aldı. İsmail'in bu mahalledeki ikameti, Edirneli sürgünlerin Galata'ya da yerleştirildiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir⁵². Esasında, Karaköy semtinin, Karai cemaat yaşamı için çok daha eskiye dayanan hatıraları bulunduğuna ilişkin bir görüş mevcuttur. Bu görüş, Karaköy isminin orijinal formunun "Karai Köyü" şeklinde olduğuna dayanır⁵³. Fakat Karaköy isminin kökenine ilişkin bu sav, ikna edici nitelikte ilmi temeller üzerine inşa edilememiştir.

Cizye Kayıtları Işığında 16. Yüzyılda İstanbul Karaileri

İstanbul Karai cemaatinin ve elbette bütün Yahudi toplumunun tarihine dair yolumuzu aydınlatacak Osmanlı arşiv vesikaları arasında vergi kayıtları şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Bu kayıtlar, vergi mükelleflerinin isimlerini, menşelerini, vergi miktarlarını ve kimi zaman mesleklerini içeren bilgileri günümüze taşımaktadır. 16. yüzyılda, başkentteki Rabbanilerin yanı sıra Karai vergi mükelleflerinin kaydedildiği birkaç defter tespit edilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu kaynaklardan ikisi, Tapu Tahrir Defterleri serisinde yer alan 210 ve 240 numaralı defterlerdir. Fatih Sultan Mehmet Evkafı bünyesine kaydedilen İstanbul ve Galata'daki gayrimüslimlerin cizyesini gösteren bu defterlerden birincisi 3 Eylül 1540 (1 Cemaziyelevvel 947), ikincisi ise 31 Temmuz- 9 Ağustos 1545 (evahir-i Cemaziyelevvel 952) tarihlerine aittir. Bu defterlerde, vergi mükellefleri, isimleri ve ödemeleri gereken vergi miktarları ile birlikte kökenlerine göre listelenerek kaydedilmiştir⁵⁴. Ancak bu listeler, şehirdeki bütün Yahudi cemaatlerini göstermemektedir. İstanbul'daki gayrimüslimlerin bir bölümü, cizyelerini doğrudan hazineye ödedikleri için söz konusu defterlere kaydedilmemişlerdir. Bununla birlikte, umumiyetle sürgün yoluyla şehre getirilen Yahudi cemaatlerinin tahrir edildiği dikkat çekmektedir. 15. yüzyılın sonunda Batı Avrupa'dan İspanya, Portekiz ve İtalya'dan göç eden Yahudi cemaatlerinin isimleri, bu iki kaynakta da yer almamaktadır.

Şehrin Yahudi sakinleri, bahsi geçen defterlerde, menşesine göre 50 farklı cemaat halinde listelenmiştir. Bu cemaatler arasından üçünün Karai olduğu tespit edilmiştir.

⁵¹ İnalçık, K. İlker Bulunur, defter üzerinde yaptığı tetkik sonucunda, bu durumun varakların bir kısmının hatalı şekilde ciltlenmesi ile ortaya çıktığına dikkat çekerek, söz konusu mahallede yaşayan Yahudilerin, başka bir mahalle (Fabya) başlığı altında kayıtlı olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bkz. Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453- 1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 161- 162.

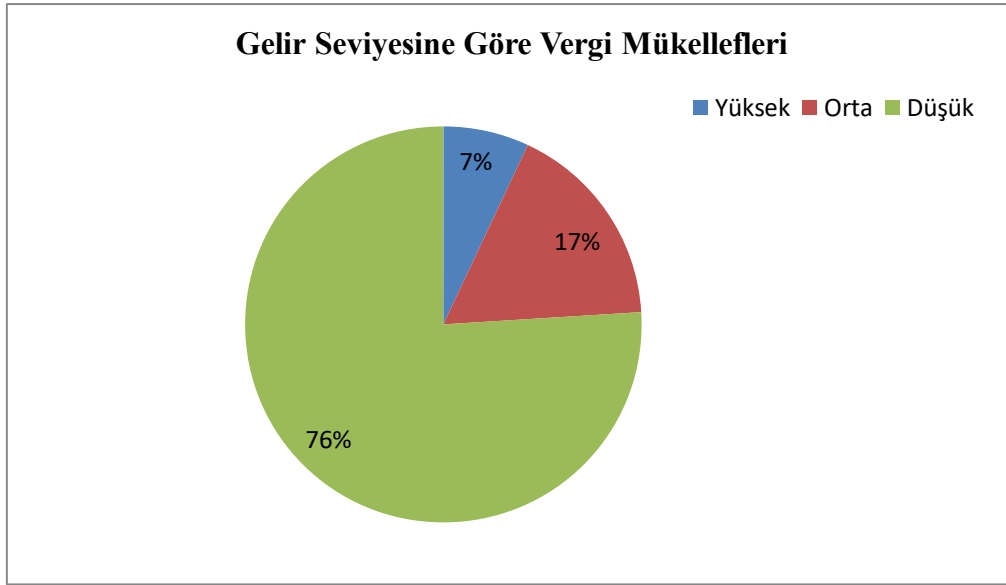
⁵² Bulunur, s. 163; İnalçık, *The Survey...*, s. 270.

⁵³ Şişman, s. 99.

⁵⁴ BOA, *TT.d.*, nr. 210; BOA, *TT.d.*, nr. 240.

1545 tarihli defterde yer alan “Cemaat-ı Yahudiyân-ı Edirne an-cemaat-i Karai” şeklindeki kayıt, Edirne’den getirilen Yahudi topluluklarının Karai mezhebi mensubu olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde “cemaat-i Yahudiyân-ı Kastamonu an-cemaat-i Karai” ve “Cemaat-i Yahudiyân-ı Pravadi an-cemaat-i Karai” başlıkları altındaki kayıtlar, Kastamonu ve Pravadi’den gelen Yahudilerin de Karai mezhebine tabi olduklarına işaret etmektedir⁵⁵. Buradaki kayıtlara istinaden, “Karai” ifadesinin geçmediği 1540 tarihli diğer kaynağımızda yalnızca “cemaat-i Edirne” olarak yer alanların Karai olduğu hükmüne varabiliriz. Şüphesiz, aynı durum, Kastamonu ve Pravadi Yahudileri için de geçerli görünmektedir⁵⁶.

1540 yılı sayımında toplam 1.522 Yahudi hanesinden 129’unun, 1545 yılındakinde ise 1.490 haneden 119’unun Karailere ait olduğu saptanmıştır. Vergi miktarları, üyelerin gelir düzeyleri nispetinde belirlenmiştir ki mükelleflerin isimlerinin altında farklı meblağlar kaydedilmiştir. Gelir düzeyi yüksek olan vergi mükelleflerinden 192 akçe, orta gelir düzeyine sahip olanlardan 96 akçe ve düşük gelir grubundaki bireylerden ise 48 akçe cizye tahsil edildiği anlaşılmaktadır⁵⁷. Bu çerçevede, 1545 yılında Edirne, Kastamonu ve Pravadi cemaatlerinden mürekkep toplam 119 haneden oluşan Karailerin ödedikleri vergilerden yola çıkarak cemaat mensuplarının gelir düzeyleri konusunda bir fikir sahibi olmak mümkündür.

Yukarıdaki grafik, Karai vergi mükelleflerinin 1545 yılında ödemekle yükümlü oldukları cizye oranları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Karai cemaati mensuplarının 8’i yüksek, 20’si orta ve 91’i düşük derecelendirme üzerinden cizyelerini ödemiştir. Bu verilerden hareketle, cemaatin varlıklı üyelerinin yaklaşık %7 oranında olduğu görülmektedir. Gelir seviyesi düşük, dolayısıyla maddi olarak yetersiz olarak derecelendirilmiş grup ise yaklaşık %76 ile cemaatin çok büyük bir kesimini

⁵⁵ BOA, *TT.d.*, nr. 240, s. 26- 28. Karai bilgin Kaleb Afendopolo, “Patshegen Ketav Ha-Dat” isimli eserinde, Edirne ve Pravadi Karailerinin İstanbul’a sürgün tarihini 1455 yılına götürür. Hacker, s. 10- 11. Kastamonu Karaileri ise II. Mehmet’in Trabzon Rum İmparatorluğu’na düzenlediği sefer sırasında, şehrin ele geçirilmesi üzerine sürgüne tabi tutulmuş olmalıdır.

⁵⁶ BOA, *TT.d.*, nr. 210, 61- 63.

⁵⁷ BOA, *TT.d.*, nr. 210, s. 45- 72.

oluşturmaktadır. Bu oran göz önüne alındığında, Karai cemaatine ilişkin ekonomik tablo çok da parlak görünmez. Ancak defterde kayıtlı diğer Yahudi cemaatleri üzerinde yapılan bir inceleme, yüksek gelir düzeyine sahip bireylerin sayısının oldukça az olduğunu göstermektedir. Öyle ki Ohri, Filibe, Üsküp gibi birçok Yahudi cemaatinde, cizyesini yüksek vergi diliminde ödeyen üye dahi bulunmamaktadır⁵⁸. Bu durumda İstanbul Karailerinin, şehrin diğer Yahudi gruplarıyla kıyaslandığında ekonomik açıdan daha iyi koşullara sahip olduğu düşüncesini taşımaktayız. Bu düşüncemizi, Alman seyyah Hans Dernschwam'ın seyahat notlarında aktardığı cemaate ilişkin gözlemleri ile güçlendiriyoruz. Seyyah, 16. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'ya gerçekleştirdiği seyahatini kaleme aldığı günlüğünde, Karaileri, gösterişli konutlarda ikamet eden, kadın ve erkek lüks kıyafet ve takılarıyla dikkat çekici, diğer Yahudilere nazaran yaşam standardı daha yüksek şekilde tasvir etmiştir. Ayrıca, Karailerin birçoğunun tefecilikle iştiğal ettiğini ve yüksek faizle dindaşlarına borç vermeleri nedeniyle Rabbani Yahudiler arasında sevilmediklerini de notlarına eklemiştir⁵⁹.

16. yüzyıl İstanbul Karai cemaatine dair bir başka mühim vesika, Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler koleksiyonunda yer alan 14393 numaralı cizye defteridir. Defterde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ancak defterin başında yer alan tuğradan III. Mehmet'in (1595-1603) saltanatı sırasında düzenlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, defter, 1601/02 tarihinde hayatını kaybeden Müderris İskenderzade Abdürrahim Efendi'nin⁶⁰ mührünü taşımaktadır. Bu belgenin tarihini tespitinde, tahririn ne sebeple hazırlandığı bilgisi önem kazanmaktadır. Söz konusu cizye tahriri, Eminönü semtinde Yeni Cami⁶¹ inşası nedeniyle Yahudi mülklerinin istimlak edilmesi çerçevesinde, şehirdeki Yahudi iskanının büyük ölçüde değişikliğe uğraması ile ilgili görünmektedir. Yahudi cemaatinin bölgeden uzaklaşarak başka semtlere nakledilecek olması, yeni bir sayımı gerekli hale getirmiş olabilir. Yerasimos, cami inşasıyla bağlantılı gördüğü bu tahririn, III. Mehmet'in tahta geçtiği 1595 senesinin başlangıcı ile 1597 yılının sonu arasındaki bir dönemde düzenlendiğini düşünmektedir⁶².

16. yüzyılın son yıllarında hazırlanan bu defter, yine Fatih Sultan Mehmet Evkafı reayasından olmak üzere Yahudi cemaatlerini listelemektedir. Ancak bu vesikayı, diğer iki kaynağımızdan farklı kılan özellikler söz konusudur. Öncelikle Yahudi cemaatlerine ilişkin sunduğu liste İstanbul'a sürgün yoluyla gelenlerin yanı sıra Avrupa'dan kendi arzularıyla göç edenleri de kapsamaktadır. Bununla birlikte, İstanbul ve çevresinde yerleşik Yahudilerin tahririni içeren defterde, vergi mükelleflerine ilişkin eşkal, meslek ve ikamet yeri gibi bilgiler oldukça detaylı surette verilmiştir.

---

⁵⁸ BOA, *TT.d.*, nr. 240, s. 13, 32.

⁵⁹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 150-151.

⁶⁰ İskender Beyzade Abdürrahim Efendi, H. 1010 yılında, molla olarak görev yaptığı Şam'dan memleketi Konya'ya dönerken vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 135-136.

⁶¹ III. Mehmet'in validesi Safiye Sultan'ın Bahçekapı'da bu camiye yaptırma kararı, semtteki Yahudi mülklerinin kamulaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Ali Saim Ülgen, "Yeni Cami", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, s. 388; Lucienne Thys-Şenocak, "The Yeni Valide Mosque Complex at Eminönü", *Muqarnas*, C. XV, 1998, s. 61.

⁶² Stéphane Yerasimos, "La Communauté Juive d'Istanbul a la Fin du XVIe Siècle", *Turcica: Revue d'Études Turques*, C. XXVII, 1995, s. 108.

1595-97 tarihli cizye defterinde, 38 cemaat halinde gruplandırılmış 2.604 Yahudi bulunmaktadır⁶³. İki grup halinde kaydedilen Karailer, toplam 125 kişiden müteşekkildir. Gruplardan biri “Cemaat-i Edirne nam-ı diğer Karai” şeklinde tahrir edilmiştir⁶⁴. Bu durum, bir önceki yüzyılda olduğu gibi Edirne kökenli Karailerin hala cemaatte baskın bir konumda olduğunun işareti olarak addedilebilir. Diğer grup ise “Cemaat-i Evlad-ı Kurd” başlığını taşımaktadır⁶⁵ ki aslında 16. yüzyılın ilk çeyreğinde vergi muafiyeti kazanan kira⁶⁶ kadın Strongila’nın ailesini ifade etmektedir. Strongila, Kanuni Sultan Süleyman’ın validesi Hafsa Sultan’ın hizmetinde bulunmuş ve gösterdiği yararlılıktan ötürü kendisine ahfadını da kapsayacak biçimde muafiyet beratı verilmiştir. Bu berat, her padişah değişikliğinde, muafiyete tabi kişilerin isimleri ve vergi cinsleri yazılarak tekrarlanmıştır⁶⁷. Söz konusu arşiv kaynağımızda, Kurd ailesinin beş üyesi kaydedilmiştir. Ancak aile fertlerinin neredeyse tamamının isimleri ve tasvirleri, defterdeki deformasyondan kaynaklı olarak okunamamaktadır.

Yahudilerin ödemekle yükümlü oldukları cizyeleri, gelir seviyeleri esas alınarak “a’lâ, evsat, ednâ” şeklindeki sınıflandırma çerçevesinde tanzim edilmiştir. “A’lâ” başlığı altında kaydedilen yüksek gelirli bireylerden 180 akçe, orta gelirli yani “evsat” kategorisindekilerden 120 akçe ve “ednâ” olarak kayıtlı bulunan düşük gelir grubundan 60 akçe cizye alınmaktadır. A’lâ ve evsat gelir diliminin sonunda, bir alt gelir grubundan nakledilenlerin isimleri belirtilmiştir. Ayrıca ednâ gelir diliminin sonunda, yeni vergi mükellefleri kaydedilmiştir. Tahrir defterinde kayıtlı bütün Yahudiler arasında a’lâ kategorisinde cizyesini ödeyen 159 kişiden 16’sı Karai’dir ki grubun yaklaşık %10’unu temsil etmektedirler. Orta gelir seviyesinde vergilendirilen toplam 809 Yahudi arasında 33 Karai yer almaktadır. Böylece Karailer, evsat kategorisinin % 4’e yakın bir kesimini meydana getirmektedirler. 77’si Karai olmak üzere 1.636 kişi, ednâ kategorisinde kayıtlı görünmektedir. Bu da genel Yahudi nüfus içinde düşük gelir seviyesine mensup Karailerin %5’e varan oranda olduğunu göstermektedir. Cizye defterinin giriş kısmında, cizye dışında Yahudilerden toplanacak olan diğer vergilere de yer verilmiştir. Buna göre, her bireyden 50 akçe haraç, 15 akçe bedel-i hamr⁶⁸ tahsil edildiği gibi, evlilerden 32 akçe, bekarlardan ise 25 akçe ispenç alınmıştır.

Söz konusu defterde, isimleri kayıtlı birçok kişinin fiziki tasvirinin tafsilatlı şekilde yapıldığı görülmektedir. Vergi mükelleflerinin eşkali, belli kriterler çerçevesinde çizilmiştir. Tasvirin başlangıcında bireylerin boylarının uzunluğuna değinilmiş, diğer ifadeler ise ten rengi, göz ve kaş rengi, burun yapısı, sakal rengi ve uzunluğu gibi yüzün anlatımına odaklanmıştır. Bunlara ek olarak yara, ben, siğil, çiçek izi benzeri kimlik teşhisi için karakteristik nitelik taşıyan işaretler belirtilmiştir. Tüm bu tasvirler, muhtemelen Fatih Sultan Mehmet Evkafı reayası Yahudilerin, vakıf görevlileri tarafından, isim karışıklığına mahal vermeden kolaylıkla tanınabilir olmalarını sağlamayı hedeflemektedir. Burada özellikle sakala ilişkin verilen bilgiler üzerinden, bazı vergi mükelleflerinin yaşları ile ilgili fikir yürütmemiz mümkün görünmektedir.

⁶³ Defterin özellikle alt kenarlarındaki deformasyondan dolayı bazı isimler ve tasvirler silinmiş veya okunamayacak derecede bozulmuştur.

⁶⁴ BOA, *MAD.d.*, nr. 14393, s. 98.

⁶⁵ BOA, *MAD.d.*, nr. 14393, s. 199.

⁶⁶ Kira: Osmanlı Sarayı’nda Harem’deki hanımlar ile dış dünya arasında temas sağlayan, özellikle ticari konularda aracılık yapan Yahudi kadınlar. Bkz. Mahir Aydın, “Osmanlı Dünyasındaki Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleten*, C. LXV, S. 243, Ağustos 2001, s. 623-636.

⁶⁷ Kira kadın Strongila’nın hikayesi için bkz. Danon, “The Karaites...”, s. 323- 324.

⁶⁸ Bedel-i hamr, gayrimüslimlerin ödemekle mükellef olduğu şarap vergisidir.

Sakalı konusunda veri sahibi olduğumuz 78 Karai'den yaklaşık %9'u beyaz, %22'si kır, %50'si siyah, sarı, kızıl gibi sakal renkleriyle yetişkin erkeklere işaret etmektedir. "Emred" olarak tabir edilen, henüz sakalı çıkmamış delikanlıların oranı ise yaklaşık %19'dur. Bu gençlerin hemen hepsi ednâ vergi kategorisine dahildir ve tasvirleri diğer vergi mükellefleri kadar detay içermemektedir. Bunun yanı sıra, babaları veya anneleri ile birlikte ikamet etmeleri, henüz bir aile kurmadıkları izlenimi yaratmaktadır.

1595-97 tarihli cizye defteri, Karai cemaati üyelerinin İstanbul'da meskun olduğu mahalle ve semtleri göstermesi açısından da müstesna bir arşiv materyalidir. Yerleşim bilgileri verilen 74 Karai vergi mükellefinin yarısı Hasköy'de sakindir⁶⁹. Diğer yarısı ise Suriçi İstanbulu'nun muhtelif mahallelerinde yaşamaktadır. Bu mahalleler arasında en yoğun yerleşim, 19 Karai'nin sakini olduğu Maruloğlu Mahallesi'dir⁷⁰. Ayrıca Balat, Saruca Paşa, İstanbul, Hoca Paşa, Elvanoğlu, Fatma Hatun, Alamanoğlu ve Nöbethane mahalleleri ile Cuhud Kapısı ve Yıldız Hamamı civarında sakin olarak kaydedilen Karailer de bulunmaktadır⁷¹. Kaynak defterdeki ikamet bilgileri, Fatih vakfiyelerinde zikri geçen ve Bahçekapı civarında kurulduğunu bildiğimiz "Edirneli Yahudiler Mahallesi"nde bir önceki yüzyılda dikkat çeken Karai yaşamının, 16. yüzyılda Hasköy'de yoğunlaştığını göstermektedir⁷².

Karailerin şehirde yaşadıkları mahalleleri tespit edebildiğimiz gibi, cemaat üyelerinin sakin olduğu meskenlerin mülkiyeti konusunda da malumata ulaşabiliyoruz. Vergi mükellefleri arasında kendi mülkünde ikamet edenlerin, cizyesini, a'lâ ve evsat kategorisinde ödeyen bireyler oldukları tespit edilmiştir. Ednâ kategorisinde kayıtlı görünen Karailerin çok büyük bir kısmı, anne-babası veya kardeşiyle aynı konutta oturmaktadır. İkamet ettiği meskenin mülkiyetine ilişkin bilgi sahibi olduğumuz 61 Karai'nin neredeyse %50'si başkasının mülkünde veya vakfında yaşamaktadır. Bu meskenlerin Müslümanların mülkiyetinde olanları sayıca azdır. Genellikle Yahudilere ait evler yaşam alanı olarak tercih edilmiştir. Ev sahipleri arasında Ester, Anasti gibi Yahudi kadın isimlerine oldukça fazla rastlanmaktadır. Ancak ev sahiplerinin Rabbanî veya Karai kimliklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Defterde ayrı bir başlık altında kayıtlı olduğunu daha önce belirttiğimiz Kurd ailesinin üyeleri ise Maruloğlu Mahallesi'nde bulunan kendi vakıf mülklerinde ikamet etmektedir⁷³.

Yerasimos, 1595-97 tarihli cizye defteri üzerine yaptığı çalışmasında, bütün Yahudi cemaati içinde mesleği belirtilen 740 kişiden yola çıkarak 119 farklı zanaat

⁶⁹ Hasköy'de Karai ikametinin yoğunluğu, cemaatin mezarlık gereksinimini de doğurmuştur. Bu çerçevede, Karailerin, Rabbanîlerle birlikte Hasköy'de mezarlık olarak kullanılmak üzere bir arazi talebinde buldukları bilinmektedir. Bkz. Abraham Danon, "Documents Relating to the History of the Karaites in European Turkey", *The Jewish Quarterly Review*, C. XVII, January 1927, s. 255- 256. Hasköy'deki Yahudi mezarlığı, özellikle prizmatik formdaki mezar taşları ile dikkat çekicidir. Bu mezarlık, 19. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Fransız ressam Jules Laurens'in suluboya çalışmasına da konu olmuştur. Bkz. Münevver Eminoğlu (Ed.), *Jules Laurens'in Türkiye Yolculuğu Le Voyage de Jules en Turquie*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 79.

⁷⁰ Yerasimos, Maruloğlu mahallesini, Yeni Cami'nin inşa edildiği alanın önünde bulunan Cuhud Kapısı'na konumlandırır. Mahallenin, cami inşası sırasında ortadan kalktığı görüşündedir. Bkz. Yerasimos, s. 123.

⁷¹ Elvanoğlu mahallesinde 5, Hoca Paşa mahallesinde 3, Saruca Paşa mahallesinde 2, İstanbul mahallesinde 2, Fatma Hatun mahallesinde 1, Alamanoğlu mahallesinde 1, Nöbethane mahallesinde 1, Balat'ta 1, Yıldız Hamamı yakınında 1 ve Cuhud Kapısı civarında 1 Karai'nin ikamet ettiği kayıtlıdır.

⁷² Yerasimos, s. 114- 115.

⁷³ 1660 yılında yaşanan büyük yangın sonrasında, Yeni Cami yararına olmak üzere bölgedeki diğer Karai mülkleri gibi Kurd vakfı da istimlak edilmiştir. Danon, "The Karaites...", s. 341.

saptamıştır⁷⁴. Karai cemaati söz konusu olduğunda ise 125 kişiden sadece 25'inin mesleğine dair kayda rastlıyoruz. Sınırlı sayıda veriye sahip olsak da Karailerin 16. yüzyıl sonunda iştiğal ettiği iş sahaslarına yönelik değerlendirmelere katkı sağlayacağına inanıyoruz. Elimizdeki veriler ışığında, Karai cemaati mensupları arasında en revaçta olan iş sahasının madene dayalı zanaat ve ticaret olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa 9 Karai'nin icra ettiği kuyumculuk, en popüler meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çırak ve işçi olarak istihdam olunanların haricinde, bütün kuyumcular Suriçi'nde ikamet etmektedir. Bu kuyumculardan, vergisi âlâ kategorisinde tahsil edilen İlya Mihail, cemaatin varlıklı bir ferdi olarak biri Tahtakale'de, diğeri Bedesten yakınında olmak üzere iki dükkan sahibidir ve kardeşiyle birlikte çalışmaktadır. Değerli maden ve taşların üzerine desenler ve yazılar işleyen bir hakkâk olarak İlya Paçi ise Cuhud Kapısı yakınında oturuyordu ve muhtemelen zanaatını aynı muhitte icra ediyordu. Bir başka zanaatkâr Karai, Nöbethane'de kalemkârlık ile iştiğal ediyordu.

Geçimini tekstil sektöründe çalışarak sağlayan Karailer de mevcuttu. Bu sektörde yer alan gruplardan biri, ham ipeği işleyerek ibrişim üreten ve ticaretini yapan kazzazlardı. Tekstil sahasına dahil edebileceğimiz bir başka Karai, orta düzeyde gelir sahibi bir keçe pabuç imalatçısı idi. Defterde yüksek gelir seviyesinde kayıtlı iki kişi kiremitçilikle iştiğal etmekte ve ikisi de Hasköy'de yaşamaktaydı. Hasköy, Protestan vaiz Stephan Gerlach'ın 16. yüzyılın son çeyreğinde gözlemlediği üzere tuğla ve kiremit imalatının yapıldığı bir bölgeydi⁷⁵. Hatta burada bulunan Kiremitçiler mevki, Bizans döneminde de çömlek üretimiyle tanınan, semtteki ilk yerleşimlerden idi⁷⁶. Bu nedenle kiremitçi Karailerin üretim faaliyetlerini yürüttükleri mekanın, sakini oldukları Hasköy'de bulunduğu düşüncesini taşımaktayız. Bununla birlikte, içlerinden birisi, Tahtakale'deki dükkanında mismar-furuşluk⁷⁷ da yapmaktaydı. İş yerlerinin konumu belirtilmemekle beraber, cemaat üyeleri arasında iki mismar-furuş daha yer almaktadır. En kazançlı meslek gruplarından biri olan komisyonculuğa da tesadüf ediyoruz. Aslında komisyonculuk, diğeri Yahudi cemaatleri arasında çok rağbet gören bir uğraşı olmasına rağmen, Karailer arasında yalnızca tek bir kişi bu işle meşgul olmaktadır. “Meyancı” olarak kaydedilen Yehuda isimli Karai, Hasköy'de yaşamasına karşın iş yeri Bedesten'dedir. Zikrettiğimiz mesleklere ilaveten reis, kasap, demirci ve hurde-furuş⁷⁸ olarak geçimini sağlayan Karailer de bulunmaktadır.

16. yüzyılda İstanbul'daki Karai yaşamına dair istifade ettiğimiz cizye sayımlarını içeren defterler, cemaatin şehirdeki nüfusu konusunda tahminler yürütmemize yardımcı olabilecek veriler sunmaktadır. Bu defterlerden 1540 ve 1545 tarihlilerinde, vergiye esas olan birim “hane” olarak ifade edilmiştir. Her ne kadar hanenin kaç kişiden meydana geldiği meselesi tartışmalı da olsa, çalışmamızda, Ö.L. Barkan'ın metodu tercih edilmiştir. Hane katsayısı, her hanede 5 kişinin yaşadığı varsayımından hareketle belirlenmiştir⁷⁹. 1595-97 tarihli cizye tahririnde ise vergi mükellefleri “nefer” şeklinde kaydedilmiştir. İstanbul Karailerinin nüfusuna yönelik yaklaşık bir değerlendirmede

⁷⁴ Yerasimos, s. 127- 128.

⁷⁵ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577- 1578*, C. II, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 572.

⁷⁶ Süleyman Faruk Göncüoğlu, “Hasköy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 389.

⁷⁷ Mismar-furuş: Çivi satan kişi.

⁷⁸ Hurde-furuş: Ufak tefek şeyler satan kişi.

⁷⁹ Ömer Lüfti Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, 1953, s. 12.

bulunabilmek adına her nefer, bir hane olarak kabul edilmiş ve aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

İSTANBUL KARAILERİ	1540		1545		1595- 97	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Edirne Cemaati	116	580	106	530	120	600
Kastamonu Cemaati	2	10	1	5	-	-
Pravadi Cemaati	11	55	12	60	-	-
Evlad-ı Kurd Cemaati	-	-	-	-	5	25
Toplam	129	645	119	595	125	625

16. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu ve Pravadi cemaatlerinin cizye listelerinde yer almadığı dikkat çekmektedir. Pravadi Karaileri, olasılıkla daha büyük ve seçkin addedilen Edirne cemaati içinde erimiştir. Bu durum, yüzyılın sonuna doğru Edirne cemaatinde gerçekleşen büyümeyi de açıklayabilir. Kastamonu cemaati ise 1545 yılında zaten tek bir hane olarak tahrir edilmiştir. Dolayısıyla sonraki süreçte Kastamonu Karailerinin mevcudiyetlerini sürdürmemesi şaşırtıcı görünmemektedir.

Sonuç

İstanbul'daki varlıkları Bizans dönemine kadar dayanan Karailer, Osmanlı hakimiyetinde de karakteristik yapılarını koruyarak, diğer Yahudi cemaatleri arasında asimile olmadan ayakta kalabilmişlerdir. Rabbanilerle dönem dönem bazı yakınlaşmalar yaşansa da, Karailerin, mezhebin inanç ve ibadet esaslarını muhafaza etme arzusu, kendi öz kimliklerini sürdürmede en büyük etkidir.

15. yüzyıl Karailerin siyasi değişimlerle yüzleştiği bir dönem olmuştur. Osmanlıların 1361'de Edirne'yi topraklarına katması, Bizans İstanbulu da dahil birçok bölgeden Karai'yi şehre çekmiş ve burası mezhebin güçlü bir merkezi olarak yükselmişti. Ancak İstanbul'un II. Mehmet tarafından fethi, bu durumu değiştirdi. Yeni başkent inmar ve iskan için hayata geçirilen sürgün politikası, Anadolu ve Balkan şehirlerinden getirilen Karailer üzerinde kalıcı etkiler bıraktı. Bu etkinin izlerini, Osmanlı arşiv belgelerinde de görmek mümkündür. Sürgüne tabi tutulan bazı Karai toplulukları varlığını devam ettiremezken, İstanbul, özellikle Edirne'den aldığı mirasla Karailiğin en önemli merkezi halini aldı.

Karailer, sürgünden sonraki süreçte İstanbul'un sosyal ve ekonomik iklimine uyum gösterdiler. Suriçi İstanbul'un en canlı ve iktisadî faaliyetlerin en yoğun şekilde yürütüldüğü sahasında, kimi zaman kendilerine mahsus mahallelerinde, kimi zaman şehrin Müslüman ve gayrimüslim sakinleriyle aynı mahalleyi paylaşarak yaşadılar. Muhtelif iş kollarında esnaf ve zanaatkârlar olarak şehrin üretim ve ticaret faaliyetlerine katılım sağladılar. Bununla birlikte, 16. yüzyılın sonlarında, Eminönü semtinde Yeni

Cami inşasının planlanması ve bölgede Karailere ait mülklerin istimlak edilmesi gibi şehirdeki yerleşimlerini değişime uğratacak gelişmelerle karşı karşıya kaldılar.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, TT.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri), nr. 210, 240, 370, 494.

BOA, MAD.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler), nr. 286, 4036, 14393, 20198.

HŞS (Hasköy Şer'iyeye Sicilleri), nr. 15.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Eyüb Mahkemesi (Havas-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072- 1073/ M. 1661- 1662), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938.

Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073- 1074/ M. 1663), İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

Kitap ve Makaleler

Akhiezer, Golda, "Byzantine Karaism in the Eleventh to Fifteenth Centuries", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Ed. Robert Bonfil, Oded Irshai, Guy G. Stroumsa, Rina Talgam, Leiden-Brill 2011, s. 723- 758.

Ankory, Zvi, *Karaites in Byzantium: The Formative Years 970- 1100*, Columbia University Press, New York 1959.

Avramoğlu, Çağatay Bedîî, "İstanbul'da Karai Türklerinde Nişan ve Düğün Adetleri", *Türk Yurdu*, C. XII, S. 294, Mart 1961, Ankara, s. 33-34.

Aydın, Mahir, "Osmanlı Dünyasındaki Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, C. LXV, S. 243, Ağustos 2001, s. 623-636.

Aydın, Mehmet, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. XIV, S. 14, Mart 2002, s. 5- 25.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, 1953, s. 1-25.

Beyatlı, Ahmet, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyyesi*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Bulunur, Kerim İlker, *Osmanlı Galatası (1453- 1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Danon, Abraham, "Documents Relating to the History of the Karaites in European Turkey", *The Jewish Quarterly Review*, C. XVII, January 1927, s. 239- 322.

_____, "The Karaites in European Turkey", *The Jewish Quarterly Review*, C. XV, January 1925, s. 285- 360.

- Davis, Eli, "Rabbanites", *Encyclopedia Judaica*, C. XIII, Jerasalem 1978.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Eminoğlu, Münevver (Ed.), *Jules Laurens'in Türkiye Yolculuğu Le Voyage de Jules en Turquie*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Galante, Avram, *Histoire des Juifs de Turquie*, C. II, Isis Yayıncılık, İstanbul 1961.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577- 1578*, C. II, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, "Hasköy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 388- 390.
- Gürkan, Salime Leyla, "Talmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 550- 552.
- Hacker, Joseph, "The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Ed. Aron Rodrigue, Indiana 1992, s. 1- 65.
- İnalcık, Halil, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Çev. Fahri Unan, S. 3, Samsun 1988, s. 215- 225.
- _____, *The Survey of İstanbul 1455: The Text English Translation Analysis of the Text, Documents*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Jacoby, David, "The Jewish Community of Constantinople from the Komnenan to the Palaiologan Period", *Vizantijskij Veremennik*, 55/2 (80), 1998, s. 31- 40.
- _____, "The Jewish Communities of the Byzantine World from the Tenth to the Fifteenth Century: Some Aspects of Their Evolution", *Jewish Reception of Greek Bible Versions: Studies in Their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. Nicholas de Lange- Julia Krivoruchko-Cameron Boyd-Taylor, Mohr Siebeck, Tübingen 2009, s. 157- 181.
- Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.
- Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-da Yayınları, Ankara 1985.
- Lewis, Bernard, "1641- 1642'de Bir Karayitin Türkiye Seyahatnâmesi", *Vakıflar Dergisi*, Çev. F. Selçuk, S. 3, 1956, s. 97- 106.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Nemoy, Leon, "Karaites", *Encyclopaedia Judaica*, C. X, Jerusalem, s. 762- 782.
- Öz, Tahsin, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih*, Istanbuler Mitteilungen, İstanbul 1935.
- Poznanski, Samuel, "Karaites", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hastings, C. VII, 1980, ss. 662- 672.

- Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453- 1566)*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Şişman, S., "İstanbul Karayları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, C. III, 1957, s. 97- 102.
- Tanınmış, Vesile, *Osmanlı Hakimiyetinde Karai Cemaati*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Tekin, Oğuz, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- Thys-Şenocak, Lucienne, "The Yeni Valide Mosque Complex at Eminönü", *Muğarnas*, C. XV, 1998, s. 58- 70.
- Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1949.
- Ülgen, Ali Saim, *Fatih Devrinde İstanbul*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1939.
- _____, "Yeni Cami", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, s. 387- 397.
- Villehardouin, Geoffroi de, Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Yerasimos, Stéphane, "La Communauté Juive d'Istanbul a la Fin du XVIe Siècle", *Turcica: Revue d'Études Turques*, C. XXVII, 1995, s.101- 130.
- Zinberg, Israel, *A History of Jewish Literature: the Jewish Center of Culture in the Ottoman Empire*, Ed. Bernard Martin, Ktav Publishing House, New York 1974.

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 26.04.2023

Makale Kabul | Accepted: 18.06.2023

Atıf | Cite as: Sebile Yıldız Aybak, "İsparta İstiklal Mahkemesi'nde Görülmüş Bazı Casusluk Davaları", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 50-63.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1287946>

ISPARTA İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE GÖRÜLMÜŞ BAZI CASUSLUK DAVALARI

Sebile YILDIZ AYBAK*

Öz

İstiklal mahkemeleri, Kurtuluş Savaşı sırasında asker kaçaklarını engellemek ve Büyük Millet Meclisinin otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla kurulmuş olağanüstü yetkilere sahip mahkemelerdir. Anadolu'nun çeşitli illerinde görev yapan bu mahkemeler askerlikten firar, siyasi ve askeri casusluk ve vatana ihanet gibi oldukça önemli davalara bakmışlardır. İstiklal mahkemelerinin ilk faaliyet döneminde Isparta bölgesinde de bir mahkeme kurulmuştur. Bu mahkeme Yunan ve İtalyan işgal sahası çevresinde kurulması ve ağırlıklı olarak bu işgallerin neticesinde ortaya çıkan suçlara bakması nedeniyle oldukça önemlidir. Isparta İstiklal Mahkemesi'nin faaliyetleri bu tarihi önemine rağmen yeterince incelenmemiştir. Bu eksikliğe ek olarak, Millî Mücadele'nin bugüne kadar çoğunlukla siyasi, askerî cephesi ve iç ayaklanmalar konusu işlenmiştir. Casusluk sorunları üzerinde de pek fazla durulmamıştır. Halbuki Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ordusunun uğraştığı en önemli sorunlardan birisi işgalci güçler lehine gerçekleştirilen casusluk faaliyetleridir. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı sürecinde İstiklal mahkemeleri siyasi ve askerî casusluğa karıştığı iddia olunan birçok kişinin davaları ile ilgilenmiştir. Bu makalede İstiklal mahkemesine verilen casusluk suçlarının Isparta İstiklal Mahkemesi'nde görülmüş olanları, Türk vatandaşı oldukları halde Yunan ordusunda Türklere karşı silah kullanmak yoluyla ihanette bulunanların, Yunan tebaasından olup Türk ordusunun içine sızarak casusluk yapmaya çalışanların İstiklal mahkemesindeki yargılanmaları ve aldıkları cezalar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken, TBMM Arşivi'nden yararlanılarak daha önce yayınlanmamış yargılama tutanakları kullanılmıştır. Çalışmanın bu özelliği nedeniyle Millî Mücadele tarihi literatürüne önemli bir katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Casusluk, İstiklal Mahkemeleri, Isparta, Millî Mücadele, Asker Kaçakları.

* TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, sebileyildiz60@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7339-4317.

SOME CASES OF ESPIONAGE HELD AT ISPARTA INDEPENDENCE COURT

Abstract

The Independence Courts were extraordinary courts with exceptional powers established during the War of Independence to prevent desertion of soldiers and to strengthen the authority of the Grand National Assembly. These courts served various provinces of Anatolia and tried important cases such as desertion from military service, political and military espionage, and treason against the nation. During its initial period of activity, a court was also established in the Isparta region of Turkey. This court is highly significant as it was mainly set up around the Greek and Italian occupation zone and primarily deal with crimes resulting from these invasions. Despite its historical importance, Isparta Independence Court's activities have not been sufficiently studied. Additionally, National Struggle is mostly known for its political, military fronts and internal insurgencies, and little focus has been placed on issues of espionage. However, one of the most significant problems that the Turkish army had to deal with during the War of Independence was the infiltration of spy networks working in favor of invading forces. Therefore, the Independence Courts dealt with the cases of many individuals accused of political and military espionage during the National Struggle. This article aims to evaluate the espionage charges brought to the Independence Court, specifically at the Isparta Independence Court, against citizens who took up arms against Turkish troops in the Greek army, Greek nationals who infiltrated into the Turkish army to spy, and the judgments and penalties awarded in these cases. In conducting this evaluation, unpublished trial records from Turkish Grand National Assembly archives were employed. As such, this work is expected to make a significant contribution to the National Struggle history literature.

Key Words: Espionage, Independence Courts, Isparta, National Struggle, Deserters.

Giriş

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nın askerî safhası Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sona ermiştir. Ancak mütarekenin ihtiva ettiği ağır şartlar ve İtilaf Devletleri'nin uygulamaları Anadolu'da yeni bir silahlı mücadelenin başlamasına neden olacaktır. Mütareke maddeleri gereğince Osmanlı Devleti'ndeki ordu komutanlıkları kaldırılmış, askerlerin büyük bir bölümü terhis edilmiştir. Osmanlı Genelkurmayı ile İtilaf Devletleri'nin temsilcileri arasında yapılan anlaşma gereğince Osmanlı ordusu 9 kolordu ve 20 tümen olarak yeniden örgütlenmiştir. Asker sayısının azaltılması zaten uzun yıllardır savaşlar yüzünden sorun olan asayişin iyice bozulmasına yol açmıştır. Ayrıca savaşın sonunda Osmanlı'dan ayrılıp bağımsızlıklarını kazanmak isteyen azınlıkların da yapmış olduğu çalışmalar durumun tamamen kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Genelkurmayı'ı bu durumu kontrol altına alabilmek ve mütareke hükümlerinin eksiksiz uygulanmasını sağlayabilmek için Osmanlı topraklarını üç ordu müfettişliği bölgesine ayırmıştır. Askerî ve sivil yetkilerle donatılan ordu müfettişleri sayesinde asayişin kontrol altına alınması, terhis işlemlerinin hızlandırılması ve silahların teslim edilmesi işlerinin eksiksiz yapılması hedeflenmiştir. Bu göreve tayin edilen komutanlardan birisi de Mustafa Kemal Paşa'dır.

Esasen mütareke hükümlerini uygulamak amacıyla Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa kendisi gibi Osmanlı topraklarını işgalden kurtarmak isteyen kurmay subaylar ve önemli sivil bürokratlarla iş birliği yaparak ve Anadolu'da daha önce başlamış olan

bölgesel direniş hareketlerini kısa süre içerisinde örgütleyerek topyekûn bir mücadele etrafında birleştirmeyi başarmıştır. Bu birlikteliğin en önemli sonucu Büyük Millet Meclisi'nin açılması olmuştur. BMM'nin açıldığı günlerde alınan ilk kararlar yine Anadolu'daki asayiş sağlamak için yapılması gerekenler üzerinedir. Aynı zamanda hem asayiş sağlamak için hem de işgallerin durdurulabilmesi için Kuva-yı Milliye birlikleri yerine düzenli ordu birliklerinin kurulması düşünülmüştür. BMM'nin kurulduğu dönemde İstanbul'un işgal altında olması, İstanbul'daki hükümetin İtilaf Devletleri'nin etkisiyle BMM'ye karşı olan isyanları desteklemesi, Büyük Millet Meclisinin otoritesini sağlama konusunda zorluk yaşamasına neden olmuştur. BMM üyeleri düzenli orduya geçiş sürecinde yaşanan firar olaylarını engelleyebilmek, Meclise karşı başlatılan isyanların önüne geçebilmek ve Anadolu topraklarında otoriteyi sağlayabilmek için 29 Nisan 1920 tarihinde *Hiyanet-i Vataniye Kanunu*'nu kabul etmişlerdir.¹ Bu kanunun 1. maddesine göre; saltanat ve hilafet makamını ve Osmanlı topraklarını düşmandan kurtarmak için kurulan BMM'nin çalışmalarını engellemek ve meşruiyetine fiilen, yazılılarıyla veya sözleriyle karşı koyanlar vatan haini addedilecekti. Kanunun 2. maddesine göre bu suçların cezası idamdı.² Kanunun 4. maddesine göre ise suçun işlendiği bölgede bulunan ceza mahkemeleri yargılama yapmaya yetkilendirilmiştir.

29 Nisan 1920'de uygulanmaya başlayan *Hiyanet-i Vataniye Kanunu*, aradan dört ay geçmiş olmasına rağmen sorunlar üzerinde yeterince etki yapamamıştır.³ Bu problemleri engellemek amacıyla Dr. Tevfik Rüştü Aras ile Mustafa Necati 18 Ağustos 1920'de "*Telkin ve Tedhiş*" adını verdikleri bir yasa önermişlerdir. Ancak bu yasa önerisi ağır hükümler içermesi açısından Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Millî Savunma Bakanlığınca hazırlanan bir tasarı 11 Eylül 1920'de kabul edilmiştir. 21 sayılı ve "*Firariler Hakkında Kanun*" adını taşıyan bu yasa, asker kaçakları, onlara yardım edenler ya da görevlerini yerine getirmeyenler için özel mahkemeler kurulmasını önermiştir. Böylece bu yasa aynı zamanda İstiklal mahkemelerinin de kuruluş yasası niteliğini taşımıştır.⁴

İstiklal mahkemeleri 1920 yılından 1927 yılına kadar çeşitli aralıklarla görev yapmıştır. İstiklal mahkemelerinin görev yaptığı süreci ikiye ayırarak incelemek mümkündür. İlk dönem İstiklal mahkemeleri, Kurtuluş Savaşı (1920-23) sırasında faaliyet gösteren mahkemelerdir. İkinci dönem ise Cumhuriyetin kuruluşundan 1927 yılına kadar görev yapan mahkemeleri ifade etmektedir. Kurtuluş Savaşı dönemi İstiklal mahkemeleri ilk olarak askerden firar eden suçluların yargılanması için kurulmuşken, 26 Eylül 1920'de çıkarılan 28 Numaralı Kanunla askeri ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi de verilmiştir. Bu çalışmada Kurtuluş Savaşı sırasında Isparta'da kurulan İstiklal mahkemesinin kuruluş süreci ve mahkemede görülen casusluk davaları incelenecektir.

¹ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 1.

² Feridun Kandemir, *İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964, s. 23.

³ Ufuk Ulvi Tosun, "Eskişehir İstiklal Mahkemesi Karar Defterine Geçmiş Bazı Suç Çeşitleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 67, s. 605.

⁴ Şerafettin Turan, Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s.172.

Casus ifadesi kelime anlamıyla bir devlet veya kuruluşun gizli hedefleri için çalışan kimseleri karşılamaktadır. Devletin güvenliği veya iç, dış siyasal yararları bakımından, niteliği itibarıyla, gizli kalması gereken bilgileri, siyasal veya askerî casusluk maksadıyla temin etmek demektir.⁵ Casusluk, çok eski çağlardan beri var olan bir meslek olmakla birlikte devletin güvenliğine karşı işlenen suçların en tehlikelilerinden birisidir. Casusluk, savaşta başarı kazanmak için bir vasıta olarak görülmüş ve bu amaca hizmet etmek için de her zaman kullanılmıştır.⁶ Bu faaliyetlerin devlet sistemi içerisindeki ifadesi “İstihbarat Teşkilatları” olarak tanımlanmıştır. Tarih boyunca devletler kendilerine yönelik tehdit veya tehlikelere karşı bilgi toplamışlar ve bilgilere ulaşmak amacıyla istihbaratı kullanmışlardır. Millî Mücadele döneminde en önemli istihbarat faaliyetleri insan kaynağı olan casuslar tarafından yapılmıştır.⁷

Yabancı istihbarat faaliyetlerinin Millî Mücadele sırasında İstanbul ve Anadolu’da gerçekleştirdikleri istihbarat ve casusluk faaliyetlerine yön veren oluşumların içerisinde İngilizlerin Türk topraklarında kurduğu ve “Kara Jumbo” takma adını verdiği örgütün yanında pek çok dernek, cemiyet, basın ve özel şirket gibi paravan ve maşalar kullanılmıştır.⁸ İngilizlerin yanında Bolşevikler de Anadolu’daki millî hareketi engellemek amacıyla Batum ve Tiflis’e bürolar kurmuşlar ve Anadolu’daki casuslarını artırmak amacıyla büyük çaba sarf etmişlerdir.⁹

Görüldüğü gibi Millî Mücadele dönemi askerî ve siyasal mücadelelerin yanında casusluk ve istihbarat faaliyetlerinin de hayli arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde millî menfaatlere aykırı hareketler, İngiltere, Sovyetler, Fransa, İtalya gibi devletlerin adına yapılan casusluklara, casuslara yardım ve yataklık gibi faaliyetlere de İstiklal mahkemelerince el konulmuştur.¹⁰

Kurtuluş Savaşı Döneminde Kurulan İstiklal Mahkemeleri

Firariler Hakkında Kanun’un kabul edilmesinin ardından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti’ne 14 mntıkada İstiklal mahkemelerinin kurulması için öneri verilmiştir. Öneride sunulan 14 mntıkadan 7’sinde

⁵ *Türk Ceza Kanunu*, 1 Haziran 2005, Kanun No. 5237, md. 328.

⁶ Mehmet Yayla, *Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.50

⁷ Alaattin Emre Aybak, *Eskişehir İstiklal Mahkemelerinde Casusluk Davaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 18.

⁸ Serdar Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 149. Buna karşın Mondros Mütarekesi’nden sonra Türk topraklarında casusluk faaliyetlerine karşı koymak amacıyla İstanbul’da Karakol Cemiyeti, Zabitan Grubu, Yavuz Grubu, Moltke, Hamza, Mücahit, Muharip ve Felah, Müdafayı Milliye Teşkilatı ve Mim Mim Grubu gibi gruplar kurulmuş ve Millî Mücadele Hareketinin başarısı için faaliyet göstermişlerdir.

⁹ Seçil Özdemir, “*Millî Mücadele Dönemi Bazı Casusluk Faaliyetleri ve Mustafa Sagir*,” Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1170.

¹⁰ Aybak, s. 20.

mahkemelerin acil olarak kurulması gerektiği belirtilmiştir.¹¹ Böylece yapılan tartışmaların neticesinde *Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı*'da İstiklal mahkemeleri kurulmuştur.¹²

İlk 7 mahkemenin belirlenmesinin ardından üye seçimine ilişkin çalışmalar başlamıştır. Üyeler milletvekilleri arasından oylama usulüyle belirlenmiştir. Ancak oylama sırasında birtakım sorunlar da yaşanmıştır. İlk olarak her mahkemede üçer üyenin görev yapması planlanmış ve 21 üyenin belirlenmesi için oylama yapılmıştır. Yapılan ilk oylamada adaylardan sadece altısı 2/3 çoğunluğu alabilmiştir. İkinci turda ise hiçbir aday 2/3 çoğunluğu alamamıştır. Üçüncü turda da çoğunluğu sağlayan aday olmamıştır. Son turda tüzük gereği çoğunluk aranmamış ve en çok oy alanlar arasından üyeler belirlenmiştir.¹³ Son turda çekimser oy sayısının çok yüksek çıkması Meclis içerisinde tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Birçok milletvekili bu kadar çekimser oy karşısında sorumluluk almaya yanaşmayarak istifa etmek istemiştir. Yaşanan tartışmalar üzerine Mustafa Kemal Paşa devreye girmiş ve tartışmaları nihayete erdirmek için 26 Eylül'de düzenlenen oturuma katılmıştır. Bu oturumda hem milletvekillerinin hem de komutanların endişelerinin giderilmesi amacıyla; mahkemelerin görevlerine ilişkin 26 Eylül 1920'de kabul edilen Kanunun birinci maddesine eklenen bir bent ile Vatan Hainliği Yasası kapsamına giren davaların da bu mahkemelerde görülmesi kabul edilmiş, İstiklâl mahkemelerinin firari asker suçlarına bakmaya ait olan yetkileri artırılmış, vatan hainliği, ülkenin maddi manevi gücünü kırmak, askerî ve siyasi casusluk ve bozgunculuk suçlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Eklenen bende göre:

“Komutanların askerî rütbeler arasında itaat ve disiplin sağlanmasına dayanan hakları ve yetkileri saklı kalmak üzere vatanın ve halifeliğin kurtuluşu ve bağımsızlığı için mücadele eden Büyük Millet Meclisinin çalışmasına ve amacına aykırı olarak düşman amaç ve çıkarlarını güçlendirmeye yönelik örgüt kuranlar, kışkırtmada bulunanlar ve kargaşalık yaratanlar ve memleketin maddi ve manevi güçlerini her ne biçimde olursa olsun bozup yıkmaya çalışanlar ve düşman hesabına askerî ve siyasi casusluk edenlerle 29 Nisan 1920 tarihli Vatana İhanet Yasası'nın kapsadığı hükümlerden dolayı tutuklu bulunanların yargılanmaları ve hükümlerin uygulanması yetkisi İstiklal mahkemelerinin kurulduğu bölgede adı geçen mahkemelere verilmiştir.”

Böylece İstiklal mahkemeleri bu bent ile sadece asker firarlarıyla ilgilenen bir mahkeme olmaktan çıkmıştır.

Üye seçiminin sona ermesiyle birlikte Refik Şevket Bey'in hazırlamış olduğu beyanname Meclis'te okunmuş ve kabul edilmiştir.¹⁴ Hazırlanan beyanname; üç yüz milyon Müslümanın umut bağladığı Hilafet makamına karşı yapılan suikastın, Anadolu'nun işgal edilmesiyle açık bir şekilde ortaya çıktığı, bunun üzerine milletin

¹¹ Salhadin Gök, *“Birinci Dönem İstiklal Mahkemelerinin TBMM'deki Yansımaları”*, İstiklal Mahkemeleri, Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 59.

¹² Kandemir, s. 21.

¹³ Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 91.

¹⁴ *İstiklâl Mahkemeleri: Isparta İstiklal Mahkemesi*, Cilt: 5, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 7.

istiklalini korumak amacıyla geleceğini Büyük Millet Meclisine teslim ettiği belirtilmiştir. Fedakâr vatan evlatlarının iç ve dış düşmanlara karşı kahramanca çarpıştığı, Büyük Millet Meclisinin de milleti kurtarmak ve halk iradesini tesis edecek kanunları hazırlamak için çalıştığı bir dönemde düşmanla iş birliği yapan ve düşman karşısında firar eden hainleri yargılamak üzere İstiklal mahkemelerinin kurulduğu ifade edilmiştir.

Beyannamenin devamında kabul edilmiş olan İstiklal Mahkemeleri Hakkında Kanun'un maddelerine yer verilmiştir. Daha sonra ise "Kardeş" hitabıyla başlanan metinde İstiklal mahkemelerinin hangi durumlara bakacağı 10 madde halinde özetlenmiştir. Buna göre İstiklal mahkemelerinde; firar eden askerlerin, firara destek verenlerin, vatandaşa yanlış bilgi verenlerin, casusluk yapanların ve bu gibi mücadeleye zarar veren kişilerin yargılanacağı belirtilmiştir. Bu maddelere ek olarak; herkesin mahkeme önünde eşit olduğu, kararların kesin olup derhal uygulanacağı, verilen emirleri yapmayanların da yargılanacağı ifade edilmiştir. Verilecek cezalara ilişkin ise, azl, tard, hapis, sürgün, kalebentlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkûm edileceği belirtilmiştir. Beyannamenin sonunda ise İstiklal Mahkemelerinin sadece Allah'tan korktuğu ve milletin istiklalinden başka bir şey düşünmediği ifade edilmiştir.¹⁵

Kurtuluş Savaşı sürecinde ilk kurulan 7 mahkemeye ilave olarak, 9 Kasım 1920 tarihindeki Meclis oturumunda El-Cezire cephesi kumandanlığının bölgede artan firar olaylarını engellemek için İstiklal mahkemesi kurulması talebi uygun görülmüş ve Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.¹⁶ 8 Ocak 1921 tarihinde ise Meclise Trabzon'da ve Elazığ'da olmak üzere 2 ilave mahkeme daha kurulması hakkında teklif sunulmuştur. Fakat bazı milletvekillerinin itirazları üzerine mahkemelerin kuruluşu gerçekleşmemiştir.

Mahkemelerin faaliyete geçmesinin ardından Anadolu'da asayişin önemli ölçüde sağlandığı, bu durumda BMM'nin otoritesini arttırdığı görülmektedir. Buna ilave olarak düzenli ordunun I. İnönü Muharebesi'ni kazanması ve Çerkes Ethem isyanının da bastırılması düzenin sağlanmasında ayrıca etkili olmuştur. Tüm bunlara rağmen İstiklal mahkemelerinin kuruluşundan itibaren mahkemelere karşı Meclis içinde yoğun bir muhalefet olmuştur. Mahkeme üyelerinin hukukçular arasından seçilmemesi, kararlara itiraz hakkının olmaması ve Meclise ait yetkilerin mahkemeler tarafından kullanılması muhalefetin ana itiraz noktalarını teşkil etmiştir. Nitekim 17 Şubat 1921 tarihinde muhalif milletvekillerinin girişimleriyle, Ankara İstiklal Mahkemesi hariç olmak üzere diğer İstiklal mahkemelerinin kaldırılmasına karar verilmiştir.¹⁷

İstiklal mahkemelerinin kaldırılmasının ardından kısa süre içerisinde Anadolu'da asayişin tekrardan bozulduğu görülmektedir. Bu sırada Yunanlılar karşısında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri'nde alınan yenilgiler durumun giderek Meclis aleyhine dönmesine neden olmuştur. Yaşanan tehlikeli durum karşısında Fevzi Paşa 23 Temmuz 1921 tarihinde Mecliste bir konuşma yapmış ve Kastamonu ve Konya'da olmak üzere İstiklal mahkemelerinin tekrar kurulmasına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Hakkı Hami Bey'in

¹⁵ *İstiklâl Mahkemeleri: Isparta İstiklâl Mahkemesi*, s. 8.

¹⁶ Aybars, s. 127.

¹⁷ Gök, s. 75.

Samsun'da da bir mahkeme kurulması önerisinin ardından kaldırılmamış olan Ankara İstiklal Mahkemesi'ne ek olarak Kastamonu, Konya ve Samsun'da İstiklal Mahkemelerinin kurulması kabul edilmiştir. 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık yetkisi alması sonucunda İstiklal Mahkemeleri de direkt olarak Paşa'ya bağlanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bu mahkemelere ek olarak 8 Ağustos 1921'de Yozgat'ta da bir mahkeme daha kurulmuştur. 16 Ağustos 1922'de Pontuşçuluk faaliyetlerine karşı Amasya'da bir mahkeme kurulmuş sadece bir ay kadar görev yapmıştır. 9 Mart 1923 tarihinde ise güneydoğudaki birçok ili içerisine alan Cezire İstiklal Mahkemesi kurulmuş, 11 Mayıs 1923 tarihine kadar görev yapmıştır.¹⁸

Ülkenin içinde bulunduğu durum neticesinde ortaya çıkan İstiklal mahkemeleri ilk döneminde Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde verilen cezalar incelendiğinde mahkemelerin verdikleri erteleme cezalarıyla suçluları topluma tekrardan kazandırmayı hedefledikleri söylenebilir. Yaptıkları çalışmalarla asayişin sağlanmasına katkıda bulunan İstiklal mahkemeleri, BMM'nin Anadolu'daki otoritesinin artmasına da yardımcı olmuştur.

Isparta İstiklal Mahkemesi'nin Kuruluşu

İstiklal mahkemelerinin kuruluşuna ilişkin kanunun kabulünden sonra Isparta İstiklal Mahkemesi'nin görev alanı başta Isparta, Antalya ve Denizli olacak şekilde belirlenmiş, daha sonra Burdur, Muğla ve Aydın da ilave edilmiştir. Isparta İstiklal Mahkemesi'nde Biga Milletvekili Hamit Bey, Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey, Biga Milletvekili Hafız Hamdi Bey ve Maraş Milletvekili Tahsin Beyler görevlendirilmiştir. Mahkeme, 13 Ekim 1920'de bir beyanname yayımlayarak görevine başlamıştır. İlk dava konusu Yalvac Kazası Kaymakamı Murad Nihad Bey'in izinsiz olarak görev yerini terk etmesiyle ilgilidir.

Isparta İstiklal Mahkemesi askerlikten firar edenlerle alakalı davalara bakmanın yanı sıra casusluk, eşkıyaya yardım, millî hükümet aleyhine ve Yunanlılar lehine söz söylemek, Türklere ve devlete karşı silah kullanmak, vatan hainliği, vesikasız dolaşmak, sahte vesika düzenlemek, patlayıcı madde taşımak, Yunanlılar lehine idare aleyhine konuşmak, asilere yardım, gasp, katl, soygun, propaganda, vatana ihanet, işgal mıntikasında şüpheli bir surette dolaşmak, düşmanla işbirliği yapmak, yol kesmek, devletin emniyetini ihlal etmek, rüşvet, zor kullanmak, vazifeyi kötüye kullanmak gibi davalara bakmıştır.¹⁹ Mahkeme baktığı davalara ve faaliyetlere ilişkin raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar aylık olarak Meclise ve diğer İstiklal mahkemelerine yollanmıştır. Isparta İstiklal Mahkemesi görev yaptığı süre boyunca 5'i kadın olmak üzere toplamda 591 kişiyi yargılamıştır. Yapılan yargılamalar sonucunda 128 kişi beraat etmiştir. 10 kişiye gıyaben, 8 kişiye ise vicahen idam cezası vermiştir. Karara bağladığı dava sayısı ise 144'tür. Isparta İstiklal Mahkemesi

¹⁸ Cevdet Küçük, "İstiklal Mahkemeleri", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt XXIII, İstanbul 2001, s. 351.

¹⁹ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 4.

17 Şubat 1921 tarihinde Mecliste kabul edilen karar uyarınca 22 Şubat'tan itibaren faaliyetlerine son vermiştir.²⁰

Isparta İstiklal Mahkemesi kurulduğu ve faaliyet gösterdiği bölge bakımından oldukça önemlidir. Mahkemenin görev alanı hem Yunan işgaline hem de İtalyan işgaline uğrayan bölgeleri de kapsamaktadır. Bu açıdan işgalci güçlere yardım eden, onlar lehine casusluk yapan kişiler, asker kaçakları ile birlikte mahkemenin ana faaliyet unsurunu oluşturmuştur. Mahkemenin önemli bir bölgede bulunmasına ve işgal güçleri lehine yapılan casusluk faaliyetleri gibi kritik davalara bakmasına rağmen suçları sabit olmayanlar hakkında beraat kararı verdiği görülmektedir. Diğer suçlarda ise genellikle idam cezalarından kaçınılmış, hapis ve sürgün gibi cezalar vermiştir. Ayrıca mahkeme İtalyan işgali altında olan bölgelere giderek faaliyet göstermiştir. Bu bölgelerde Meclis adına dahi gönüllü toplamışlardır. Bu durum İtalyanların mahkemenin faaliyetlerine karışmadığının bir göstergesidir.

Isparta İstiklal Mahkemesinde Görülen Casusluk Davaları

Isparta İstiklal Mahkemesi'nde görülen ilk casusluk davası 2 numaralı kararda bulunan Kıbrıslı Ahmet Kemal²¹, Bursalı Ahmet, Taşlıcalı Abdullah ve Kıbrıslı Ahmet oğlu Osman Efendi hakkındaki davadır. Bu kişiler vesikasız olarak Kütahya, Sivrihisar, Haymana, Kırşehir, Kayseri, Amasya, Samsun, Boyabat, Yalvaç, Eğirdir ve Isparta gibi pek çok yerde gerek iş bulmak gerek ailelerini aramak bahanesiyle gezdikten sonra durumlarından şüphelenilmiş ve polisler tarafından ifadeleri alınarak Isparta İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir. Mahkemedeki yargılama sırasında şahitler de dinlenerek bu dört kişinin vesikasız bir şekilde dolaşmalarının fesat, insanları kışkırtma ve casusluk gibi hıyanet suçları sabit olamamıştır. Ancak kendilerinin orada burada işsiz ve serseri bir şekilde dolaşmaları ve bu durumları, düşmanlar tarafından kolaylıkla kullanılmaya müsait olduğundan zanlılar Isparta İstiklal Mahkemesi tarafından bir sene süreyle Can Ada'sına sürülerek 16 Ekim 1920 tarihinde bölgeden uzaklaştırılmışlardır.²²

Diğer bir casusluk yargılaması 26 numaralı kararda bulunan Agop oğlu Kirkor'a aittir. Kirkor'un, Osmanlı memleketlerini yabancı işgali altına koymak ve Fransızlara casusluk etmek iddiasıyla Polis Teşkilatı Müdüriyeti tarafından ifadesi alınmış ve o sırada Antalya'da görev yapan Isparta İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmiştir.

Kirkor ifadesinde Afyonkarahisarı'nda yaşadıklarını ve burada kardeşiyle ticaret yaptıklarını, vesikasız bir şekilde Antalya'ya geldiğini, Kışlahanı'nda yedi gün boyunca kaldığını, buradan mal aldığını belirtmişse de kendisi Adana'ya gitmiş, Adana'da Fransız askeri elbisesini giyerek Fransızlara yardım etmeye başlamıştır. Kirkor, Adana'da yaptıklarını ısrarla inkâr etmesine rağmen şahitlerin de dinlenmesiyle, İslamlara zulüm, işkence ve üzerlerine silahla ateş ettiği anlaşılmıştır. Bu hususta şahit olarak dinlenen Abdülkadir adında bir şahıs, Kirkor'un Fransız askeri elbisesini giyerek 1919 senesi Aralık

²⁰ https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/Belge_2D_Maznunlist.php?cmd=search&t=Belge_2D_Maznun&z_RUMUZU=%3D&x_RUMUZU=64&psearch=&psearchtype=OR. Erişim : 24 Nisan 2023.

²¹ Diğer adı Dimitri.

²² TBMM Arşivi, İM_T7_K004_D081_G001_0002, İM_T7_K004_D081_G001_0003.

ayında Adana'ya gelerek Ermeni intikam alayında canla başla çalıştığını ve İslamlara karşı silah kullanmak suretiyle zulüm ve işkence ettiğini belirtmiştir. Kirkor, Ramazan'ın sözleri karşısında Adana'ya hiç gitmediğini, bu tarihlerde Afyonkarahisar'da olduğunu ilave etmiştir.²³ Ancak diğer bir şahit olan Adana Avusturya Konsolosu kavası İsmail Hakkı, Kirkor'u Adana'da konsolosluk dairesinde her gün Fransız askeri elbisesi ile gördüğünü, silahlı olarak ve diğer silahlı Ermenilerle gelip İslamlara zulüm ve işkence ile paralarını gasp ederek aralarında paylaştıklarını, İslamlara karşı ateş açtıklarını gördüğünü söylemiştir.²⁴

Mahkeme tarafından yapılan ayrıntılı araştırma sonucunda Kirkor'un I. Dünya Savaşı sırasında Afyonkarahisar'a tehcir edilerek Suriye'ye gönderilen kişiler arasında olduğu ve bu nedenle intikam almak suretiyle Adana'ya gelerek devlet ve millet aleyhine çalışanlarla işbirliği yaptığı, onlara tercümanlık ettiği, devlet düzeninin hilafına olarak vesikasız bir şekilde Osmanlı memleketlerinde dolaştığı ve Osmanlı topraklarının yabancıların işgali altına girmesi için onlarla birlikte olduğu açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bunların açığa çıkmasıyla birlikte Kirkor'un, devletin emniyetini bozması ve casusluk suretiyle 27 Ekim 1920 tarihinde salben idamına karar verilmiştir.²⁵

40 numaralı kararda bulunan bir diğer yargılama ise 1890 yılından beri Antalya'nın Finike kazasında ikamet etmekte olan, kasaplık ve hayvancılıkla meşgul, Yunan tebaasından Papa Yuvani hakkındadır. Papa Yuvani'den şüphelenilmesi üzerine evinde yapılan aramada yirmi beş adet Yunan bayrağı, Rumca kitaplar, fotoğraflar ve Rumca yazılı mektuplar ile muharebe evrakları, düşman askerlerine ait ceketler, bir de bomba infilakına ait iki adet fitil bulunmuştur.

Yuvani, Yunan bayraklarından haberi olmadığını, 1919 yılının Mayıs ayında Girit'ten Finike'ye gelen Nikola ve Plazaki(?) adındaki kişiler tarafından getirilerek bayrakların evinde kutulanmış olabileceğini söylemiştir. Yuvani, fotoğrafların da kendisine ait olmadığını söylemesine rağmen bir süvari hayvanı üzerinde, dizüstü veya yere yatarak Yunan askerlerini talim ettirir bir vaziyette zabıt elbisesiyle görülmektedir. Mahkeme tarafından yapılan ayrıntılı incelemede bu fotoğrafların 1919 yılında İzmir'e Yunan Askeri Hastanesi'ne gittiği sırada çektiği ve fotoğraflardaki kişinin kendisi olduğu tespit edilmiştir. Mektupların ise Atina'da bulunan kardeşi Nikola tarafından gönderildiğini mektupların 1917 yılında değil, 1911 yılına ait olduğunu iddia ederek gerçeği inkâr etmiştir. Yuvani'nin evinden çıkan mektuplar kısmen içeriği kapalı ve şifreli olmasına rağmen tercüme ettirilmiştir. Mektuplarda Yuvani'nin devlet aleyhine bir gizli cemiyetin amaçlarını destekleme yolunda haberleşmelerde bulunduğu ve bu bağlamda Yunanlıların hakimiyetini temsil için "*Bizans Kahramanlığı*" unvanını kazanmaya çalıştığı görülmüştür.²⁶

²³ IM_T7_K002_D047_G001_0003.

²⁴ IM_T7_K002_D047_G001_0004.

²⁵ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s.41.

²⁶ IM_T7_K005_D108-1_G013_0023, 0024.

Sonuç olarak Yunan emellerini desteleyerek Devlet-i Osmaniye aleyhine casusluk ederek Yunan ordusuyla muhabere ve münasebette bulunduğu anlaşılmış olan Yuvani'nin 11 Ocak 1920 tarihinde idamına karar verilmiştir.²⁷

86 numaralı kararda bulunan yargılama ise Yunan ordusuna iltihak ederek hıyanet-i vataniyede bulunup Yunanlılara casusluk etmek suçlarından dolayı Rodos'a tabi Telyos karyesinden Yani oğlu Yorgi ve Pandeli oğlu Pavli hakkındadır. Bu isimler üzerlerinde Yunan askeri elbisesi, kasatura ve matarasıyla Aydın Kızılkilise taraflarında birine Söke yolunu sormuşlar, bu kişinin şüphelenmesi üzerine karakola şikâyet edilerek tutuklanmışlardır. Karakol tarafından yapılan sorgulamada kendilerinin Yunan ordusundan firar ettiklerini, başka bir amaçlarının olmadığını ifade etmeleri üzerine hallerinden şüphelenilmiş ve hüviyetlerinin tahkiki için Aydın Jandarma Kumandanlığı tarafından İtalyan İşgal Kumandanlığına müracaat edilerek bu kişiler hakkında bilgi istenilmiştir.

İtalya İşgal Kumandanlığı tarafından yapılan tahkikatta Yorgi'nin Rodos'a tabi Telyos karyesinden olduğu, iş bulabilmek için On İki Ada'nın İtalyanlar tarafından işgalinden sonra Tire'ye taşındığı görülmüştür. Yorgi seferberlik zamanında Osmanlı ordusunda bir süre hizmet etmiş ve Pavli ile birlikte ordudan firar etmiştir. Bunlar bir Türk kadını tarafından fark edilmiş ve Yorgi, kadını hükümete ihbar eder, kendisini tutuklattırır korkusuyla öldürmüştür. Bu olay nedeniyle İzmir Hapishanesine gönderilmişse de oradan da firar ederek yardımcısı Pavli ile birleşmiş, beraber Tire ve Ödemiş taraflarında pamukçuluk yapmaya başlamışlardır.²⁸ Buralarda pamukçulukla meşgul oldukları sırada Temmuz 1919'da kendileri Yunan hükümeti tarafından silahaltına alınarak Tire'den İzmir'e sevk edilmiş, sevkியattan firar ederek Aydın'a bağlı Karapınar karyesine gelmiş ve burada ihbar üzerine Türk jandarmalar tarafından yakalanmıştır.

Yorgi mahkemedeki ifadesinde Ağustos ayında Silifke'ye geldiğini, bir Giritli'ye buraların yabancısı olduğunu söylediğini ve kendisine kalacak yer bulması konusunda bu kimseden yardım istediğini, kendilerinden şüphelenilmesi üzerine jandarmalar tarafından yakalanarak mahkemeye getirildiğini belirtmiştir. Yunan ordusundan Pavli adlı arkadaşı ile birlikte İzmir'e firar ettiklerini, Pavli'nin de Rodos Adası'nın Telyos karyesinden olduğunu, hangi tebaadan olduğunu bilmediğini, kendisinin Yunan tebaasından olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ifadesinde jandarmalar tarafından tutuklandığı sırada asker elbisesi giymiş olmadığını ancak sırtında bir çanta ve üzerinde bir Yunan matarası bulunduğunu söylemiştir. İzmir'den kaçtıklarında henüz kendilerine elbise ve silah vermediklerini, kendisinin Yunan ordusunda talim etmediği, Yunan ordusuna ve harbe katılmadığını ve kendisi İzmir Hapishanesi'nde tutuklu olmadığı gibi hapishaneden firari olmadığı, böyle bir kadın meselesinden dahi haberi olmadığını beyan etmiştir. Ancak Yorgi, İzmir Hapishanesi'nde tutuklu olmadığını söylemesine rağmen bu durum hem şahitlerin ifadeleri ile hem de bir sene önce İzmir Hapishanesi'nden ailesine yazmış olduğu Müslüman bir kadını katletmiş olması töhmetiyle tutuklandığını haber verdiği mektupla doğrulanmıştır.²⁹

²⁷ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s.49.

²⁸ IM_T7_K005_D097_G003_0001.

²⁹ IM_T7_K005_D097_G003_0002.

Pavli ise bu suçlamaların hepsini reddederek kendisinin Tire’de pamukçuluk yaptığını bir suçu olmadığını beyan etmiştir.³⁰

Isparta İstiklal Mahkemesi yargılama neticesinde Pavli’nin hangi tebaadan olduğunu tam olarak tespit edememiştir. Yorgi’nin ise Yunan tebaasından olduğu yönündeki beyanının kabulüne her ikisinin de casusluk, hıyanet gibi suçlara iştirak ettikleri tam olarak ispat edilemediğinden bu suçlardan beraatlerine ancak Yorgi’nin Yunanlı olmasından dolayı Pavli ile birlikte memleket dâhilinde serbest bir şekilde dolaşmaları uygun olmadığından ülkenin içerisinde bulunan harp halinin sonuna kadar Can Adası’nda ikametlerine 17 Ocak 1920 tarihinde karar verilmiştir.³¹

87 numaralı kararda bulunan yargılama Yunanlılar lehine casusluk etmek suretiyle kendilerine verilen ücret karşılığında Osmanlı topraklarının durumu hakkında düşmana bilgi vermek suçundan dolayı Isparta’nın Feyzullah Mahallesi’nden Hasan Hüseyin oğlu Mustafa ile Akseki kazasından Ali oğlu Mustafa hakkındadır. Demirci, Gördes ve Simav cihetlerindeki karargâha Manisa civarındaki Ahmetli nahiyesini merkez kabul ederek nakleden Yunan Generali tarafından Ispartalı Mustafa ve Aksekili Mustafa, zaruri masraflar için yüz frank ve birer vesika verilerek Uşak, Aydın, Tire, Bayındır Ödemiş havalisinde faaliyette bulunan Türk kuvvetleri ve mevcudiyetlerini anlamak ve malumat vermek üzere gönderilmişlerdir. Bu şahıslar Kabilli oğlu Hüseyin Efe’nin akıncı müfrezeleri tarafından yakalanmışlardır.³²

İlk sorguları On İkinci Kolordu divanıharbi daimisi tarafından yapılmıştır. Ayrı ayrı alınan ifadelerinde, Aksekili Mustafa meselenin doğrusunu anlatarak arkadaşı Ispartalı Mustafa’nın Ahmetli’de Yunanlılarla düşüp kalkan eşhastan olduğunu hatta Yunan şapkası giyerek oralara devriyeler getirdiğini, kendilerinin Yunan generali tarafından gönderildiğini, görevlerini hakkıyla yerine getirmelerinden sonra külliyetli miktarda para verileceğini, yola çıkmadan önce görevlerine sadık kalacaklarına dair İstavrozu öptürmek suretiyle yemin ettirildiğini belirtmiştir.³³ Uşak, Aydın, Tire, Bayındır Ödemiş gibi yerlere Kalli oğlu Hüseyin Efe, Yörük Ali, Demirci Mehmet Efe, Ali Fuat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin mevcut ve miktarlarını, buldukları mahalleri anlamak, top, tüfek ve cephaneye miktarlarını bildirmek ve gördükleri her şey hakkında bilgi vermek üzere gönderildiklerini ifade etmiştir.³⁴ Ispartalı Mustafa da Aksekili Mustafa’nın ifadesini onaylamıştır.³⁵

Dava, On İkinci Kolordu Divanıharbi Daimî tarafından Isparta İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmiş ve suçluların Isparta’ya sevki sırasında Ispartalı Mustafa Dinar’da vefat etmiştir. Bu nedenle dava sadece Aksekili Mustafa ile görülmüştür. Yapılan yargılama sonucunda Aksekili Mustafa, casusluk suçunu Isparta’ya sevki sırasında vefat eden Ispartalı Mustafa’nın teşvik ve telkiniyle kabul ettiğini, savunma hattına

³⁰ IM_T7_K005_D097_G001_0003.

³¹ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 71.

³² IM_T7_K003_D050_G002_0020

³³ IM_T7_K003_D050_G002_0004, 0005.

³⁴ IM_T7_K003_D050_G002_0020.

³⁵ IM_T7_K003_D050_G002_0004, 0005.

ulaştıklarında askerler tarafından yakalandıkları için düşmana ne askerler ne de cepheler hakkında bilgi veremediğini böylece üstlendiği casusluğu yerine getirmeye muvaffak olamadığı, eyleminin teşebbüs derecesinde kalmış olduğunu göz önünde bulundurarak 17 Ocak 1921 tarihinde on beş sene kürek cezasına çarptırılmıştır.³⁶

106 numaralı dava ise, düşman lehine casusluk yapmak bahanesiyle Yunanlıların işgali altında bulunan Kelas nahiyesinin Halılar karyesinden geldiği beyanıyla mahkemeye sevk edilen Ali oğlu Arap Kerim hakkındadır. Arap Kerim'in başıboş bir şekilde gezmesinden şüphelenildiği için mahkeme tarafından ifadesinin alınması uygun görülmüştür. Ancak Arap Kerim'in casus olabileceğine dair bir delil veya bir ihbar olmadığı gibi altmış beş yaşında kendisini ifade etmekte yetersiz olduğu, düşmanlar köylerini işgal ettikleri sırada Denizli'ye giderken kaybettiği kızını aramak üzere buraya geldiği anlaşılmıştır.³⁷

İsparta İstiklal Mahkemeleri'nde sadece işgalci güçler lehine değil iç unsurlar lehine casusluk faaliyeti yaptığı düşünülen kişiler de yargılanmıştır. 144 numaralı kararda bulunan yargılama bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu dava Çerkes Ethem tarafından düzenlenip orduda görevli askerleri itaatsizliğe ve Ankara Hükümeti'nin aleyhine isyana daveti içeren bir beyanname³⁸ ile yakalanarak İstiklal Mahkemesine sevk edilen Çivril kazasından Kör Mehmet Ali ile Muhtar İbrahim hakkındadır.³⁹

Kör Mehmet Ali, Çivril kazasının Yunan işgaline uğramasından birkaç gün sonra ailesini aramak üzere Yunan idaresinden aldığı bir vesika ile Çivril'den ayrıldıktan sonra Çerkes Ethem tarafından düzenlenmiş olan bu beyannamenin kendisine Muhtar İbrahim tarafından Aşıklı Muhtarına teslim edilmek üzere verildiğini, içerisinde neler yazdığını bilmediğini belirtmiştir.⁴⁰ Mahkeme yaptığı incelemede beyannamenin doğrudan doğruya askeri isyana davet etmek için düzenlenmiş olduğuna ve içeriğinin askerlere tebliği için beyannameyi zabıtana vermiş olmasının iyi niyetten ziyade tahrik ve saptırma fikrine dayanmış olacağından Mehmet Ali'nin bu hareketinden dolayı bir sene hapsine karar vermiştir. İbrahim'e gelince Mehmet Ali'nin suç atma suretiyle yapmış olduğu savunmaları anlaşılmış olduğundan ve İbrahim'in bu suçla alakası kanıtlanamadığından beraatine 5 Şubat 1921 tarihinde karar verilmiştir.⁴¹

³⁶ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 85.

³⁷ IM_T7_K004_D093_G002_0001, 002,003

³⁸ Masum Millet ve Asker Kardaşlarım, Ankara Hükümet-i rezilesine 29 Kanunievvel tarihli keşide ettiğim selamet-i memlekete taalluk eden telgrafın matbuatla ilan edilmesini isteyiniz. Ey askerler şerre alet olmayınız uhrevi dünyevi mesuliyetten korkunuz. Ey millet siz de maziden intibah alarak her türlü felaketi ve ihtilas-ı vatani menfaat-i harisanelerine kurban etmek isteyen erazile karşı hakkınızı müdafaaada tereddüt göstermeyiniz ki muavenet ilahiye mazhar olasınız. Ben sizi müdafaa-i memleket için davet ve icbar ettim şerre ihtirasat-ı şahsiyeye alet olmak için değil. Ey zabıt arkadaşlar, emir kulu olmaktan sarf-ı nazar ediniz. Allah'ın kulu olunuz, aksi halde geliyorum. Ha son pişmanlık fayda vermez.

Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ethem

Bkz. IM_T7_K001_D003_G002_0011.

³⁹ IM_T7_K001_D003_G002_0008.

⁴⁰ IM_T7_K001_D003_G002_0009.

⁴¹ TBMM, s. 109.

Sonuç

Millî Mücadele sırasında vuku bulan casusluk teşebbüsleri sadece bunlardan ibaret değildir. Bu çalışma Isparta İstiklal Mahkemesinde görülen casusluk davalarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Mondros Mütarekesinden sonra işgalci devletler Anadolu'da başlayan milli hareketi başarısızlığı uğratmak için her türlü yolu denemişlerdir. Bunlardan birisi de Anadolu'ya soktukları casuslardır. Casuslar aracılığıyla Anadolu'daki milli hareket ve askeri gücü hakkında bilgi toplamaya, Anadolu halkını da bu harekete karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Anadolu topraklarında kurdukları istihbarat teşkilatları aracılığıyla Yunanlılar ile de iş birliği yapmaya çalışmışlardır. İşgalci devletlerin bu faaliyetleri karşısında İstiklal mahkemelerinin yetki sahası casusluk suçlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Isparta İstiklal Mahkemesi'nde başta firar suçu olmak üzere pek çok suçun yanında casusluk davalarının da görüldüğü anlaşılmaktadır. Casusluk davaları özellikle Yunanlılar ile iş birliği yapmak, Yunanlılara askerî ve siyasi bilgiler vermek ve karşılığında ücret almak, Fransızlara casusluk yapmak, vesikasız bir şekilde dolaşmak, Çerkes Ethem'e yardım etmek gibi konulardan oluşmuştur. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasını engelleyecek her türlü tehlike göz önüne alınarak İstiklal Mahkemeleri tarafından incelenmiş, Osmanlı tebaası olmayanlar için tebaası oldukları ülkeden bilgi istenilmiş veya yaşadıkları çevrede suçluları tanıyan şahitlerden bilgi alınmıştır. Aynı uygulama Osmanlı tebaası olanlar için de geçerli olmuş ve haklarında gerek yerel idarelerden gerek görgü tanıklarından bilgiler alınmıştır. Mahkeme suçun niteliğine göre idam cezası, kürek cezası, hapis cezası gibi cezalar vermiştir.

Kaynakça

- Aybak, Alaattin Emre, *Eskişehir İstiklal Mahkemelerinde Casusluk Davaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Aybars, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Gök, Salhadin, *Birinci Dönem İstiklal Mahkemelerinin TBMM'deki Yansımaları, İstiklal Mahkemeleri*, Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016.
- https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/Belge_2D_Maznunlist.php?cmd=search&t=Belge_2D_Maznun&z_RUMUZU=%3D&x_RUMUZU=64&psearch=&psearchtype=OR. Erişim: 24 Nisan 2023.
- İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt: 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- Kandemir, Feridun, *İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964.
- Küçük, Cevdet, "İstiklal Mahkemeleri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIII, İstanbul 2001.

Özdemir, Seçil, “Millî Mücadele Dönemi Bazı Casusluk Faaliyetleri ve Mustafa Sagir,”
Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu
Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.1166-1188.

TBMM Arşivi, IM_T7_K001_D003_G002_0008.

TBMM Arşivi, IM_T7_K001_D003_G002_0009.

TBMM Arşivi, IM_T7_K001_D003_G002_0011.

TBMM Arşivi, IM_T7_K002_D047_G001_0003.

TBMM Arşivi, IM_T7_K002_D047_G001_0004.

TBMM Arşivi, IM_T7_K003_D050_G002_0004, 0005.

TBMM Arşivi, IM_T7_K003_D050_G002_0004, 0005.

TBMM Arşivi, IM_T7_K003_D050_G002_0020.

TBMM Arşivi, IM_T7_K003_D050_G002_0020.

TBMM Arşivi, IM_T7_K004_D093_G002_0001, 002,003.

TBMM Arşivi, IM_T7_K005_D097_G001_0003.

TBMM Arşivi, IM_T7_K005_D097_G003_0001.

TBMM Arşivi, IM_T7_K005_D097_G003_0002.

TBMM Arşivi, IM_T7_K005_D108-1_G013_0023, 0024.

TBMM Arşivi, İM_T7_K004_D081_G001_0002, İM_T7_K004_D081_G001_0003.

Tosun, Ufuk Ulvi, “Eskişehir İstiklal Mahkemesi Karar Defterine Geçmiş Bazı Suç
Çeşitleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 67, s,
601-614.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi
Yayınevi, Ankara 2017.

Yayla, Mehmet, *Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk*, Doktora Tezi, Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Yurtsever, Serdar, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma
Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 10.05.2023

Makale Kabul | Accepted: 14.06.2023

Atıf | Cite as: Gülcan Memiş, “Avrupalı Seyyahların İzlenimleriyle 19. Yüzyılda Batı Türkistan’da “Türk Misafirperverliği”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 64-83.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1295457>

AVRUPALI SEYYAHLARIN İZLENİMLERİYLE

19. YÜZYILDA BATI TÜRKİSTAN’DA “TÜRK MİSAFİRPERVERLİĞİ”

Gülcan MEMİŞ*

Öz

Gelenek ve görenekler, Türk kültürünü şekillendiren başlıca yapı unsurlarıdır. 19. yüzyılda Batı Türkistan’a yolculuk eden Avrupalı seyyahlar, bu yapı taşlarından biri olan misafirperverlik geleneğine tanık oldular. Misafir oldukları Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen gibi Türk toplumlarında misafirperverliğe özgü gelenek ve görenekleri kendi bakış açılarına göre seyahatnamelerine aktardılar. Genellikle Türk misafirperverliğine özgü karşılama biçimlerine, misafirlerini ağırladıkları mekanlara, yemek ikramlarına ve bu geleneklerle bütünleşen geleneklere yer verdiler. Zira seyahatleri sırasında bu gelenek çerçevesinde yabancı olmalarına bakılmaksızın samimiyetle ve koşulsuz bir şekilde kabul edilmekteydiler. Çadır, ev veya köy evleri onların ağırladıkları başlıca mekânlardı. Bu yerlerde misafirler için özel hazırlanan yemeklerin yanı sıra yemek kültürünü şekillendiren gelenekler ve sofrada kuralları seyyahların dikkatlerini çeken başlıca hususlardı. Seyyahların Türk misafirperverliğini oluşturan geleneklere dair bu canlı tasvirleri, Batı Türkistan’ın sosyo-kültürel yapısının aydınlanmasına katkı sunacaktır.

Bu makalede, pek çok Avrupalı seyyahın seyahatnamelerindeki misafirperverlik geleneğine özgü anlatımlarından yola çıkılarak 19. yüzyılda Batı Türkistan’daki Türk misafirperverliğinin uygulanmasına özgü gelenek, örf ve âdetlerin genel bir çerçevesinin çizilmesi sağlanacaktır. Bununla birlikte 19. yüzyılda Batı Türkistan’da misafir ağırlama geleneklerinin geçmişle olan kültürel bağı vurgulanacaktır. Özellikle de 19. yüzyılda Batı Türkistan’da giden Avrupalı seyyahların misafir olarak nasıl ağırlandığı sorusuna cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Türkistan, Misafirperverlik, Misafir, Avrupalı Seyyahlar, Seyahatnameler.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, gulcan.memis@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1509-9010.

“TURKISH HOSPITALITY” IN WESTERN TURKESTAN IN THE 19TH CENTURY AS PERCEIVED BY EUROPEAN TRAVELERS

Abstract

Traditions and customs are the main components that shape Turkish culture. In the 19th century, European travelers who journeyed to Western Turkestan witnessed the tradition of hospitality, which is one of these building blocks. They described the hospitality-related customs and traditions of the Turkish societies they visited, such as the Kazak, Kyrgyz, Uzbek, and Turkmen peoples, in their travelogues from their own perspectives. They mainly focused on the ways of welcoming guests that are unique to Turkish hospitality, the places where they were entertained, the food they were served, and the customs that are intertwined with these traditions. During their travels, they were accepted wholeheartedly and unconditionally within the framework of these traditions, regardless of their foreignness. Tents, houses, and village homes were the main places where they were entertained. In addition to the meals that were specially prepared for the guests in these places, the customs that shaped the food culture and the rules of table manners were the main things that caught the attention of the travelers. These vivid descriptions by the travelers about the traditions that make up Turkish hospitality will contribute to the enlightenment of the socio-cultural structure of Western Turkestan.

This article aims to outline the general framework of the traditions, customs, and practices specific to Turkish hospitality in Western Turkestan in the 19th century, based on the descriptions of hospitality-related practices in the travelogues of many European travelers. In addition, the cultural connection between the tradition of hosting guests in Western Turkestan and its past will be emphasized. Particularly, efforts will be made to find answers to the question of how European travelers were received as guests in Western Turkestan during the 19th century.

Keywords: West Turkestan, Hospitality, Guests, European Travelers, Travelogues.

Giriş

Misafirperverlik, Türk kültüründe toplumsal dayanışmayı ve birlik beraberliği kuvvetlendiren güçlü bir gelenektir. Seyahatnameler, bu gelenek hakkında bilgi veren önemli tarihi kaynaklardandır. Türkistan ile ilgili 19. yüzyıla ait seyahatnameler, bu ata geleneğinin Türkistan’daki uygulanma şekillerini yansıtan örf ve adetler hakkında bilgi vermektedir. Nitekim 19. yüzyılda Batı Türkistan’a farklı zaman dilimleri içerisinde giden Alexander (Alex) Burnes¹, Wilhelm Radloff², Henri de Couliboeuf de

---

¹ Alexander (Alex) Burnes, Hindistan Genel Valiliği’nde görevli yüzbaşı olup 1831 yılının aralık ayında çıktığı Hindistan’dan İngiltere’ye yolculuğunda Karşı ve Buhara, en önemli durak noktası olmuştur. Bu seyahatini 1834 yılında Buhara’ya Seyahat başlığıyla üç cilt halinde yayımlamıştır.; Alex^r Burnes, *Travels into Bokhara*, Second Edt, Vol. 2, London MDCCCXXXV (1834), s. 1.

² Alman asıllı Türkolog Friedrich Wilhelm Radloff, 1859-1871 yılları arasında Sibirya ve Türkistan’a seyahati sayesinde Türk dili, tarihi ve etnografyası hakkında geniş bir bilgi birikimine sahip oldu. Radloff, 1884 yılında Leipzig’te yayımlanan *Aus Sibirien* (Sibirya’dan) adlı eserinde bu seyahatleri sırasında farklı Türk toplulukları hakkında elde ettiği bilgilere yer vermektedir.; Bkz. Ercan Alkaya, *Türk Diline Gönül Verenler Yabancı Türkologlar*, ed. Ahmet Buran, Akçağ Yay., Ankara 2017, s. 25-28.; Ayrıca Radloff’un hayatı ve ilmi çalışmaları için Bkz. Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı- İlmî Kişiliği-Eserleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Blocqueville³, Ármin Vambéry⁴, Eugene Schuyler,⁵ Mac Gahan⁶, Edmund O'donovan⁷ gibi pek çok Avrupalı seyyah yolculukları sırasında Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen gibi Türk halklarının misafirperverliklerine tanıklık etti. İşte biz bu çalışmamızda ağırlıklı olarak Avrupalı seyyahların Batı Türkistan'a seyahatleri sırasında Türk misafirperverliği hakkında edindikleri izlenimlerini anlatmaya çalışacağız.

Seyyahların “Türklerin Misafir Karşılama Geleneği” Hakkındaki İzlenimleri

Türk kültüründe, gelenekler ve görenekler çerçevesinde misafirin inancına, milliyetine, makamına, mevkisine ve hatta davetli olup olmamasına bakılmaksızın en iyi şekilde karşılanması gerekmektedir⁸. 19. yüzyılda Batı Türkistan'ı gezen seyyahlar seyahatnamelerinde, misafir oldukları Türk toplumlarında misafirperverliğin ilk göstergesi olan misafir karşılama geleneğinden bahsetmektedirler. Bu seyyahlardan biri olan Burnes, seyahatnamesinde Ersarı Türkmenleri tarafından misafir karşılamaya ve ağırlamaya ait geleneklerin aile içerisinde yaşatılmasına özel önem verildiğini anlatmaktadır⁹.

Türk kültüründe misafir karşılamanın ailedeki önemini fark eden bir diğer seyyah, Sır Derya boyunda yaşayan Kırgızlara misafir olan Seyyah Mac Gahan'dı. Burada bir Kırgız ailesine misafir olduğunda, ailenin kızları onun ellerinden tutarak göğüslerinin üzerine koyduğu karşılama şekli karşısında şaşkınlığa uğradı. Burada misafir olarak kaldığı süreç boyunca, tüm Kırgız kadınlarının babalarını, eşlerini, erkek kardeşlerini ve

---

³ Fransız asilzadelerinden olan ressam Henri de Couliboeuf de Blocqueville, 1860 yılında subay rütbesiyle savaş resimleri çizmesi için İran ordusunda görev almıştır; ancak Teke Türkmenlerinin İran ile olan savaşları sırasında Teke Türkmenlerine esir düştü. 1860-1861 yılları yaklaşık on dört ay boyunca Horasan'ın kuzeydoğusunda bulunan Teke Türkmenleri arasında yaşadı ve onların toplumsal hayatını yakından tanıma fırsatını elde etti.; Bkz. Henri de Couliboeuf de Blocqueville, *Türkmenler Arasında*, Çev. Rızâ Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 5-7.

⁴ Macaristanlı Türkolog Ármin Vambéry, 1862-1864 yılları arasında çıktığı Türkistan seyahatinin yaklaşık bir yıllık sürecinde Türk kültürü hakkında bilgi sahibi oldu. 1865 yılında Londra'da yayımlanan seyahatnamesinde ve Türkoloji çalışmalarında buradaki gözlemlerini aktardı.; Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 326-327.; György Csorba, Géza David, Gábor Fodor vd., *Macar Türkologlar Küçük Biyografik Ansiklopedi*, TÜRKSOY, Ankara 2022, s. 240-242.

⁵ ABD'nin St. Petersburg konsolosu Eugene Schuyler, 23 Mart 1873 yılında gazeteci kimliğiyle çıktığı Türkistan seyahatinde Türklerin sosyo-kültürel hayatını yakından gözlemleyerek tahlil edebilme şansını yakalayan seyyahlardan.; Bkz. Eugene Schuyler, *Türkistan Batı Türkistan Hokand Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Çev. Firdevs Çetin, Halil Çetin, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2007, s. VII, XVIII, 1.

⁶ Mac Gahan, 1873 yılında diplomat Eugene Schuyler ile Türkistan'a seyahat etti. Schuyler, s. XVIII, 1.

⁷ İngiliz seyyah Edmund O'donovan, Daily News Gazetesi'nin özel muhabiriydi. İngiliz hükümeti adına Merv'e 1879 yılında gönderildiği düşünülmektedir. Zira onun seyahati Merv'de Rusya ile Türkmenler arasında gerçekleşecek II. Göktepe Savaşı öncesine rastlamaktadır. Merv'de Türkmenler arasında geçirdiği süreç boyunca siyasi ve politik açıdan değerli bilgileri öğrenmesinin yanı sıra Türkmenlerin gelenek göreneklerini, sosyal yaşamlarını, inançlarını yakından gözlemeleme fırsatını da elde etti. Tüm bu gözlemlerini, 1882 yılında yayımlanan Merv Oasis (Merv Vahası) adlı eserine aktardı.; Bkz. Edmund O'donovan, *Merv Vahası Merv Tekeleri Arasında Seyahat ve Maceralar*, C. II, Çev. Resul Şahsi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. VI-IX.

⁸ Recep Yaşa, “Türklerde Misafirperverlik (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)”, *Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*, ed. İlhan Şahin, Fahri Solak, Güljanat K. Ercilasun ve diğerleri, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2019, s. 667.

⁹ Burnes, s. 291-292.

hatta misafirlerini daima bu şekilde selamladıklarını gözlemledi. Nihayetinde başlangıçta özel bir yakınlık belirtisi olarak algıladığı bu davranışın bir karşılama ve selamlama şekli olduğunu anladı¹⁰. Zira Kırgızlar için selamlaşma önemli bir toplumsal erdem göstergesiydi. Bu nedenle aile büyükleri çocuklarına çok küçük yaşlarından itibaren büyüklerini nasıl selamlaması ve büyüklerine nasıl hâl hatır sorması gerektiğini öğretiyordu. Bu gelenekler çerçevesinde çocukların büyüklerinin elini tutarak selamladıkları bilinmektedir. Selamlama geleneği, misafir karşılama geleneği içerisinde de yer almaktaydı. Nitekim Kırgız kültüründe “*Kuday-Konak'ın*” diğer bir deyişle “*Tanrı misafirinin*” karşılanmasına özel önem verilmekteydi. Bu amaçla aile içerisinde çocuklara küçük yaşlardan itibaren selamlama ve hâl hatır sorma gibi misafirperverliğe özgü gelenekler öğretilmekteydi. Bu, anne ve babanın toplumsal bir görevi olarak kabul edilmekteydi¹¹. Türk kültüründe misafir karşılama geleneğinin ailede öğretildiği hususuna, 1876-1918 yılları arasında Fergana bölgesinde yaşayan Rus Nalivkin ailesi de değinmektedir. Onların izlenimlerine göre Fergana'daki Türk halkları,¹² çocuklarını çok küçük yaşlardan itibaren misafirperverlik konusunda eğitmekteydi. Böylece bir çocuk altı veya yedi yaşına geldiğinde misafirleri selamlayarak, karşılamakta ve misafirlerle nezaket kurallarına göre konuşabilmekteydi¹³.

Seyyahlar, Batı Türkistan'da misafirperverliğe özgü karşılama geleneğinin ailede kökleşmiş toplumsal bir gelenek olduğunu anlatmakla birlikte onların dikkatlerini çeken bir diğer konu da misafirin samimiyetle ve yabancı olup olmamalarına bakılmaksızın koşulsuz bir şekilde karşılanmalarıydı. Aslında seyyahların bahsettiği bu samimi ve coşkulu misafir karşılama geleneğinin, Kutadgu Bilig¹⁴, Dede Korkud Hikâyeleri¹⁵ gibi tarihi ve edebi eserler incelendiğinde binlerce yıldır Türk töresinde varlığını sürdürdüğünü söylememiz mümkündür. Nitekim Kutadgu Bilig'de yer alan “*Yabancıya iyi davrananın parlar yüzü; Misafire iyi davrananın yayılır ünü*”¹⁶ şeklindeki dizeler ile seyahatnamelerde anlatılanlar kıyaslandığında, bu geleneğin çağlar boyunca korunduğu anlaşılmaktadır.

Uzun süre Kazaklar arasında yaşayan Radloff, Türk halkının misafirlerine olan bu davranış biçimlerini gözleme fırsatını elde eden seyyahlardan biriydi. Onun izlenimlerine göre Kazaklar, misafirlerini büyük bir coşku ve heyecanla karşılıyordu.

---

¹⁰ J. A. Mac Gahan, *Campaigning on The Oxus, And The Fall of Khiva*, London 1874, s. 55.; I. A. Mac Gahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver*, Çev. Kolağası Ahmed, Haz. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 47.

¹¹ Kemal Polat, “Kırgız Türklerinin Günlük Hayatında Gelenekler ve Halk İnanışları”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 552-555.

¹² Fergana, Altay Dağları ile Tanrı Dağları arasında kalan vadiye verilen isimdir. 18. yüzyıldan itibaren bu topraklarda kurulan Hokand Hanlığında nüfusun büyük çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu bilinmektedir. Hanlığın 1876 yılından sonra bağımsızlığını kaybederek Fergana'nın neredeyse 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Rusya'nın kontrolü altına geçtiği bilinmektedir.; Tahsin Yazıcı, “Fergana”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 375-377.

¹³ Hatice Sarıcı Hocayev, “19. Yüzyıl Bir Rus Entelektüel Çiftin Gözünden Fergana Bölgesi Yemek Kültürü”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan, 2022, s. 1841, 1869-1870.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bu güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 318, 321-323.

¹⁵ Ferhat Özmen, “Dede Korkut Hikâyelerinde Konukseverlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 20, C. 8, İstanbul 2020, s. 45-63.

¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 57 (496. dize); Ögel, s. 318, 321-323.

Özellikle onların yurdlarına (çadırlarına) bir seyyah misafir olduğunda bu heyecan ve merak duyguları daha da artıyordu. Hareketli ve neşeli mizaçlarından dolayı onların misafirlerini bu şekilde karşıladıklarını düşündü¹⁷. Seyyah Vambéry de 1863 yılında Reşid Efendi kimliğine bürünerek Türkistanlı hac kafilesiyle çıktığı Türkistan yolculuğu sırasında Yomut Türkmenlerine misafir olduğunda benzer karşılama merasimiyle karşılaştı. Beraberindeki hac kervanıyla 1863 yılının Nisan ayında Gümüštepe'ye vardıklarında kadın, erkek, yaşlı, genç ve çocuklardan oluşan bir Yomut Türkmen topluluğu onları büyük bir sevinçle karşıladı. Misafirlerini ağırlama konusunda kadınların kendi aralarında tartışması karşısında hayrete düştü; çünkü Türkistan'da göçebe Türkmenler tarafından böyle bir ilgiyle karşılanacağını ummuyordu. Nihayetinde, Yomut Türkmen reisi Hancan'ın onu ve hac kafilesinden Hacı Bilal'i misafir etmesiyle ve her aileye bir hacının konuk edilmesiyle bu tartışmalar son buldu¹⁸. Vambéry, Yomut Türkmenlerinden Ana Han'ın davetine katıldığında da kendisini içtenlikle karşılayan ev halkı ile karşılaştı. Kalabalık bir aile tarafından karşılanmasına oldukça şaşırıldı¹⁹.

Vambéry'nin aksine Seyyah Edmund O'donovan ise Merv seyahati sırasında gittiği Türkmen köylerinde her zaman koşulsuz bir kabulle karşılanmadığından ve zaman zaman ona şüpheyle yaklaşıldığından bahsetmektedir. Bu durumun nedeni, onun seyahat ettiği zaman diliminde²⁰ Merv'de Türkmenler ile İran arasında devam eden mücadelelerden ve özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısında tüm Türkistan'da olduğu gibi Merv'in de Rus tehdidiyle karşı karşıya kalmasından kaynaklanıyordu²¹. Dolayısıyla O'donovan, Mahdum Kulu Han'ı ziyaret etmek için geçtiği Türkmen köylerinde halk tarafından başlangıçta şüpheyle karşılanıyordu; ancak gazeteci kimliğini açıklayınca beraberindeki arkadaş grubuyla birlikte yola devam etmelerine izin veriliyordu. Buna rağmen Baba Kalesi'ne vardığında Türkmenlerin samimi misafirperverliği ile karşılaştı. Burada köy ahalisinin önde gelenlerinden olan ev sahibinden, yabancı veya tanıdık olmalarına bakılmaksızın herkesin misafir olarak karşılanıp ağırlandığını öğrendi²².

Türk geleneği çerçevesinde Karakalpaklar da yabancı bir kişiyi hemen misafir olarak kabul ediyordu. Nitekim Kızılkum çevresinde yaşayan Karakalpak aile reisi, yorgun bir şekilde onların çadırlarına varan Seyyah Mac Gahan'ı içtenlikle karşılayarak onu çadırına davet etti. Aşırı yorgun olan seyyah, içeri giremeyeceğini söyleyince ev sahibi hemen çadırın önüne küçük bir kilim serip onun buraya oturmasını istedi. Ev sahibi, daha önce tanıdığı biri gibi onunla uzun süre sohbet etti²³. Yine bu bölgeye seyahat eden seyyahlardan seyyah Burnaby²⁴, 1875 yılındaki Hive'ye seyahati sırasında

¹⁷ W. Radloff, *Sibirya'dan*, C.2, Çev. Ahmet Temir, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, s. 295-296.

¹⁸ Arminius Vambéry, *Travels in Central Asia*, Harper & Brothers Publishers, New York 1865, s. 68-69.; Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre XIX. Asrın Ortalarında Orta Asya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Alex Burnes, Eugene Schuyler, Arminius Vambéry, Januarius A. MacGahan)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 77.

¹⁹ Vambéry, *Sketches of Central Asia*, London 1868, s. 53.; Vambéry, *Türkistan'a Seyahat Bir Sahte Derviş'in İstanbul'dan Semerkant'a Yolculuğu*, Çev. Resul Şahsi, Divan Kitap Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 93-94.

²⁰ O'donovan, s. 172.

²¹ V. V. Bartold, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014, s. 334-337.

²² O'donovan, s. 1, 172.

²³ Mac Gahan, *Hive Seyahatnamesi...*, s. 39- 40.

²⁴ Frederick Gustavus Burnaby, İngiliz Kraliyet Muhafız Alayı'nda görevli yüzbaşıydı. Ayrıca bir süre Avrupa basınında Times başta olmak üzere çeşitli gazetelerde muhabirlik yaptı. Hive, Merv ve Kabil'e

Amuderya’da kalacak yer sorunu yaşadığında günün herhangi bir saatinde Türk misafirperverliği sayesinde tüm kapalı kapıların açılabilmesine tanıklık etti²⁵.

Seyyah Edmund O’donovan, 1879 yılının mayıs ayında Merv’de bir Türkmen aileye konuk olduğunda “*hoş geldi*” (*hoş geldiniz*), “*Safa geldi*” (*iyi talih getirdiniz*)²⁶ şeklindeki ifadelerle karşılandı. Seyyaha göre bu sözcükler, misafir karşılamada kullanılan kalıplaşmış ifadelerdi. Hatta O’donovan, Merv’de bir Türkmen aileye misafir olarak gittiğinde, Türkmen aile reisi, seyyahın atının sağ üzengisini tutarak onun düşmeden inmesini sağladı. Bu davranışı, ev sahibinin misafirine sizin hizmetinizdeyim mesajını iletmenin nazik bir şekli olduğu biçiminde yorumladı. Zira atın üzengisini tutma görevinin evin hizmetlilerine ait olacağını düşünüyordu.²⁷ Özbekler de misafirlerine özel önem vermekteydi. Fransız seyyah Gabriel Bonvalot²⁸ Türkistan seyahati sırasında onların misafirperverliğine şahit oldu. Beraberindeki heyetle birlikte 1887 yılının mart ayında Karşı’ya (Karşı) doğru yolculuğunda Sazigan adlı bir köye vardıklarında buradaki köy halkının çevredeki harabelerin üzerine oturarak kendilerini merakla beklediklerini gördü. Onları selamla karşılayan kişi ise köyün aksakallısıydı. Yine Karşı’ya doğru seyahati esnasında konaklayacağı bir başka yer olan Beglemiş’e vardıklarında Rahmetullah adındaki bir Özbek tarafından benzer bir samimiyetle karşılandıklarını gördü. Bu kişinin onların hal ve hatırını sorması seyyahın dikkatini oldukça çekti. Bu karşılama merasimi sırasında dikkatini çeken bir diğer husus ise onların geleceğinden haberdar olan Beglemiş’teki Özbek halkın onları karşılamak için toplanmasıydı²⁹.

Batı Türkistan’da, seyyahların misafir karşılama geleneği hakkında dikkatlerini çeken bir diğer konu ise misafirin at, deve gibi binek hayvanlarına değer verilmesidir. Seyyah Eugene Schuyler, 1873 yılında çıktığı Türkistan seyahatinde Taşkent’te arkadaşlarıyla birlikte Doda Muhammed isimli birinin evine misafir olarak gittiğinde kapıdaki üç gencin onları geleneklerine göre saygıyla selamlayarak karşıladığını ve atlarını da ahıra götürdüğünden bahsetmektedir³⁰. Seyyah Burnaby ise Hive’ye yolculuğunda Amuderya’ya vardığında sadece kendisinin değil atının ve develerinin de misafir gibi karşılanmasına oldukça şaşırdı. Benzer şekilde Hive’de bir aileye konuk olduğunda da saygıyla karşılandı ve ev sahibinin uşakları hemen onların atlarıyla ilgilenme görevini üstlendi³¹. 19. yüzyıl seyahatnamelerinde görülen bu misafir karşılama geleneğinin 11. yüzyılda da uygulandığı anlaşılmaktadır. Zira Kutadgu Bilig’de ev sahibinin, misafirlerin atına vermesi gereken değere dair “*Eğer konuk (uma) gelirse, onu*

---

seyahat etmek için ilk olarak 30 Kasım 1875 tarihinde Britanya’dan St. Petersburg’a giderek gerekli izinleri aldı ve yolculuğuna başladı.; Peter Hopkirk, *Büyük Oyun Orta Asya’da Gizli Savaş*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 405-406.

²⁵ Frederick Burnaby, *Hive’ye Yolculuk Orta Asya’da Seyahatler ve Maceralar*, Çev. Didar Arda Şen, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 178.

²⁶ O’donovan, s. 131-132.

²⁷ O’donovan, s. 132.

²⁸ Gabriel Bonvalot (1853-1933), seyyah ve araştırmacı yönüyle bilinmemektedir. 1880-1890 yılları arasında beraberindeki araştırma heyetiyle birlikte Türkistan’a belirli aralıklarla seyahat etti.; Gabriel Bonvalot, *Orta Asya’ya Seyahat-Moskova’dan Türkistan’a*, Fransızcadan Çeviren: M. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 4.

²⁹ Bonvalot, s. 71, 76-77, 82-83.

³⁰ Schuyler, s. 115-116.

³¹ Burnaby, s. 178, 190.

indir, konukla, yorgunluğu dinsic! Arpa, saman ver atı da, güç bulup dinlensin!”³² ifadeleri bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Misafir Ağırلامada Kullanılan Mekânlar

Seyyahların misafir ağırılama geleneği hakkındaki izlenimlerine göre misafirler samimi bir şekilde karşılandıktan sonra ağırılanacakları mekânlara davet edilirdi. Zira Türk kültüründe konuk, “*kutluluk*” ve “*uğur*” olarak kabul edilirdi. Bu nedenle bir aileye ya da bir topluma gelen misafirlerin kendi evinde gibi rahat etmesine özel önem verilirdi. Hatta onlar için ayrı bir çadır, evin ayrı bir bölümü ya da ayrı bir ev hazırlanırdı³³. Nitekim X. yüzyıl seyyahlarından İbn-i Fadlan, seyahatnamesinde Oğuzların, topraklarına gelen misafirlerine “*kubbeli bir Türk çadırı*” kurduğundan bahsetmektedir³⁴. Türk töresi gereğince misafirin kalacak yer sorununun giderilmesi gerekiyordu³⁵.

19. yüzyıla ait seyahatnameler incelendiğinde de bu geleneğin devam ettiğini söylememiz mümkündür. Kazaklar arasında uzun süre yaşayan Seyyah ve Türkolog Radloff, katıldığı bir ölüm yıldönümü merasiminde Kazak Türklerinin misafirleri için yaklaşık yüz kadar yurd (çadır) hazırladıklarını gördü. Bu çadırlardan “*Yurtların hepsi ak keçeden yapılmış ve içerisi de işlemeli halı ve keçelerle örülmüştü; bunların çoğu boş olup, ancak yüksek şahsiyetlere tahsis edilenlerin zemini halılarla döşenmişti.*” diye bahseder. Radloff ve yanındaki arkadaşları da misafirler için hazırlanan bu çadırlardan birinde ağırlandı³⁶. Aslında Kazak Türklerinde misafirler için hazırlanan bu çadırlar Radloff’un bahsetmediği orun-mevkî geleneği çerçevesinde hazırlanırdı.

19. yüzyılda Kazak ve Kırgızlar, Türk konar-göçer hukuk sistemini çerçevesinde “*orun-mevki*” gereğince obaların belirli bir düzen içerisinde kurulmasını sağlardı. Bu örfî hukuk kapsamında misafirlerin ayrı bir çadırı bulunurdu. Obada misafir çadırı, obanın söz sahibi büyük babanın veya onun vefat etmesi halinde, en küçük oğlun çadırının tam karşısında yer alırdı. Misafirlerin mevkilerine göre çadırlarına yerleşmesi ve ağırılanması için “*yasavul*” ve “*bökevul*” adlı görevliler bulunurdu³⁷. Kazak ve Kırgız Türklerinde “*konuk yatağı*” ve “*konuk aşısı*” tüm toplumun ortak malı gibi görülmekteydi. Bu geleneklerin, eski Türk töresinin devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır³⁸.

Batı Türkistan’ı gezen pek çok seyyah Kazak-Kırgız kültüründe olduğu gibi pek çok Türk toplumunda misafirler için hazırlanan çadırlardan bahsetmektedir. Bu seyyahlardan biri olan Ármin Vambéry, Türkmenlerin Ak öy³⁹ adıyla bilinen çadırlarını, yeni evli çiftler ve özellikle de misafirler için kurduklarını gördü. Çadırların içi beyaz keçelerle

³² Ögel, s. 318, 321-323.

³³ Ögel, s. 315-322.

³⁴ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul 2021, s. 12.; Ögel, s. 318.

³⁵ Ögel, s. 315-316.

³⁶ Radloff, s. 274.

³⁷ Abdülkadir İnan, ““Orun ve “Ülüş” Meselesi”, *Makaleler ve İncelemeler*, 2. Basım, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 246-249.

³⁸ Ögel, s. 316.; Kırgız ve Kazak Türklerinin atası kabul edilen Alaç’ın ölümü sonrasında yaşanan miras bölüşümünde misafir çadırının ve konuk aşının miras paylaşımı dışında tutulduğu bilgisi tarihi kaynaklarda mevcuttur.

³⁹ Vambéry, Ak-Üy’den “Ak öy” şeklinde bahsetmektedir. Aslında Kazakçada bu kelime “Kız Üy” şeklinde yazılmaktadır. Zira evlenmek de “Üylenme” olarak ifade edilmektedir.

kaplı olurdu⁴⁰. Karakalpaklar da misafirlerin rahat etmesine önem verip onlar için özel çadır hazırlıyordu. Seyyah Mac Gahan beraberindeki heyetle birlikte Kızılkum çevresindeki Karakalpaklara misafir olduğunda onlara özel küçük bir çadır hazırlandığından bahseder. Bu çadırın içi kilimlerle döşeliydi. Geceyi bu çadırda geçirdikten sonra ev sahibi onun burada rahat edemediğini düşünerek sadece Mac Gahan'ın kalabileceği bir çadır hazırlattı. Bu nazik davranış karşısında seyyah, medeni toplumların bozkır halkını kaba bir toplum gibi görmesine rağmen onlar kadar misafirperver bir topluma rastlamadığını dile getirir. Sırderya boyunda yaşayan Kırgızlara konuk olduğunda ise içi güzel kilimlerle kaplı olup oturmaları için döşeme ve yastıkların yer aldığı bir çadıra davet edildi. Burada çadırın ortasında bulunan ateş etrafında oturdular; ancak seyyah, ev sahipleri ve misafirin oturduğu yer hakkında bir bilgi vermemektedir⁴¹. Misafirlerin çadır içerisinde “*tör*” adıyla bilinen çadırın kapısının tam karşısındaki yere oturması istenirdi. Misafir olmadığı zaman buraya ailenin en büyüğü otururdu⁴². Benzer durum Türkmenlerin misafir ağırlama kültüründe de görülüyordu. Henri de Couliboeuf de Blocqueville, bir davet veren ev sahibinin büyük çoğunlukla kapının karşı tarafına bakan ocağın önünde oturduğundan bahseder. Erkek davetliler, kapının solunda ocak önünde oturan ev sahibinin sağ tarafında, kadınlar ise kapının sağında sıralanarak otururdu. Türkmenlerin Huda Yolu gibi dini törenlerinde misafirler, ev sahibinin çadırının önünde serilen halıların üzerine otururlardı⁴³. Seyyah Gabriel Bonvalot, davetli olarak gittikleri bir Özbek köyünde kendileri için özel çadırlar hazırlandığını ve bu çadırlarda ocağın yanıp üzerinde yemeklerin piştiğini gördü. Bu, onun unutamayacağı anıları arasındaydı. Bir başka Özbek beldesine vardıklarında aynı şekilde onlar için hazırlanmış yurt adıyla bilinen çadırlar kuruluydu. Ev sahibi, misafirlerin her birinin koluna girerek bu çadırlara davet etti⁴⁴. Bonvalot, çadırda misafirler için ayrılan özel oturma alanından bahsetmemektedir.

Türk töresi gereğince çadırların yanı sıra evlerde de misafir ağırlamak için ayrı alanlar bulunurdu. “*Konuk odası*” ya da “*misafirhâne*” olarak bilinen bu mekanların Türk toplumlarındaki eski adı “muyanlık”⁴⁵ olarak bilinmektedir. Radloff, Türkistan seyahati sırasında Altay Türklerinden Kondoma boyu Tatarlarının evlerine misafir olduğunda misafirlerin oturması için ayrılmış ayrı bir bölüm olduğunu gördü. Evler genellikle iki kapılı olup ilk kapı ön odaya diğer kapı ise bu odanın karşısında yer alan evin iç bölümlerine doğru açılırdı. Kapının sol tarafında ateş yeri denilen bir oturma alanı bulunurdu. Buraya ateş yeri denilmesinin nedeni duvarlarda ekmek pişirmek için yapılmış kısımların bulunmasındandı. Ateş yerinin sağı ev halkına, karşısındaki duvarın olduğu yer ise misafirlere ayrılıyordu⁴⁶.

Taşkent'teki evlerde mutlaka bir misafir odası bulunurdu. Schuyler, Taşkent'te Doda Muhammed adlı bir Özbek'in evine misafir olduğunda misafir odasında ağırlandı. Taşkent'te sadece misafir odası değil neredeyse tüm odalar birbirine benziyordu. Odanın kapısı iki kanatlı ve oymalıydı. Duvarlar sıvalı ve hatta bazen de mermerle kaplıydı.

⁴⁰ Vámbéry, *Travels in Central Asia*, s. 364.; Dede Korkut Hikayelerinde ak, kızıl, kara otağ gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır.; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s. 23.

⁴¹ Mac Gahan, *Campaigning on The Oxus...*, s. 48-49.; Mac Gahan, *Hive Seyhatnamesi...*, s. 42.

⁴² Yaşa, s. 668.

⁴³ Blocqueville, s. 55, 63, 65.

⁴⁴ Bonvalot, s. 77, 83-84.

⁴⁵ Ögel, *Türk Kültür...*, C.3, s. 25-26.

⁴⁶ Radloff, s. 115.

Duvarlarda ise kemerli oyuklar bulunurdu⁴⁷. Burada genellikle kitaplar, şekerleme kavanozları, ibrikler, demlikler yer alırdı. Duvarlarda dikkati çeken bir diğer süsleme ise meyve, çiçek ve bazen de hayvan figürleriyle bezeli olmasıydı. Tavanlar ise kırmızı ya da lacivert renge boyanırdı. Misafir odasının içi oldukça sade bir şekilde döşenirdi. Zira odada sadece kilim, minderler, küçük yuvarlak bir sehpa ve oymalı ya da boyalı ahşap bir dolap bulunurdu. Bu dolaba kap kacak yerleştirilirdi. Odanın bir köşesinde mutlaka abdest almak için zeminden biraz daha aşağıda bulunan çukurca bir alan bulunurdu. Burada bir de ibrik yer alırdı. Misafir odasının zemini toprak olup Türkmen kilimleriyle kaplıydı. Misafirler yerde bu kilimlerin üzerine otururdu. Güzel havalarda ise evin iç avlusunda yer alan yerden yaklaşık bir adım yüksekliğindeki sekide misafirler ağırlanırdı. Bunun için yere kilimler döşenerek kenarlara çizgili ipek minderler konuluyordu. Ayrıca kollarının altına rahatça yaslanmalarını sağlayan yastıklar da getiriliyordu. İster evde ister seki de olsun misafirlerin daima dizlerinin üzerinde oturması nezaket göstergesi olarak kabul edilirdi. Bununla birlikte insanların toplum içerisinde bağdaş kurarak oturmaları ise çok hoş karşılanmazdı. Seyyah, ancak yöresel kıyafetler giyildiğinde dizlerinin üzerine rahatlıkla oturabilmekteydi⁴⁸.

Seyyah Burnaby, Amuderya’da Hiveli bir aileye misafir olduğunda misafirler için ayrılan bir odada kaldı. Bu odayı ayrıntılı bir şekilde betimler:

“...Biraz sonra kendimi önemli olaylar ve benim gibi yabancılar için ayrılmış görkemli bir odada buldum. Odanın bir tarafı tamamen halılarla kaplanmıştı. Burası şeref konukları için ayrılmıştı. Odanın ortasında ve halının olmadığı yerde küçük bir kare ocak vardı. Ocak yaklaşık yedi santimetre yükseklikte tepelikle çevrilmişti ve içine kömür közleri doldurulmuştu. Tepeliğin üstünde Pompei ibriğiyle aynı şekle sahip bakır bir kap duruyordu. Kap, süslü bir şekilde yapılmıştı ve kuğu boynu gibi uzun bir ağız vardı. Bu sayede uşaklar, efendilerinin misafirleri yemeğe başlamadan önce ellerine daha rahat su dökabiliyorlardı. Ocağın diğer yanında yaklaşık bir metre derinliğinde kare bir delik vardı. Buradan aşağı doğru giden iki merdiven vardı ve boşluk ebruli çinilerle süslenmişti. Burası yıkanma yeri ve suyun odanın diğer kısımlarını ıslatmaması için böyle yapılmıştı. Yaklaşık altmış santim uzunluğunda ve on beş santim genişliğinde iki aralık pencere görevi görüyordu. Bu bölgelerde neredeyse hiç kullanılmayan cam burada da yoktu ve aralıklar panjur olarak kullanılan ahşap kafesle kapatılmıştı. Dolap yerine kıyafetlerimizi asabileceğimiz duvara çakılmış birkaç çivi vardı. Odanın benim için ayrılmış kısmında kalın döşekler serilmişti ve yanımdakiler için de yer ayrılmıştı...”⁴⁹.

Ziyareti sırasında ona ev sahibi tarafından özel bir yer sofrası hazırlanmasının yanı sıra yemek yerken yaslanması için misafirlere özgü renkli bir yastık da verildi. Dolayısıyla burada Türk misafirperverliği gereği kendisine verilen değerden oldukça hoşnut oldu. Ürgenç’te bir aileye konuk olduğunda ortasında ocak olan bir odaya davet edildi. Ev sahibi, ona ocağın yanında misafirler için ayrılmış “şeref köşesine” oturmasını söyledi. Bu oda, güzel halılarla kaplı olup otantik tavan süslemelerine sahipti. Bununla

⁴⁷ Schuyler, s. 116-117.; Taşkent’teki duvarlardaki oymalı raflara benzer raf uygulamalarına 18. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Bayburt’taki Ferruhsad Bey Medresesi’nde de rastlanmaktadır. Ferruhsad Bey Akkoyunlu Türkmen beylerinden biriydi.; Ayrıca Bkz. Gülcan Memiş, *Bayburt Tarihi (Tarih, Kültür, Yer Adları)*, grafiker Yayınları, Ankara 2021, s. 178-180.

⁴⁸ Schuyler, s. 116-117.

⁴⁹ Burnaby, s. 178.

birlikte hiç penceresi olmayan misafir odası, ahşap kafesli boşluklar sayesinde aydınlanıyordu⁵⁰.

19. yüzyılda Batı Türkistan'da misafirler için ayrılmış evlerin bulunduğu görülmektedir. Seyyah Edmund O'donovan, Merv'e seyahati sırasında her köyde farklı büyüklüklerde misafirler için ayrılmış evler⁵¹ gördüğünden bahseder. Bu evler, genellikle köyün ileri gelen beyine ait olurdu. O'donovan, Merv'de Baba Kalesi adlı köye vardığında Türkmenler, onu iyi ağırlayabilmek amacıyla misafirler için hazırlanmış bir köy evine götürdüler. Betimlemelerine göre bu ev, oldukça büyük bir yapıydı. Eve girdiklerinde kapıdan uzakta duvarları keçe ile kaplanmış yerin önüne küçük halılar serildi. Daha sonra buraya seyyah ve yanındakilerin oturması istendi. Burası, misafirler için hazırlanan evin başköşesiydi. Misafir odasının zemini kilimlerle kaplı olup duvarlarında ise kılıç, tüfek ve nakışla bezenmiş deve heybeleri asılıydı⁵².

Seyyahların Dilinden Misafire Aş İkramı

Türk kültüründe “aş ikramı”, kadim bir gelenek olup Türk misafirperverliğinin en temel göstergelerinden biridir⁵³. Misafirlere aş verme geleneği ve bununla ilgili örf ve âdetler seyyahların dikkatini çekmiştir. Seyyah Radloff, Türkistan seyahatinde Kazak Türklerinde misafirperverlik geleneği gereğince aş ikramında bulunmanın oldukça önemli olduğunu gördü⁵⁴. Zira Kazak kültüründe misafirperverliğin bir göstergesi olarak mutlaka misafire “konak aş” adıyla ifade edilen bir yemeğin sunulması gerekiyordu. Aksi takdirde ev sahibi hem toplum tarafından kınanabilir hem de misafirin “barımta” hakkını kullanması gündeme gelebilirdi⁵⁵. 19. yüzyılda Kazakların misafirleri için düzenledikleri bu ikramlar, Radloff'un da dikkatini çekmiştir. Kazaklar, misafirleri için “konagası” adıyla bilinen erkek koyun kesiyordu. Koyun kesilmeden önce misafirin yanına götürülür ve daha sonra misafirin duası ile hayvanın kesim işlemi tamamlanırdı. Koyunun eti, yüreği ve midesi bir kazanda pişirilirdi. Kazaklar koyunun ciğerini ve bağırsaklarını ise kullanmayıp atardı. Kazakların bu yemek anlayışıyla ilgili “öpkü as bolmas” (“ciğerden aş olmaz”) atasözü de bulunuyordu. Yemeğin pişirilme sürecinde koyunun başı ve göğüs bölümü ayrı işlemlere tabi tutularak pişirilirdi. Koyunun dişleri hiçbir şekilde çıkarılmazdı. Radloff'a göre bu durum tamamen Kur'an'ın emirleriyle ilgiliydi. Misafirlere pişen etin en güzel bölümleri ikram edilirdi. Aslında Radloff'un belirttiği etin bu şekilde misafire ikramı,⁵⁶ Türk kültüründe tarihi bir yeri bulunan ve “Ülüş” olarak da bilinen pay dağıtımıyla ilgiliydi. Kazaklarda konak aş misafirin toplumsal konumuna göre hazırlanırdı. Kazaklar ülüştten “müçe” adıyla da bahsetmektedir. Radloff, “Türk Lehçeleri Derleme Sözlüğünde” müçe'nin “sekiz aza”,

⁵⁰ Burnaby, s. 178-179, 190.

⁵¹ O'donovan, s. 133.; 11. yüzyıla ait Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde hem misafirler için hazırlanan evlerden hem de şölen evlerinden “konukluk” veya “konukluk ew” ifadeleriyle bahsedilmektedir.; Bkz. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*, Çev. Besim Atalay, Tıpkı Basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 504.; Ögel, *Dünden Bu güne...*, s. 318.

⁵² O'donovan, s. 132-133.

⁵³ Gülcan Memiş, “Türk Kültüründe Aş ve Aşhane”, *Altay Toplulukları Mesken ve Mesken Kültürü*, Ed. İlhan Şahin, Fahri Solak, Güljanat K. Ercilasun ve diğerleri, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2019, s. 157-165.

⁵⁴ Radloff, s. 203-204.

⁵⁵ Abdülkadir İnan, “Kazak ve Kırgızlarda “Yeğenlik Hakkı ve “Konuk Aşı” Meseleleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 290.

⁵⁶ Radloff, C. 2, s. 203-204.

“mükafat” gibi anlamlarına yer vermektedir. Müçe’ye göre misafire sunulması planlanan et, on iki parçaya ayrılarak misafirin konumuna göre ikram edilmekteydi. Her bir misafirin konumuna göre ayrı ayrı tabaklar hazırlanırdı. Kalça kemiği, kaburga, kuyruk yağı, aşıklı kemik önemli misafirlere ikram edilirdi⁵⁷. Radloff, Kazakların misafirleri için hazırlanan tabakların “*ortan cilik*” denilen etin ön bacak butları, “*tokpak cilik*” adlı arka bacak butları, “*sübö kaburga*” olarak bilinen yalancı kaburgaları, koyunun sırt kısmı ve bir miktar kuyruktan oluştuğunu ifade etmektedir. Bu etler, tabaklara konulmadan önce oldukça küçük parçalara ayrılıyordu. Aksi takdirde etlerin büyüklüğü sebebiyle misafirler yemede güçlük çekebilir hatta boğulma tehlikesi geçirebilirdi. Radloff, Kazak toplumunda bu durumun önüne geçebilmek için bazı kanunlar⁵⁸ bulunduğundan bahseder. Zira bu kanuna göre misafire beş parmak gibi et yemeklerinde “*üç parçadan fazla et veya kemik*” ikram eden ev sahibi, misafirin boğularak ölümüne sebep olursa “*kun*” adı verilen para cezasını ödemek zorundaydı. Radloff’un gözlemlerine göre, seyyahlar et yemeğinin genellikle yağ, deri ve kıkırdak bölümlerini yiyemediği için bu bölümler diğer misafirlere ikram ediliyordu. Kazaklarda misafirlere ikram edilen bir diğer yemek beş parmaktı. Bu yemek, şeref köşesinde oturan misafir tarafından diğer misafirlere paylaştırılırdı⁵⁹. Rus seyyah Bronislav Zaleskiy, beş parmak’ın Kazakların en sevdiği yemeklerden biri olduğu kanısındaydı. Bu yemek, yufka ya da pişmiş bir hamur parçasının içine haşlanmış et parçalarının konulmasıyla yeniyordu⁶⁰.

Kazaklar gibi Kırgızlar da misafire ikramlarda bulunmaya önem verirlerdi. Seyyah Mac Gahan Kırgızlara misafir olduğunda misafirperverlik çerçevesinde kısa süre içinde kendisine bir yemek sofrası hazırlanmasından oldukça hoşnut olmuştur. Sofradaki başlıca yemek, buğday ve koyun eti suyunun kıvamlı bir şekilde pişirilmesiyle hazırlanmıştı. Seyyah kendisine gösterilen bu samimi davranışlardan memnun olmakla birlikte yeterince doymadığını düşündü. Ocağın üzerinde kaynayan sıcak süttten içmek istedi. Süt ikram edildiğinde Türk kültüründe paylaşmanın önemini bilen seyyah, çantasındaki bisküvi ve çikolatayı misafir olduğu Kırgız aileyle paylaştı⁶¹. Radloff, seyyahların da Türkler için paylaşmanın önemli olduğunu öğrendiğine değinmektedir. Nitekim Kazak Türklerine misafir olan bir seyyah sofradakilerin bilmediği bir yiyecek çeşidini ya da onların çok sevdiği şekerlemeleri yanında getirirse bunları mutlaka sofrada herkese eşit bir şekilde paylaştırırdı⁶². Kırgızlara misafir olan bir diğer seyyah, Burnaby’di. Kırgızların oldukça misafirperver olduğunu ve bu toplumunda misafirlere ikram edilen yemeklerin büyük çoğunluğunun koyun etinden hazırlandığını gördü. Zira Kırgızlarda koyun, etinden ve sütünden yararlanılan başlıca besin kaynağıydı. Dolayısıyla koyuna insan gibi değer veriliyordu. Hatta Kırgız şiir sanatında koyunla ilgili pek çok kasideye rastlanıyordu. Koyunun özellikle sonbahar ve yaz mevsimlerinde kesilmesi büyük bir

⁵⁷ Hikmet Demirci, Şınaray Bürkütbayeva, “Kazak Misafirperverliği: Ülüş, Misafir Ağırılama ve Tabak Kültürü”, *Milli Folklor*, Yıl:32, C. 16, S. 16, 2000, s. 200-201, 204.

⁵⁸ Radloff, s. 203-204.; Kazakların 18. yüzyılda hayata geçen Tевke Han Yasasına göre misafirlerin yemeklerinin en iyi şekilde hazırlanıp sunulması gerekiyordu. Bu yasalara uymayanlara yönelik ciddi yaptırımlar bulunuyordu.; Cihangir Doğan, “Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağırılama”, *Journal of Economy, Culture and Society*, S. 36, İstanbul 2011, s. 30.

⁵⁹ Radloff, C. 2, s. 204, 275, 295-296.

⁶⁰ Mualla Uydu Yücel, “Sürgünde Bir Seyyah: Bronislav Zalesskiy ve Eseri: Kazak Bozkırlarında Hayat”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı*, İstanbul 2007, s. 98-dn.16.

⁶¹ Mac Gahan, *Campaigning on The Oxus...*, s. 58.; Mac Gahan, s. 49.; Mac Gahan’ın bahsettiği bu yemeğin etli bulgur pilavı olması muhtemeldir.

⁶² Radloff, s. 296.

israf gibi görülürdü. Bu bakış açısı sadece misafir geldiğinde değişirdi, misafirlerini onurlandırmak için sürülerindeki koyunlarından birini keserlerdi⁶³.

Kazak ve Kırgızlar gibi Türkmenlerin de misafirlerine sundukları özel yemekler koyun etinden hazırlanırdı. Vámbéry, Yomut Türkmen lideri Ana Han'ın davet sofrasına katıldığında buradaki başlıca yemek, parçalara bölünerek pişirilmiş koyun eti idi⁶⁴. Seyyah Edmund O'donovan da (1879) Merv'e yolculuğu sırasında Türkmenlerin misafirlerine ikram ettiği başlıca yiyeceğin koyun eti olduğunu gördü. Öğlen yemeklerinde sadece misafir gelmesi durumunda yeni pişirilmiş et yemeği olurdu. Koyun, misafir için kesilse bile gerekli olan bölümleri kullanılır ve diğer bölümleri uygun bir fiyatla satılırdı. Misafirler için kesilen koyunun öncelikle kuyruğu temizlenerek parçalara ayrılırdı. Yemeğin temel malzemesi olan yağ bu kuyruktan elde edilirdi. Kuyruk, yağ kıvamına geldikten sonra doğranmış küçük et parçaları kazana atılarak pişirilirdi. Kilimin üzerine kurulan sofrada öncelikle büyük ahşap tabakta sunulan bu et yemeği misafirlere ikram edilirdi. Önce et, daha sonra da etin yağlı suyu yenilirdi. Et suyunu önce ev sahibi daha sonra da diğer misafirler sırasıyla içerdi. Özellikle de bu et suyunun ev sahibi tarafından en özel misafirine ikram edilmesi bir gelenektir. Seyyah O'donovan, bu yemeğin lezzetini ise aşırı kavrulmuş olmasından dolayı "yağlı küle" benzetir⁶⁵. Aslında seyyahın bahsettiği bu yemek, geleneksel Türk mutfağına özgü et yemeklerinden biri olan "Yahni" dir. Halk arasında yahniden, haşlanmış et olarak da bahsedilir⁶⁶.

Türkmenlerin misafirlerine ikram ettiği bir diğer yemek ise yine koyun eti ve ekmeğin parçaları kullanılarak yapılmaktaydı. Öncelikle kemikleri ile birlikte küçük parçalar halinde doğranmış etler bir kaba doldurularak pişirilirdi. Daha sonra bu pişen etlerden oluşan et suyu, ekmeğin parçalarının bulunduğu bir kabın üzerine dökülürdü. Yemeğin kıvamı oldukça sulu olurdu. Bu yemek, misafir sofrasında bir ya da birden fazla tabağa bölüştürülerek büyük bir tahta kaşıkla sunulurdu⁶⁷. Seyyah, bu yemeğin adı hakkında da bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte Türk mutfağında "yağlı et suyuna ekmeğin ya da bulgur" katılarak yapılan yemek "Tirid" ismiyle bilinmektedir. Bu yemeğin kıvamı, bazen çorbaya benzerdi⁶⁸. O'donovan, Baba Kalesi'ndeki Türkmenlere konuk olduğunda ahşap tabakta et suyu ve kuzu kaburgaları onun onuruna hazırlanan sofrada yerini aldı. Bu et yemeği kemiğinden sıyrılacak derecede iyi pişmişti⁶⁹. Seyyahın bahsettiği bu et yemeği Kaburga Kebabı'ydı. Altaylardan Anadolu'ya uzanan topraklarda "kaburga" adıyla da bilinen bu kebab türü Türk mutfak tarihinde yer edinmiş yemeklerden biridir⁷⁰.

O'donovan'a Baba Kalesi'nde ikram edilen bir diğer yemek ise tahıldan yapılmış pilavdı. Bu pilav, tahılla birlikte koyunun kuyruk yağı ve "keşir" adlı sarı renkli yabancı bir havucun dilimlerinin kaynatılmasıyla hazırlanıyordu. Bu pilav, farklı şekillerde de hazırlanırdı. Bu amaçla ilk önce tahıl suda haşlanarak süzülürdü. Eğer pilavın daha güzel

⁶³ Burnaby, s. 143-144.

⁶⁴ Vámbéry, *Sketches of Central Asia*, s. 53.; Vámbéry, *Türkistan'a Seyahat...*, s. 93.

⁶⁵ O'donovan, s. 244.

⁶⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 4, Kültür Bakanlığı. Yay., Ankara 1978, s. 341-343, 403.

⁶⁷ O'donovan, s. 244.

⁶⁸ Ögel, C. 4, s. 401.; Bahaeddin Ögel'in tespitlerine göre Tirid, Harzemşahların mutfağında "yağlı tirid, yağlı tirid" adlarıyla biliniyordu.

⁶⁹ O'donovan, s. 173.

⁷⁰ Ögel, C. 4, s. 344-345.

olması isteniyorsa doğranmış et ve bir miktar kurutulmuş erik kullanılırdı. Pilavın üzeri, “küncü yağı” (susam yağı) ile terbiye edilirdi⁷¹.

O’donovan’un seyahatnamesi incelendiğinde Türkmenlere aniden bir misafir geldiğinde et yemeğinin bulunmaması durumunda “gatık” adlı bir atıştırma yiyeyeceğinin hızlıca hazırlandığı dikkati çekmektedir. Zira seyyah, Baba Köyü’ndeki bir Türkmen aileye misafir olduğunda o ve beraberindekilere yaklaşık on beş dakika sonra derin ahşap tabaklar içerisinde “gatık⁷²” ikram edildi. Gatık’tan “hafifçe ekşi ve pıhtılaşmış bir süt...” diye bahseder. Gatıkla birlikte sıcak ekmek de ikram edildi. Bu ekmeklerin genişliği 20 inç, kalınlığı ise 1,5 inç’ti⁷³. O’donovan’un bahsettiği bu ekmek çeşidinin tandır ekmeği olması muhtemeldir.

Seyahati sırasında Benti adlı bir Türkmen köyüne vardığında kendisi için hazırlanan sofrada “gatık” yine ona ikram edilen başlıca yiyecek oldu. Gatık’tan sonra yağlı bir koyun eti ikram edildi. O’donovan, Merv’e seyahati sırasında yemeklerin yanı sıra çayın da Türkmenlerin misafir ağırlama geleneğinde önemli bir yeri olduğunu gördü. Hatta Türkmen çadırında gördüğü semaverin misafir ağırlamada kullanılan başlıca gereç olduğunu düşündü. O’donovan ‘dan⁷⁴ daha önce Türkmenler hakkında bilgi sahibi olan Henri de Couliboeuf de Blocqueville, Türkmenler için çayın vazgeçilmez bir içecek olduğundan bahseder. Siyah ve yeşil çay yemekten önce ya da yemekten sonra tercihe göre şekerli veya şekerless biçimde içiliyordu⁷⁵.

Schuyler, Özbek bir aileye misafir olduğunda sade ve şekerli bademler, şamfıstığı, çeşitli şekerlemeler, meyveler, yufka ekmeği ve tatlılar bu davet sofrasında ona ikram edilen başlıca yiyeceklerdi. Helva ve farklı reçel türleri de bu sofrada yer almaktaydı; ancak bu tatlı türleri hakkında çok fazla bilgisi olmadığını söylememiz mümkündür. Zira helvadan küçük kekler, gül reçelinden ise balın içerisinde konulan gül yaprakları olarak bahsetmektedir. Bununla birlikte balın içerisine küçük küçük doğranmış havuçların bulunduğu bir tatlı türünü gördüğünü ifade etmektedir⁷⁶.

Seyyah Burnaby, Amuderya’da bir Özbek (Hiveli) ailenin evine misafir olduğunda burada başlıca yemeğin koyun eti, pilav olduğunu gördü. Bunun yanı sıra haşlanmış yumurta, süt, ekmek ve kavun, ikram edilen diğer yiyeceklerdi. Ürgenç’te kahvaltıda saatinde bir aileye konuk olduğunda ise pilavın üzerine konulmuş sosla bezenmiş kızartılmış sülün etinin yanı sıra kızarmış balık ona sunuldu. Hive’de öğle saatinde misafir olduğu aile tarafından ona geniş bir tepsi içerisinde üzüm, kavun gibi meyveler ikram edildi. Daha sonra ev sahibiyile birlikte fincanda sıcak içecek içtiler. Tereyağı, “donmuş süt kalıpları”, meyveler ve şekerlemeler sabah kahvaltısındaki başlıca

⁷¹ O’donovan, s. 172-173, 245.

⁷² O’donovan, s. 133.; Gatık, Anadolu halk ağzında “Katık” diye ifade edilen bir ayran çeşididir. Bununla birlikte Türk mutfağında katık sözcüğü, yoğurt için de kullanılmaktaydı. Türkistan’da konuşulan pek çok Türk lehçelerinde yemeğin yoğurt kullanılarak terbiye edilmesi “Katıklamak” sözcüğü ile ifade edilirdi.; Ögel, C. 4, s. 24, 28.

⁷³ O’donovan, s. 133.; Ekmeğin 20 inç genişliği yaklaşık 50, 80 cm’dir.; Bkz. <https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/inc-santimetre.htm>; 27.02.2023, sa. 00:28.; Ekmeğin 1,5 inç kalınlığı yaklaşık 3, 81 cm’dir.; Bkz. <https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/inc-santimetre.htm>; 27.02.2023, sa. 00:30.

⁷⁴ O’donovan, s. 105, 141.

⁷⁵ Blocqueville, s. 58-59.

⁷⁶ Schuyler, s. 118.

yiyeceklerdi. Burnaby'ye göre meyve ve şekerlemeler sabah kahvaltısının vazgeçilmez yiyecekleriydi⁷⁷.

Fransız Seyyah Bonvalot, bir Özbek köyüne konuk olduğunda ona sunulan başlıca yemek palav (pilav veya aş) ve koyun etinden yapılmış şiş kebaptı. Kebaplar, şiş dizilmiş olarak otuz veya kırk parçadan oluşuyordu. Seyyaha göre ızgara et yemeği olan kebab, ağırlığı nispetince altın ve elmas kadar değerliydi. Seyahatlerinden edindiği izlenimler sayesinde şiş kebabın Kafkaslar ve Akdeniz boyunca bilinen Türk yemeklerinden biri olduğunu gördü. Bu yemeği o kadar çok beğenmiştir ki yemeğin tarifini en ince detaylarıyla öğrenerek okurlarına aktarmıştır. Bir başka Özbek ailesine konuk olduklarında kendilerine gösterilen misafirperverlikten oldukça etkilendi. Zira onlar için hazırlanan sofrada yedi veya sekiz kişi olmalarına rağmen seksen kişiye yetecek kadar yemek sunulmaktaydı. Çeşitli kuruyemiş, tatlılar ve yemeklerin bulunduğu tepsilerin her biri hizmetliler tarafından taşınıp uşak tarafından servis ediliyordu. Ev sahibi de ikram olarak sunulan yiyeceklerin bulunduğu tabakları sofradaki misafirlere sunuyordu. Bonvalot, Türklerin misafirperverliğini “*Buhara nezaketi konuktan ev sahibini memnun edecek bir hiçkırık alıncaya kadar onu tıka basa doyurmaktan ibarettir.*”⁷⁸ diye yorumlamıştır.

Batı Türkistan’da Yemek Öncesi ve Sonrası Sofra Adabı

Türk kültüründe evde olduğu gibi sofrada da gelenekler çerçevesinde belirlenmiş bir oturma düzeni bulunuyordu. Bu gelenek hem aile bireyleri arasında hem de hanların büyük toylarında da uygulanıyordu. Ailede büyüklerin, toplumda ise hanların oturduğu yere “*baş köşe*” ya da “*tör*” deniliyordu. Bu köşeye evin büyüğü oturmakla birlikte⁷⁹ saygın misafirler de oturabiliyordu. Dolayısıyla baş köşe, ailenin en büyüğüne ve misafire verilen değer, saygının önemli bir göstergesiydi⁸⁰. Avrupalı seyyahlar, 19. yüzyıl’da Türkistan’da Türk sofrada adabına ait bu gelenek ve görenekleri seyahatnamelerine aktardı. Rus seyyah Bronislav Zaleskiy, 1865 yılında yayımlanan “*Kazak Bozkırlarında Hayat*” (*La Vie Des Steppes Kirghize*) adlı seyahatnamesinde Kazak misafirperverliğinde önemli olan “şeref köşesi” hakkında bilgi verir. Şeref köşesi, kapı girişinin tam karşısında yer alırdı. Kıymet verdikleri misafirlerinin mutlaka buraya oturmasını isterlerdi. Odadaki diğer insanlar ise ocağın etrafında bağdaş kurarak otururdu⁸¹. Kazaklar arasında uzun süre kalan Radloff’un izlenimlerine göre Kazaklarda büyük ziyafet törenlerinde şeref köşesinde oturma hakkı misafirlerin saygınlık derecesine bağlıydı⁸². Türkmenlerde de aynı gelenek görülüyordu. Nitekim Seyyah Vámbéry, Türkmen lideri Ana Han’ın davetine katılmak için Han’ın çadırına girdiğinde kendisi için hazırlanan köşeye oturdu. Burayı “*şeref köşesi*” olarak adlandırır⁸³.

Yemek öncesi şeref köşesi ve etrafına oturan misafirlerin önüne Dastarhan adı verilen bir sofrada bezi serilirdi. Vámbéry, bu örtüden “*desturkhan*” adıyla bahsetmektedir.

⁷⁷ Burnaby, s. 178-179, 184, 190, 194.; Burnaby, pilavdan pirinç diye bahseder. Onun donmuş süt kalıbı olarak bahsettiği yiyeceğin de peynir olması muhtemeldir.

⁷⁸ Bonvalot, s. 78-79, 84.

⁷⁹ Ögel, C. 3, s. 219.

⁸⁰ Özkul Çobanoğlu, “Türk Halk Kültüründe “Tör/Başköşe” Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği”, *Türkbilgi*, S. 7, 2004, s. 36-37.

⁸¹ Yücel, s. 87-88, 99.

⁸² Radloff, s. 275.

⁸³ Vámbéry, *Sketches of Central Asia*, s. 53.; Vámbéry, *Türkistan’a Seyahat...*, s. 93.

Bu örtüyü, çeşitli renklerden oluşan kalın keten bir bez diye tanımlamaktadır⁸⁴. Bu sofranın bezinin sıradan sofralarda veya özel davet sofralarında mutlaka kullanıldığını gördü. Hatta Hive Hanını ziyaret ettiğinde sofranın düzeniyle ilgilenen “*Desterhançi*” adlı bir görevli onun dikkatini çekti. Desterhançi adı, sofranın bezi sereni kişiyi anlamına geliyordu. Vámbéry gibi⁸⁵ Schuyler de Taşkent’te Özbek bir aileye misafir olduğunda yemek ikramından önce yere “*dastarhan*” adlı bir örtünün serildiğinden bahseder. Dastarhan, Taşkent’te masa örtüsü anlamına geliyordu. Bu örtü tüm Orta Asya’da misafirperverliğin önemli göstergelerinden biriydi. Taşkent’te yemekler ikram edilmeden önce mutlaka yere basma ya da ipekli kumaş türünden çizgili, renkli bu örtüler serilirdi⁸⁶. Nalivkin ailesi de 19. yüzyılda Fergana’da misafirlerin, kendileri için ayrılmış yere oturmalarından sonra önlerine desturhan adlı bir örtü serildiğinden bahsetmektedir⁸⁷. Kazak kültüründe de dastarhan hem aile bağlarını pekiştiren hem de misafire verilen önemi gösteren önemli simgelerden biridir. Zira her Kazak ailesinde misafirler için özel dastarhan bulunmaktadır⁸⁸.

Seyyah Conolly, bir Türkmen ailesine konuk olduğunda sofrada yemeğin aile reisi babanın ekmeği dört parçaya ayırıp “*Bismillah*” demesiyle başladığını gördü. Bununla birlikte sofrada yemek yeme konusunda isteksiz yabancı bir misafir bulunduğunda ise ailenin büyüğü ekmekten bir parça kopararak ona ikram ederdi⁸⁹.

Kazaklar ise misafirleri için hazırladıkları sofrada önce misafirlerinin yemeğe başlamasını isterdi ve onunla sofraya oturmazdı. Misafir ise bu durum karşısında “*aş, sahibi ile tatlı olur, yemeğe oturunuz*” (“*as iyäsımän tattı, aşka oturunguz*”) diyerek yemeğe ev sahibiyle birlikte başlamak istediğini belirtirdi. Ev sahibi de misafire, “*Allah razı olsun teşekkür ederiz, yişiniz*” (“*Alla razı bolsun, rizabız aşangız*”) derdi. Misafir, ev sahibinin sofraya oturması için onun için hazırlanan et yemeğinin kaburgasından bir parça et keserek ev sahibine yedirir ve daha sonra başka bir parçayı da evin hanımının tabağına koyardı. Ev sahibi bu nazik davet üzerine sofraya oturur ve misafirle aynı tabaktan yerdi; ancak misafirin daima yemeğin güzel kısımlarını yemesini isterdi⁹⁰. 19. yüzyılda Fergana bölgesinde sofranın kültüründe yaygın olan gelenek çerçevesinde ev sahibi, misafirleri yemeğe başlamadan sofraya oturmazdı; çünkü yemeğe ilk olarak misafirlerin başlaması gerekirdi. Saygın bir konuma sahip misafir, sofrada ilk lokmasını yedikten sonra diğer misafirler de yemekteki ilk lokmalarını alırdı. Daha sonra misafirler ev sahibini, birlikte yemek yemeleri için sofraya davet ederlerdi⁹¹.

Sofra adabı çerçevesinde sofraya oturma düzeni kadar yemeğin ikram edilme şekli de önemliydi. Seyyah Abbott, bir Kazak ailesine konuk olduğunda ona tahta kâse içerisinde koyun eti ikram edildi. Türkmenlere misafir olduğunda ise sofranın düzeni içerisinde et suyu çorbasını içmesi için tahta kaşıklar yer almaktaydı. Ekmek parçalarının

⁸⁴ Vámbéry, *Travels in Central Asia*, s. 161.

⁸⁵ Vámbéry, *Türkistan’a Seyahat...*, s. 158, 161.

⁸⁶ Schuyler, s. 118.; Hocayev, s. 1866.

⁸⁷ Hocayev, s. 1865.

⁸⁸ Hikmet Demirci, “Kazak Ailesinde Kültürel ve Mitolojik Kavramlar: Otağ, Ocak, Şanıraq, Dastarhan”, *Turkish Studies Historical Analysis*, Vol.14, Issue: 4, 2019, s. 828.; Günümüzde Kazak kültüründe sofranın “dastarhan” adıyla bilinmektedir.; Demirci, Bürkütbayeva, s. 204.

⁸⁹ Hilal Açıkgöz, *F. G. Burnaby- J. Abbott- A. Conolly’in Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Türkistan’da Sosyo-Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 97.

⁹⁰ Radloff, s. 203-204.

⁹¹ Hocayev, s. 1865-1866.

çorbaya bandırılarak yenmesini ise hoş karşılamamaktaydı⁹². Seyyah O'donovan'un izlenimlerine göre Türkmen gelenekleri çerçevesinde misafire ikram edilen yemekler, büyük bir iştahla yenmeliydi. Eğer sunulan yemekler yenmezse ev sahibine yapılmış saygısızca bir davranış olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla Merv'de bir Türkmen aileye misafir olduğunda kendisine ikram edilen gatığı büyük bir iştahla yedi. Yemeği beğenerek yediği için ev sahibinin kendisinden memnun olduğunu ve övgüyle bahsettiğini gözlemlemiştir. Merv yolculuğunda Türkmenlerin yaşadığı Benti köyüne misafir olduğunda ise gatik'in yanı sıra yağlı bir koyun eti ikram edildi. Ekmekler bu et yemeğine bandırılarak yeniliyordu. Bu yemeği, hem koyun etinin kokusundan rahatsız olduğu için hem de ona tuzsuz geldiği için çok fazla beğenmedi. Bu nedenle gatik yemeyi tercih etti; çünkü sofradan kalkması durumunda ev sahibinin utanacağını düşündü. Sofradan kalkmadan önce fazlasıyla doyunca buradaki halka özgü hareketlerle ifade etti. Bu hareketleri, sessiz sinemaya benzetmekteydi⁹³.

Kazak sofrası geleneğinde misafirler, yemek ikramı bittikten sonra kendileri için hazırlanan sofradan kalkmadan önce parmaklarındaki yağlı çizmelerine daha sonra da "caulluk" adlı bez peçeteye sildiler. Hatta daha temiz olmak için eller ve ağız yıkanır. Yemek bittikten sonra hep birlikte dua edilirdi:⁹⁴

*"Ey tanrım yarlığa!
Yarlığa ona mal ver,
Halk içinde baş kıl!
Ona düşman olanın
Malını al, fakir kıl!
Allah ekbâr!"*⁹⁵

19. yüzyılda Türkmen kültüründe de misafirler, sofradan kalkmadan önce ellerindeki yağlarla çizmelerini yağlardı. Henri de Couliboeuf de Blocqueville'ye göre bu davranışın nedeni diğer insanlara konuk olduğu evde pişen aşın ne kadar yağlı veya yağsız olduğunu kanıtlamaktı. Yemekten sonra sadece çizmeler değil eller ve yüz de yağlanırdı. Daha sonra ailenin en yaşlı bireyi ellerini açarak "*Bismillah, El Rahman, El Rahim, Allahuekber*" diyerek dua ederdi. Dua tamamlandıktan sonra elleriyle çenelerini sıvazlardı⁹⁶. Seyyah O'donovan da Türkistan seyahati sırasında Türkmenlerin davet sofralarında dua etmeye önem verdiklerini gördü. Hatta katıldığı bir davet sofrasında yapılan duayı anlayamasa da alçak sesle bir şeyler okuyormuş gibi yaparak onlar gibi dua etmeye çalıştı. Dua sonrasında ise Türkmenlerle birlikte "Allah'a şükürler olsun" anlamına gelen "*Elhamdülillah*"⁹⁷ dedi. Sofra duasının ediliş biçimini ayrıntılı olarak

⁹² Açıkgöz, s. 97, 99.

⁹³ O'donovan, s. 133, 141.

⁹⁴ Radloff, s. 205.

⁹⁵ Radloff, s. 205.

⁹⁶ Blocqueville, s. 57-58.

⁹⁷ O'donovan, s. 134.; El-hamdü lillâh, "*Her türlü övgü Allah'a mahsustur*" anlamına gelip Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça yer alan bir ifadedir. Bazı İslam alimleri ise bu sözün "*Allah'a Hamd Olsun.*" gibi dilek içeren bir anlam taşıdığı kanaatindedir. Dolayısıyla El-hamdü lillâh ifadesi, anlamına verilen önemden dolayı İslam kültüründe Müslüman halkın yedikleri yiyecekler, içtikleri içecekler, uyku öncesi ve

anlatan seyyaha göre göçebe kültüründe ve yerleşik yaşamda yemek sonrasında dua etmek oldukça önemliydi⁹⁸.

Sonuç

19. yüzyılda pek çok Avrupalı, Batı Türkistan'a seyahat etti. Bu seyyahların büyük çoğunluğu İngiliz, Fransız ve Rus milliyetinden asker, gazeteci, ressam gibi farklı meslek dallarında çalışan kişilerdi. Bu seyyahlar, Batı Türkistan'a yolculukları sırasında Türk kültürünün temel unsurlarından biri olan Misafirperverlik geleneğine tanık oldular. Seyahatnamelerine Türk misafirperverliğine dair izlenimlerini aktardılar. Bu seyahatnameler incelendiğinde, bu geleneğin örf ve adetleri hakkında oldukça benzer anlatımların bulunduğu dikkati çekmektedir. Seyyahların Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek gibi Türk toplumlarına misafir olduklarında dikkatlerini çeken ilk gelenek misafirperverliğe özgü karşılanma gelenekleridir. Burnes, Mac Gahan gibi seyyahlar bu geleneğin yaşatılmasında ailenin toplumsal görevine vurgu yapmaktadırlar. Misafir karşılama geleneğiyle ilgili seyyahların üzerinde durduğu bir başka konu ise samimi ve güler yüzle karşılanmalarıydı. Ancak seyyahların, bu davranış biçiminin Türklerin binlerce yıllık misafirperverlik geleneğine özgü geleneklerle bağlantılı olduğunu bilmedikleri anlaşılmaktadır.

Misafirperverlikle ilgili üzerinde durdukları bir başka konu ise ağırladıkları mekânlardır. Bu mekânlar, genellikle çadır ya da evin bir odası olurken bazen de sadece misafirler için yapılmış evlerdi. Bu mekanlardan biri olan çadırlar, daima Orun- Mevkî geleneğine göre hazır tutulurdu; seyyahlar ise bu gelenekten bahsetmemektedirler. Seyyahlar kendileri için hazırlanan sofralarda misafirperverliğe özgü görgü kurallarına uymanın önemini fark ettiler. Kazak Türklerinde yemeğe öncelikle misafirlerin başlaması istenirken; Türkmenlerde ise yemeğe, evin büyüğünün ilk lokmayı almasıyla başlanırdı. Ayrıca Kazak ve Kırgızlarda misafirler için hazırlanan et yemeklerinin misafirin mevkisine göre hazırlandığı bilinmektedir. Bununla birlikte tüm Batı Türkistan'da misafirlerin kendilerine sunulan yemekleri yemeden kalkmaları büyük bir nezaketsizlik sayılıyordu. Sonuç olarak seyyahların anlattıklarından misafirperverlik geleneğinin neredeyse tüm Batı Türkistan'da benzer olduğu anlaşılacakla birlikte bu kuralların uygulanış biçimleri bakımından bazı toplumsal farklılıkların olduğu da göze çarpmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler:

Alkaya, Ercan, *Türk Diline Gönül Verenler Yabancı Türkologlar*, ed. Ahmet Buran, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

Bartold, V.V., *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

---

sonrasında günlük hayatın içerisindeki başlıca dualarından biri olmuştur.; Yusuf Şevki Yavuz, "Hamdele-Elhamdülillah cümlesinin kısaltılmış şekli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, s. 448-449.

⁹⁸ O'donovan, s. 134.

- Blocqueville, Henri de Couliboeuf de, *Türkmenler Arasında*, Çev. Rızâ Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Bonvalot, Gabriel, *Orta Asya'ya Seyahat-Moskova'dan Türkistan'a*, Çev. M. Reşat Uzman, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Burnaby, Frederick, *Hive'ye Yolculuk Orta Asya'da Seyahatler ve Maceralar*, Çev. Didar Arda Şen, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Burnes, Alex^r, *Travels into Bokhara*, Second ed., Vol. 2, London, MDCCCXXXV (1834).
- Çobanoğlu, Özkul, “Türk Halk Kültüründe “Tör/Başköşe” Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği”, *Türkbilig*, S.7, 2004, s. 33-44.
- Demirci, Hikmet, “Kazak Ailesinde Kültürel ve Mitolojik Kavramlar: Otağ, Ocak, Şanıraq, Dastarhan”, *Turkish Studies Historical Analysis*, Vol.14, Issue: 4, 2019, s. 821-832.
- Demirci, Hikmet, Bürkütbayeva, Şınaray, “Kazak Misafirperverliği: Ülüş, Misafir Ağırılama ve Tabak Kültürü”, *Milli Folklor*, Yıl:32, C. 16, S. 16, Yaz 2000, s.198-209.
- Doğan, Cihangir, “Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağırılama”, *Journal of Economy, Culture and Society*, S. 36, İstanbul 2011, s. 27-44.
- Eren, Hasan, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- György Csorba, Géza David, Fodor Gábor vd., *Macar Türkologlar Küçük Biyografik Ansiklopedi*, TÜRKSOY, Ankara 2022.
- Hopkirk, Peter, *Büyük Oyun Orta Asya'da Gizli Savaş*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- İnan, Abdülkadir ““Orun ve “Ülüş” Meselesi”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 241-254.
- İnan, Abdülkadir, “Kazak ve Kırgızlarda “Yeğenlik Hakkı ve “Konuk Aşı” Meseleleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 281-291.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*, Çev. Besim Atalay, Tıpkı Basım, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2018.
- Mac Gahan, I. A. *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver*, Çev. Kolağası Ahmed, Haz. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.
- Mac Gahan, J. A., *Campaigning on The Oxus, And The Fall of Khiva*, London 1874.
- Memiş, Gülcan, “Türk Kültüründe Aş ve Aşhane”, *Altay Toplulukları Mesken ve Mesken Kültürü*, ed. İlhan Şahin, Fahri Solak, Güljanat K. Ercilasun ve diğerleri, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2019, s. 157-175.
- Memiş, Gülcan, *Bayburt Tarihi (Tarih, Kültür, Yer Adları)*, grafiker Yayınları, Ankara 2021.

- O'donovan, Edmund, *Merv Vahası Merv Tekeleri Arasında Seyahat ve Maceralar*, C. II, Çev. Resul Şahsi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- Özmen, Ferhat, "Dede Korkut Hikâyelerinde Konukseverlik Üzerine Bir Değerlendirme", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 20, C. 8, 2020, s. 45-63.
- Polat, Kemal, "Kırgız Türklerinin Günlük Hayatında Gelenekler ve Halk İnanışları", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 551-559.
- Radloff, W., *Sibirya'dan*, C.2, Çev. Ahmet Temir, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- Sarıcı Hocayev, Hatice, "19. Yüzyıl Bir Rus Entelektüel Çiftin Gözünden Fergana Bölgesi Yemek Kültürü", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7/Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan, 2022, s. 1841-1883.
- Schuyler, Eugene, *Türkistan Batı Türkistan Hokand Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Çev. Firdevs Çetin, Halil Çetin, ed. Ahmet Nezihi Turan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Şeşen, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- Temir, Ahmet, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı- İlmî Kişiliği-Eserleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Uydu Yücel, Mualla, "Sürgünde Bir Seyyah: Bronislav Zalesskiy ve Eseri: Kazak Bozkırlarında Hayat", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı*, İstanbul 2007, s. 85-109.
- Vámbéry, Arminius, *Sketches of Central Asia*, London 1868.
- _____, Arminius, *Travels in Central Asia*, Harper & Brothers Publishers, New York 1865.
- _____, Arminius, *Türkistan'a Seyahat Bir Sahte Derviş'in İstanbul'dan Semerkant'a Yolculuğu*, Çev. Resul Şahsi, Divan Kitap, İstanbul 2022.
- Yaşa, Recep, "Türklerde Misafirperverlik (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)", *Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*, ed. İlhan Şahin, Fahri Solak, Güljanat K. Ercilasun ve diğerleri, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2019, s. 667-680.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Hamdele-Elhamdülillah cümlesinin kısaltılmış şekli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 448-449.

Yazıcı, Tahsin, “Fergana”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 375-377.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Tezler:

Açıkgöz, Hilal, *F. G. Burnaby- J. Abbott- A. Conolly'in Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Türkistan'da Sosyo-Kültürel Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Çetin, Firdevs, *Batılı Seyyahlara Göre XIX. Asrın Ortalarında Orta Asya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Alex Burnes, Eugene Schuyler, Arminius Vambery, Januarius A. MacGahan)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

İnternet Kaynakları:

<https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/inc-santimetre.htm>; (Son Erişim Tarihi: 27.02.2023)

<https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/inc-santimetre.htm>; (Son Erişim Tarihi: 27.02.2023)

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 24.04.2023

Makale Kabul | Accepted: 18.06.2023

Atıf | Cite as: Salise Hilal Ergün, “Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği-II Stroganov Kroniği-III Remezov Kroniği (Kitap Tanıtımı)”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 84-92.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1287094>

Kitap Tanıtımı/Book Review

Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği-II Stroganov Kroniği-III Remezov Kroniği*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2020, ISBN: 978-605-155-896-7/4/1

Salise Hilal ERGÜN*

Güneybatı Sibirya bölgesi XVI. yüzyıl boyunca Türk-Moğol ve Fin-Ogur kavimlerinin kadim yurtlarından biri olmuştur. Cengiz Han tarafından teşkil olunan Türk-Moğol Devleti'nin varlığıyla bu bölgede yeni bir Türk devleti olan Sibir Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlık hakkında elde edilen veriler aslen Rus kaynaklarına dayanmakla birlikte gerek Rus gerekse Türk tarihi bakımından kıymete haizdir. Yaklaşık üç buçuk asır boyunca varlığını sürdüren hanlığın erken dönemlerine dair bilgiler ve yerel kaynaklar oldukça yetersizdir. Sibir Hanlığı'na dair en güvenilir veriler bilhassa Rus kaynaklarına dayanmakta olup, bu sebeple Rusça aslı Sibirskie Letopisi olarak bilinen Rus Sibir kronikleri mühim bir yere sahiptir.

* Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü, salisehilalergunn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2155-9589.

Ruslar'ın Sibiry'a'yı ele geçirmesiyle din adamları tarafından Sibir'in zaptını konu edinen vekâyiname türünde eserler yazılmaya başlandı. Bu sırada öncü kolonizatör grupların tarih, coğrafya, etnografya gibi sosyal alanlarda ortaya koydukları eserler aracılığıyla 18. Yüzyılda modern tarih yazıcılığı başladı¹. İşte bu eserler Rus tarih yazımının ana kaynaklarını oluşturmuşlardır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Rusya'da ivme kazanan sosyal gelişmeler Sibiry tarihçiliği üzerinde etkili olmuştur². Mütemadiyen gelişen tarih yazıcılığı bugün bu kaynaklar vesilesiyle akademik düzeyde bir yetkinliğe ulaşmıştır. Bu olguya dayanarak Sibiry çalışmalarının Rus ve Türk tarihçiliğinin müşterek bilim camiasında önem arz eden sahalardan birisi olduğunu şüphesiz söyleyebiliriz.

Sibir kronikleri (Sibirskie Letopisi) birçok müellif tarafından neşredilmiş olan el yazma eserlerdir. Söz konusu kroniklerde genel itibariyle Türk hanlıklarına yapılan seferler, bu seferlerden elde edilen fayda, yağma ve ganimetler, Sibir Hanı Küçüm ile Don-Volga atamanı Yermak'ın uzun soluklu mücadelesi, başkent Sibir (İsker)'in işgali ve nihayetinde Türk yurtlarının Rus hâkimiyetine geçiş süreci kronolojik olarak anlatılmaktadır.

Türk tarihi araştırmalarının ana kaynakları niteliğinde olan bu el yazma eserler Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever ve Harun Arslantürk tarafından Rusçadan Türkçeye tercüme edilerek notlandırılmıştır. Sibir Hanlığı Kronikleri serisi *Yesipov Kroniği*, *Stroganov Kroniği* ve *Remezov Kroniği* olmak üzere üç ayrı kitap halinde yayınlanmıştır. Çalışmalar, okura ana metnin tercüme ve notlandırılmasından ziyade ayrıca çalışmanın muhtevasına ve kaynaklarına dair kapsamlı bir ön hazırlık sunmaktadır. Tanıtımı yapılmakta olan Sibir Hanlığı Kronikleri serisi daha yalın ve anlaşılabilir olması amacıyla ayrı ayrı incelenecektir.

Sibir Hanlığı Kronikleri I: *Yesipov Kroniği*

Yesipov Kroniği adını el yazma eserin müellifi olan Savva Yesipov'dan almaktadır. Savva Yesipov'un 1620'li yıllarda Tobolsk'ta kilisenin başkâtibi olduğu bilinmektedir. Yesipov din adamı olmanın yanı sıra eserleriyle tanınmış bir şahsiyettir. Eserleri genel itibariyle dini ve ideolojik bir çerçevede kaleme alınmıştır. Böylelikle Sibir Hanlığı topraklarında Hristiyanlık inancının yayılma süreci bu bakış açısıyla incelenmiştir. Eser önsöz ve giriş haricinde dört kısımdan oluşmaktadır. Ayrıca Yesipov Kroniği ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar mevcuttur³.

¹ Fatih Ünal, "Çarlık Döneminde Rusların Sibiry Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, Güz 2015, s. 619.

² İlyas Topsakal, *Sibiry Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 18.

³ Murat Özkan'ın "Sibir Hanlığı Tarihine Dair Bir Kaynak İncelemesi: Yesipov Kroniği" başlıklı makalesi ülkemizde yapılan kayda değer bir kaynak tahlil örneğidir. Özkan, çalışmasında Sibir topraklarının ve sınırlarının geniş bir tasvirisini çizdikten sonra okuyucuya kroniğin kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. Sibir sahası tarih yazıcılığının günümüz tarihçileri tarafından Rusların Sibir'i işgal etmesi akabinde kurulan ve 1637'de resmîyet kazanan Sibiry Ofisi'nde biriken arşiv malzemesine dayandırıldığını aktaran yazar, çok geçmeden din adamları tarafından vekâyiname tarzında eserler yazılmaya başladığını ve bu eserlerin de Sibirskie Letopisi olduğunu belirtir³. Ayrıca kroniğin muhtevasında Hristiyanlık inancından ve Rus milletinden övgüyle bahsedildiğini kaydeden yazar, söz konusu eserin dini-ideolojik bir tarih yazımına tabi olduğu hakikatini gözler önüne seriyor. Bkz. Murat Özkan, "Sibir Hanlığı Tarihine Dair Bir Kaynak İncelemesi: Yesipov Kroniği", *Genel Türk Tarihi*

Savva Yesipov ve Kroniği Hakkında adlı ilk kısımda Savva Yesipov'un şahsına ve eserlerine dair bilgiler verilmiştir. Tobolsk Piskoposluğunun tarihçesinde mühim bir kişi olarak bilinmesine rağmen hakkındaki bilgilerin oldukça kısıtlı olduğu, doğum ve ölüm tarihlerinin açıkça bilinmediğinden bahsedilmiştir. Yesipov'un kroniğinin kronolojik bir uyuma sahip olduğuna kanaat getiren araştırmacılar aynı zamanda çalışmanın muhtevasına yönelik eleştirilerde de bulunmuşlardır. *Yesipov* ile *Stroganov* kroniğinin birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları ileri sürülmüştür. Bilahare Rus bilim çevrelerinde tartışmalara neden olan söz konusu kronikleri değerlendiren Nikolay Mihayloviç Karamzin, *Stroganov* ve *Yesipov* kroniklerini "en eski ve en güvenilir olanlar" diye yorumlarken, *Remezov Kroniği*'ne daha temkinli bir yaklaşım sergilemiştir⁴.

Yesipov Kroniği'nin Kaynakları adlı ikinci kısımda *Yesipov Kroniği*'nin ana ve yardımcı kaynakları ele alınmıştır. Kroniğin temel kaynağı Sibir Hanlığı'nın başkenti Sibir şehrinin yanında Ruslar tarafından kurulan Tobolsk şehrinin ilk başpiskoposu Kipriyan'ın elde ettiği verilerin kaydedildiği kilise defteri Sinodik'tir. Bu temel kaynak haricinde Yesipov'un bir Tatar kroniğinden faydalandığı ve Sibir Hanlığı hakkında bilgiler topladığı bilinmektedir.

Kroniğin Dinî-İdeolojik Kurgusu adlı üçüncü kısımda kroniklerin yazım dilinin bakış açısı incelenmiştir. Söz konusu eserler kiliselerde din adamları tarafından yazılmasından dolayı anlatılan hadiselerin kurgusunda dinî-ideolojik bir perspektif hakimdir. Kroniğin ana kahramanlarından olan Yermak aslında bir eşkıya olmasına rağmen Ruslar ve Yesipov tarafından kurtarıcı atfedilirken; Sibir hanı Küçüm⁵ kibirli, zalim ve zavallı bir kâfir olarak kaydedilmektedir. Onlara göre bu topraklarda yaşayan Müslümanlar putperestlerdi ve Hristiyanlığın nuru ile aydınlatılmalıydı. Buradan hareketle Hristiyanlığın kurtarıcısı ve Rusların kahramanı olarak nitelendirilen Yermak kutlu bir davaya kendini adanmış cesur bir komutan olarak görülmekteydi. Nitekim kroniğin objektifliğinden söz edilemezken; dinî bir bakış açısına sahip olduğu da aşikârdır.

Çeviri Metin ve Notlandırma adlı son kısımda ise kroniğin Türkçeye tercümesi yapılarak kapsamlı bir notlandırma çalışması yapılmıştır. Bu kısım otuz yedi başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar sırasıyla şu şekildedir: 1. Başlık: Sibir Ülkesi, 2. Başlık: Sibir Hükümdarları ve Sultanları, 3. Başlık: Sibir Adının Kökeni, 4. Başlık: Diğer Sibir Sultanlarının İdaresi, 5. Başlık: Küçüm Han, 6. Başlık: Küçüm Han'ın İnanıcı, 7. Başlık: Yermak ve Diğerlerinin Sibir'e Gelişi, 8. Başlık: Yermak ve Diğer Kozakların Sibir'e Gelişi, 9. Başlık: Karaçi Ulusu, 10. Başlık: Kozakların Tedbir Önerileri ve Telkinleri, 11. Başlık: Çuvaş Burnu Önündeki Savaş, 12. Başlık: Küçüm Han'ın Kaçışı, 13. Başlık: Ataman Yermak ve Beraberindekilerin Şehre Gelişi, 14. Başlık: Tatar ve Ostyakların Yermak ve Yodaşlarının Sibir Şehrine Gelişi, 15. Başlık: Kozakların Tatarlar Tarafından Öldürülmesi, 16. Başlık: Çar'a Moskova'ya Sonuç Gönderilmesi, 17. Başlık: Tatar Senbahta'nın Gelişi ve Sultan Muhammed Kul'un Esir

---

Kaynakları: Ordu Çalıştayı Bildirileri, Ed. Mehmet Alpargu, Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu 2019, s. 199.

⁴ Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, *Sibir Hanlığı Kronikleri I: Yesipov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 22.

⁵ Küçüm, Buhara emiri Abdullah'ın desteğiyle İslam inancını Sibir bölgesinde yayan han oldu. Bkz. İlyas Topsakal, "Türk Tarihi Açısından Sibiry'a'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)", *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1879-1880.

Alınması, 18. Başlık: Buhara'dan Sultan Seydak'ın Gelişi ve Karaçi'nin Küçüm Han'dan Ayrılışı, 19. Başlık: Şehirlerin ve Ulusların Ele Geçirilmesi, 20. Başlık: Moskova'dan Sibir'e Voyvodaların ve Askerlerin Gelişi, 21. Başlık: Sultan Muhammed Kul'un Moskova'ya Gönderilmesi, 22. Başlık: Karaçi'den Elçilerin Gelişi ve Kozakların Onursuz Karaçi Tarafından Katledilmesi, 23. Başlık: Tatar Karaçi ve Diğer Tatarların Sibir Şehri Önerine Gelişi, 24. Başlık: Yermak ve Diğer Kozakların Küçüm Han Tarafından Katledilmesi, 25. Başlık: Yermak ve Beraberindekilerin Katledilmesinin Ardından Geriye Kalan Kozakların Kaçışı, 26. Başlık: Küçüm Han'ın Oğlu Sultan Ali, 27. Başlık: Voyvoda İvan Mansurov ve Askerlerinin Moskova'dan Sibir'e Gelişi, 28. Başlık: Ostyakların Şehrin Önüne Gelişi, 29. Başlık: Ostyak Putu, 30. Başlık: Voyvoda Vasiley Sukin ve İvan Myasnov ile Birlikte Birçok Kişinin Bölgeye Gelişi, 31. Başlık: Tobolsk Şehri, Kuruluşu, Kiliselerin İnşası, İdaresi ve Başşehir Yapılması, 32. Başlık: Sultan Seydak ve Kazak Orda Sultanı ve Küçüm Han'ın Karaçisinin Ele Geçirilmesi ve Diğerlerinin Öldürülmesi, 33. Başlık: Sultan Seydak ve Kazak Orda Sultanı ile Karaçi'nin Moskova'ya Gönderilmesi, 34. Başlık: Küçüm Han'ın Ölümü ve Öldüğü Yer, 35. Başlık: Tanrı'ya Şükür, 36. Başlık: Kroniğin Düzenlenmesi ve İlaveler, 37. Başlık: Kardeşleri ve Yoldaşlarıyla Birlikte Yermak'a Kazak Sinodiği; Onların Büyük, Orta ve Küçük Derece ile Onore Edilmesi.

Savva Yesipov eserini otuz yedi ana başlık altında kaleme almayı tercih etmiştir. Bu sebeple eserin tercüme ve notlandırmasını yapan hocalarımız eserin orijinaline bağlı kalarak biçim ve muhtevadaki düzenlemeleri minimize etmişlerdir. Ayrıca bu durum *Stroganov* ve *Remezov* kroniklerinde söz konusu değildir. Bu kroniklerde normal başlıklandırma usulüyle tarihi hadiseler kronolojik bir sırayla kaydedildiğinden söz konusu eserlerin tanıtımında içerik başlıklarına ayrıca değinilmeyecektir.

Sibir Hanlığı Kronikleri II: *Stroganov Kroniği*

Stroganov Kroniği kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Kroniği ilk neşreden kişinin Spasski⁶ olduğu bilinmektedir. Spasski bu kroniği 1821 yılında "Letopis Sibirskaya" (Sibir Kroniği) adıyla yayınlamıştır⁷. Rusça aslından Türkçeye kazandırılan bu çalışmada Spasski neşri esas alınarak İmaratorluk Arheografi Komisyonu'nun 1907 yılında neşrettiği *Stroganov Kroniği*'nin yine Spasski yazması, Tolstov yazması ve bunların biraz daha özetlenmiş hali olan Afanasi yazmaları da mukayese edilerek değerlendirilmiştir. *Stroganov Kroniği*'ne dair ülkemizde yapılmış kayda değer çalışmalar mevcuttur⁸.

⁶ Spasski hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Özkan, "Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: 'Sibirskiy Vestnik'", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, 2019, s. 307-332.

⁷ Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, *Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 20.

⁸ Zafer Sever'in "Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiryada Rus Hâkimiyeti" adlı yayınlanmamış doktora tezi konu ile alakalı ülkemizde yapılan en tafsilatlı çalışmalardan biridir. Sever, dört ana bölümden teşkil olan çalışmada Stroganovların etnik kökeninden Rusya iç emtiasında nasıl etkili olduklarına dair kapsamlı bir araştırma sunmaktadır. Rusya'nın büyük bir dünya imparatorluğuna evrilmeye sürecinde etkili olan nüfuzlu ailelerden en etkilisinin Stroganov ailesinin olduğunu gözler önüne sermektedir. Stroganov ailesinin, Rusya'nın ticarî genişlemesine yaptıkları büyük katkıların yanı sıra bilhassa Kuzey Türklüğünü etkileyen faaliyetleri ve yazarın doktora tezinin akabinde Rus işgalinin bizzat katalizörü olarak incelediği Stroganov ailesi hakkında yayınladığı makale çalışması hakkında detaylı bilgi

Söz konusu kronik Nikolay Mihayloviç Karamzin tarafından diğer kronikler içerisinde özel bir yere konulmuştur. Karamzin'in kronik için *Stroganov Kroniği* adını kullanması eserin adının bu şekilde ün kazanmasına neden olmuştur. Sibir Hanlığı'nın işgal sürecinde başlıca rol üstlenen Stroganov ailesinin faaliyetlerinden bahsedilen eser Rus ve Türk tarih yazımında önemli bir yere sahiptir. Eser önsöz ve giriş haricinde beş kısımdan oluşmaktadır.

Stroganov Ailesi adlı ilk kısımda Rus bilim çevrelerinde merak uyandıran Stroganov ailesinin atalarından başlamak üzere kim oldukları, nerelerde yaşadıkları, ticaret hayatında sahip oldukları önem ve zenginlikleri sayesinde karşılıklı imtiyazlarla Rus devleti yönetiminde nasıl söz hakkına sahip olduklarından detaylıca bahsedilmektedir. 9 Nisan 1517'de Çar Vasili İvanoviç'ten yeni tuz işletmeleri kurmak için izin alan Stroganovlar zamanla ticari faaliyetlerini geliştirdiler. Stroganov kardeşlerin en küçüğü olan Anika sayesinde ise zirveye ulaştılar. Anika ailesinden kalan mirası stratejik bir şekilde değerlendirerek sürekli yeni araziler satın aldı. Stroganovlar zamanla kontrol edilemez bir güç haline geldi ve Don-Volga steplerinde ve Hazar'da yaşanan sıcak gelişmeler karşısında Rusya, Sibir Hanlığından gelebilecek olası bir tehlikeye karşı önlem almak için Stroganovların desteğiyle bölgeyi kontrol altına aldı. Söz konusu kısımda ele alınan Stroganov ailesi başkent Sibir'in ilhak edilmesine neden olan işgalci güçlere gerekli silah ve teçhizatı da sağlayarak Rus tarihi ve kültüründe imtiyazlı bir yere sahip olmuşlardır. Bu sebeple de çalışmanın mühim bir kilit noktasını teşkil etmektedir.

Stroganov Kroniği Yazmaları adlı ikinci kısımda kroniğin çeşitli varyantları tanıtılmıştır. Bu varyantların kimler tarafından neşredildikleri, nerede muhafaza edildikleri ve biçim özelliklerinden kapsamlı bir şekilde bahsedilmiştir.

Stroganov Kroniği Hakkında adlı üçüncü kısımda kroniğin kim tarafından yazıldığına tam olarak bilinmemekle beraber Spasski neşrinin çalışmanın bilahare iskeletini oluşturduğu kaydedilmiştir. Spasski, *Stroganov Kroniği*'ni eline tesadüfen geçtiğini ve XVII. el yazması olduğunu belirtmiştir⁹. Spasski neşrinin esas alındığı çalışmada yukarıda bahsedildiği üzere diğer yazmaların da mukayese edilerek incelendiği bilgisi paylaşılmaktadır. *Stroganov Kroniği*'nin bilim çevrelerinden uyandırdığı etkiye ve Nebolsin, Karamzin ve Miller gibi araştırmacıların görüşlerine de yer verilmektedir. *Stroganov Kroniği*'nde Rus devleti tarafından Stroganovlara verilen imtiyaznameler, mektuplar ve diğer resmi evraklar da kullanılmıştır. Eser bu yönüyle diğer kroniklerden ayrılan temel bir özelliğe de sahiptir.

---

için bkz. Zafer Sever, "Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti", Doktora Tezi, Ordu Üniversitesi, 2020; Zafer Sever, "Sibirya'da Ruslar: Rus İşgalinin Katalizörü Olarak Stroganov Ailesi", *MUTAD*, VIII (I), 2021, s. 91-109; Harun Arslantürk'ün ise "Sibir Hanlığı Tarihinin İnşasında Bir Kaynak Tahlili: Stroganov Kroniği" adlı makalesi bahsi geçen konu ile ilgili çalışmalardan birisidir. 1552'de Kazan Hanlığı'nın işgali sonrasında orta İdil bölgesindeki Türk hakimiyetinin sona erdiği aktarılmıştır. Tahlil olunan kroniğe binaen yazar, bu gelişmenin Astarhan ve Sibir hanlıklarının düşmesini kolaylaştırmasıyla birlikte Stroganov ailesinin bu süreçteki imtiyazlı rolünden bahsetmiştir. Arslantürk, hacimli bir dipnot çalışması yaptığı makalesinde söz konusu kroniğin nedenselliği, güvenilirliği, sorunsalları ve muhtevasına geniş ölçüde yer vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Harun Arslantürk, "Sibir Hanlığı Tarihinin İnşasında Bir Kaynak Tahlili: Stroganov Kroniği", *Genel Türk Tarihi Kaynakları: Ordu Çalıştayı Bildirileri*, Ed. Mehmet Alparğu, Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu 2019, s. 339-345.

⁹ Ünal, Özkan, Karakulak, Sever, Arslantürk, *Stroganov Kroniği*, s. 23.

Muhtevaya Dair Birkaç Söz adlı dördüncü kısımda kroniğin muhtevası iki bölümde değerlendirilmiştir. Birincisi “Sibir Hanlığı’nın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden önce aileden Semen, Maksim ve Nikita döneminde Stroganovların Moskova himayesinde bölgedeki pozisyonları ve ardından destek verdikleri Yermak Timofeyev önderliğindeki Volga Kozaklarının Sibir Hanlığı topraklarına gönderilmesi”dir. İkincisi ise “Yermak öncülüğündeki Kozakların Sibir Hanlığı’nı işgal sürecinin aşama aşama nasıl cereyan ettiği, nerelerde hangi savaşların yapıldığı ve mücadelelerin nasıl sonuçlandığı”dır. Bu kısımda eserin tercüme ve notlandırmasını yapan hocalarımız kroniğin muhtevasına dair görüşlerini ve eleştirilerini sunmuşlardır. Kroniğin verdiği bilgileri mukayese eden yazarlar bu bilgilerden hareketle Sibir Hanlığı’nın Rus topraklarının güvenliği için tehdit olarak görüldüğünü aktarmaktadır. Ancak Sibir’in zaptı için Stroganovlardan alınan destekten diğer kroniklerde bahsedilmezken *Stroganov Kroniği*’nde bu durumun değiştiğine dikkat çekilmektedir.

Çeviri Metin ve Notlandırma adlı son kısımda ise kroniğin Rusçadan Türkçeye tercümesi ve detaylı bir notlandırma çalışması mevcuttur. *Yesipov Kroniği*’ne kıyasla yapılan notlandırmalar daha hacimlidir. Metnin orijinalinden kopmadan olabildiğince az revize ve sadeleştirmelerle anlatım dili daha yalın ve anlaşılır hale getirilmiştir. Kroniğin ana konusu Yermak öncülüğündeki Volga atamanları ve Kozakların Sibir’in işgalinde oynadığı rol ve bu toprakların Rusya tarafından ilhak edilme sürecidir. Akabinde bu topraklarda gerçekleşen Rus kolonizasyonu tüm faaliyetleriyle ele alınmıştır. Kroniğe göre Yermak ve adamlarının Sibir Hanlığı hudutlarına girmesiyle işgal süreci başlamıştır. Bu sürecin baş destekçilerinden olan Stroganov ailesi hakkında *Stroganov Kroniği*’nde diğer kroniklere nazaran daha açıklayıcı yer ve zaman bilgileri verilmiştir. Ayrıca Yermak ve Kozaklardan oluşan adamları Don-Volga steplerinde dolaşan sıradan birer yağmacıyken Rus çarı İvan ve Moskova tarafından birden kurtarıcı kahraman rolüne büründürülmeleri kroniğin Rusya yanlısı bir perspektiften yazıldığını göstermektedir.

Sibir Hanlığı Kronikleri III: Remezov Kroniği

Remezov Kroniği’nin müellifi Semen Ulyanoviç Remezov’dur. Remezov, Rusya’da kronik yazım geleneğinin son temsilcisi olarak bilinmektedir. Sibirya’nın merkezi Tobolsk’ta bulunan boyar bir aileye mensuptur. Bölgede dönemin şartları içerisinde iyi bir eğitim alan Remezov donanımlı bir şahsiyet olarak tanınmaktadır. Ülkemizde Remezov Kroniği’ni konu edinen kapsamlı bir çalışma mevcuttur¹⁰.

---

¹⁰ Mesut Karakulak’ın “Sibirya’da Ruslar: Remezov Kroniği ve Sibir Hanlığı Tarihi Anlatısı” adlı çalışması Sibir kronikleri serisinin sonuncusu olan Remezov Kroniği’ni konu edinir. Yazar, Ruslar tarafından ilhak edilen hanlıkların son kalesi olan Sibir’in işgali neticesinde Rus kolonizasyonunun Ural ötesine yayılmaya başladığını aktarmaktadır. Bu kolonizasyonun baki olabilmesi için ise şehirde yerleşik yapılar inşa edildiğini görüyoruz. Karakulak’ın tahlilinden hareketle söz konusu kronikte Sibir sahasında Rus kolonisinin yaygınlaşması ve Küçüm Han ile Yermak’ın mücadele serüveninin daha kapsamlı bir biçimde ele alındığını söyleyebiliriz. Stroganov Kroniği’ne nazaran Remezov Kroniği’nde ele alınan kronolojik bilgilerin daha detaylı anlatıldığını belirten yazar, Remezov Kroniği’ni diğer kroniklerden ayıran ve bazı bilim çevreleri için daha kıymetli görülen özelliklere sahip olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Mesut Karakulak, “Sibirya’da Ruslar: Remezov Kroniği ve Sibir Hanlığı Tarihi Anlatısı”, *Genel Türk Tarihi Kaynakları: Ordu Çalıştayı Bildirileri*, Ed. Mehmet Alpargu, Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu 2019, s. 225-231.

Remezov Kroniği ilk Tobolsk'ta keşfedildiğinde yazarın kimliği bilinmediğinden Miller tarafından *Tobolsk Kroniği* olarak adlandırılmıştır¹¹. Her iki isimle de tanınan söz konusu kroniğin tercüme ve notlandırma çalışmasında İmparatorluk Arheografi Komisyonu'nun 1907'de Petersburg'da neşrettiği Miroviç yazması ele alınmıştır. Yazarlar, çeviri metne sadık kaldıklarını; bazı bölümlerde anlatımı güçlü kılmak için eklemeler yaptıklarını belirtmişlerdir.

Remezov'un eserinde diğer kroniklerden farklı olarak ana metinde bahsedilen tarihi hadiseler resmedilerek anlatılmıştır. Eserde toplam yüz elli dört çizim ve yüz elli yedi madde bulunmaktadır. Her bir çizim anlatılmak istenen olayı betimleyici bir teknikle tasvir etmektedir. Bu çizimlerin altında numaralandırmalarla birlikte yazarın Rusça aslından Türkçeye kazandırılan açıklama ve notları yer almaktadır. Eser önsöz ve giriş haricinde altı kısımdan oluşmaktadır.

Semen Ulyanoviç Remezov ve Eserleri adlı ilk kısımda Remezov'un şahsı, ailesi ve eserlerinden bahsedilmektedir. Sibir Hanlığı'nın işgali akabindeki süreçte bölgede Rus kolonizasyonunun sağlanmasında bir diğer öncü ailenin Remezovlar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca burada Remezov'un Sibiryaya coğrafyası ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanındığı ve eserlerinin Rus çevrelerinde kıymete haiz bir öneme sahip olduğu kaydedilmiştir.

Remezov Kroniği Hakkında adlı ikinci kısımda söz konusu kroniğin Sibiryaya çalışmalarında sahip olduğu öneme vurgu yapılmıştır. Miller tarafından Tobolsk'ta keşfedilen kronik araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmüştür. Eser ilk defa 1880 yılında İmparatorluk Arheografi Komisyonu tarafından yayınlanmıştır¹². Rusça aslından Türkçeye kazandırılan söz konusu çalışmada kroniğin biçimsel özelliklerinden şu şekilde bahsedilmiştir:

“XVII ve XVIII. asra ait el yazısı karakteriyle kaleme alınmış olan kronik, biçimsel olarak incelendiğinde dikdörtgen yaprağa yazılmış, her sayfada dikey bir çizgiyle ikiye bölünmüş, her anlatıyla ilgili çizim yapılmış ve çerçeve içerisinde resmin üzerine metin yerleştirilmiştir. Kroniğin en dikkat çekici niteliği anlatımı kuvvetlendirmek için kullanılan resimlerdir. Bunların Remezov ve oğlu Leonte tarafından çizildiği düşünülmektedir.”¹³

Kroniğin Kaynakları adlı üçüncü kısımda kronikte esas alınan ana ve yardımcı kaynaklardan bahsedilmektedir. *Sibir Hanlığı Kronikleri*'nin ana kaynağı Yermak ve Kozakları tarafından bırakılan *Napissanie* adlı kayıtlardır. Bu kayıtlar 1621-1624 yıllarında Sibir Piskoposu Kipriyan tarafından toplanarak *Sinodik* adlı kilise defterine kaydedildiği bilinmektedir. Bu ana kaynak haricinde müellifin eserini saha araştırmaları ve sözlü kaynaklar vasıtasıyla zenginleştirdiği kaydedilmiştir.

Kroniğin Muhtevasına Dair adlı dördüncü kısımda kronik muhteva bakımından iki bölüme ayrılarak incelenmiştir. Birinci bölümde Yermak'ın seferleri hakkındaki bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise İncil'de bahsedilen hadiselerle eski Rus tarihi sentezlenmiş; Sibir halklarının yaşam tarzları, gündelik rutinleri ve inançları hakkında bilgilere yer verilmiştir. *Remezov Kroniği*'nin dinî-ideolojik temelli inşa edildiğinden bahsedilmiştir. Kroniğin Yesipov ve Stroganov kronikleriyle mukayese edilerek

¹¹ Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, *Sibir Hanlığı Kronikleri III: Remezov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 16.

¹² Ünal, Özkan, Karakulak, Sever, Arslantürk, *Remezov Kroniği*, s. 16.

¹³ Ünal, Özkan, Karakulak, Sever, Arslantürk, *Remezov Kroniği*, s. 17.

farklılık arz eden noktalara değinilmiştir. Ayrıca eserde anlatılan bazı destansı hikâyeler Remezov'un mistik bakış açısını da gözler önüne sermektedir. Diğer kroniklerde olduğu gibi bu kronikte de Yermak ile Küçüm Han arasındaki mücadele objektiflikten yoksun bir anlatım biçimi tercih edilerek aktarılmıştır.

Sibir Araştırmalarında Remezov Kroniği ve Etkisi adlı beşinci kısımda *Remezov Kroniği*'nin Sibir tarihi araştırmalarında teşkil ettiği yer ve alanında yetkin çeşitli araştırmacıların kroniğe olan yaklaşımları ele alınmıştır. Kroniğin bilhassa Rus bilim adamları tarafından güvenilirliğinin sorgulanması esere olan şüpheci bakış açısını da perçinlemiştir. Ancak başta Miller olmak üzere İogan Ebergard Fişer, Slovtsov ve İlovayski gibi alanında uzman tarihçiler yaptıkları çalışmalarda *Remezov Kroniği*'ni esas almışlardır. Sibir tarihi sahasında çalışmalar yapan tarihçi Hadi Atlasi de diğer kroniklere temkinli yaklaşarak *Remezov Kroniği*'ni dikkate almıştır. Sibir sahası çalışmalarının kült isimlerinden olan Nikolay Mihayloviç Karamzin başta olmak üzere Solovyev ve Nebolsin ise *Remezov Kroniği*'ne şüpheyle yaklaşmış; çalışmalarında Yesipov ve Stroganov kroniklerini daha güvenilir bulmuştur. Neticede Remezov'un kroniğinin bilim camiasında neden olduğu tartışmalarla kendine has bir ilgi odağı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Çeviri Metin ve Notlandırma adlı son kısımda ise *Remezov Kroniği*'nin Miroviç Yazması Rusçadan Türkçeye tercüme edilerek notlandırma çalışması yapılmıştır. Eserin en hacimli bölümü olan söz konusu kısımda hadiselerin her biri çizimle resmedilerek anlatılmıştır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere eser yüz elli dört çizim ve yüz elli yedi maddeden oluşmaktadır. Kronikte dinî-mitolojik bir girizgâh yapıldıktan sonra Yermak ve yoldaşlarına bir kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Söz konusu kısımda yer alan ilk çizimde kutsal bir kitabın üzerinde yer alan her şeyi izleyen tek bir göz tasvir edilmiştir. Genel itibariyle “Tanrı'nın lütfü” ile seferlerde elde edilen başarıdan, Küçüm Han ve halkının tüm yaşanan zulümleri hak etmelerinden, Stroganov ailesinin başta yağmacı Kozaklardan korkması sonucu ambarlarının kapıları açmak zorunda kaldıklarından ancak daha sonrasında bizzat silah ve teçhizat desteği sağladıklarından ve akabinde Türk yurtlarının Rus ilhakına terkedildiğinden bahsedilmiştir. Ancak bu hadiselerden ziyade özellikle Yermak ile Küçüm Han arasındaki amansız mücadele kronolojik sıralama dikkate alınarak detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bir diğer dikkat çeken noktalardan birisi de kroniğin yazım dilinin edebi ve mitolojik kurgudan etkilenmiş olmasıdır. Bu bağlamda *Remezov Kroniği* müellifin duygularını yansıtmaktan çekinmediği, objektif bakış açısından uzak yanlı bir övgü eseridir.

Sibir Hanlığı Kronikleri serisi Türk tarihi çalışmalarında şüphesiz mühim bir boşluğu doldurmaktadır. Bahsi geçen kronikler Türk tarihinin müphem bir dönemini aydınlatmakla birlikte günümüze kadar Türkçeye tercüme edilmemişti. Sibir kroniklerinin tercüme ve notlandırma çalışmasını yapan yazarlar, kroniklerde yazım birliğinin olmadığını ve diğer varyantlarının birbirinden farklılık arz ettiğini belirtmişlerdir. Bu durumun da haliyle bilgileri mukayese etmede işleri zorlaştırdığını söylemek mümkündür. Eserlerin tercüme ve notlandırılmasından ziyade yapılan kısaltma, kaynakça ve dizin çalışmaları okuyucuya bilgiye ulaşma noktasında kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca her üç kitabın kapak tasarımlarında da söz konusu kitabın ele aldığı hadiseleri yansıtan görsellerin seçilmesine özellikle dikkat edildiği ilgi çekiyor. Neticede her üç kroniğin de hem Sibir sahası çalışmalarında başvuru kaynak olma hüviyeti taşımakta olduğu hem de Türkçe tercümesi sayesinde araştırmacılar tarafından daha pratik ve işlevsel bir şekilde istifade edilebileceği aşikârdır. Özellikle popüler

tarihçiliğin alt dallarından biri olma yolunda ilerleyen Rusya ve Sibiryaya araştırmaları ile ilgili yapılan kayda değer çalışmaların ivme kazandığını söyleyebiliriz. Ülkemizde yakın dönemde mütemediyen artan Sibiryaya çalışmalarının ise gerek yerel gerek uluslararası tarih yazıcılığına yeni bir soluk getirdiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Arslantürk, Harun, “Sibir Hanlığı Tarihinin İnşasında Bir Kaynak Tahlili: Stroganov Kroniği”, *Genel Türk Tarihi Kaynakları: Ordu Çalıştayı Bildirileri*, Ed. Mehmet Alpargu, Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu 2019, s. 339-347.
- Karakulak, Mesut, “Sibiryada Ruslar: Remezov Kroniği ve Sibir Hanlığı Tarihi Anlatısı”, *Genel Türk Tarihi Kaynakları: Ordu Çalıştayı Bildirileri*, Ed. Mehmet Alpargu, Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu 2019, s. 225-231.
- Özkan, Murat, “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: ‘Sibirskiy Vestnik’”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, 2019, s. 307-332.
- _____, “Sibir Hanlığı Tarihine Dair Bir Kaynak İncelemesi: Yesipov Kroniği”, *Genel Türk Tarihi Kaynakları: Ordu Çalıştayı Bildirileri*, Ed. Mehmet Alpargu, Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu 2019, s. 197-209.
- Sever, Zafer, “Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiryada Rus Hâkimiyeti”, Doktora Tezi, Ordu Üniversitesi, 2020.
- _____, “Sibiryada Ruslar: Rus İşgalinin Katalizörü Olarak Stroganov Ailesi”, *MUTAD*, VIII (I), 2021, s. 91-109.
- Topsakal, İlyas, “Türk Tarihi Açısından Sibiryanın Kısa Tarihi (bBaşlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)”, *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1863-1883.
- _____, *Sibiryaya Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 18.
- Ünal, Fatih, “Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, Güz 2015, s. 613-647.
- Ünal, Fatih, Özkan, Murat, Karakulak, Mesut, Sever, Zafer, Arslantürk, Harun, *Sibir Hanlığı Kronikleri I: Yesipov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- _____, *Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- _____, *Sibir Hanlığı Kronikleri III: Remezov Kroniği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 11.05.2023

Makale Kabul | Accepted: 14.06.2023

Atıf | Cite as: Leyla Özer, “Herât’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389) (Kitap Tanıtımı)”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 93-96.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1295693>

Derya Coşkun, *Herât’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)*, Kitabevi, İstanbul 2020, 300 s., ISBN: 9786057819710

Leyla Özer*

2020 yılında Erzurum Teknik Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Derya Coşkun tarafından hazırlanan “*Herât’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)*” isimli çalışma 13. Yüzyılın ortalarından itibaren İlhanlı Devleti’ne tabii bulunan Kert Hanedanlığı ve bu hanedanlığın Herât ve dolaylarındaki idaresini ele almakta, söz konusu hanedanlığın İlhanlı devleti bünyesindeki siyasi faaliyetlerini konu edindiği gibi bağımsızlığın elde edilmiş sürecinde meydana gelen faaliyetleri de gözler

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Alanı, leyla.ozert5@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5644-6293.

önüne sermektedir. 13. yüzyılda İran ve havalisini egemenliği altına alan Moğollar, Cengiz Han'ın ölümü ile birlikte *İlhanlılar*, *Kubilay Hanlığı* ve *Çağataylılar* olmak üzere ayrılmaya başlamış, ülke idaresine egemen olma hırsı ve bu hırsın yaratmış olduğu mücadele ruhu telafi edilemez kayıplara sebebiyet vermiş, hiç kuşkusuz şehirlerde bu kayıplardan nasibini almıştır. Nitekim Kert Hanedanlığının tabiiyetinde bulunan Herât'ta bu şehirlerden biridir. Gerek ticari gerekse ekonomik açıdan bir hayli zenginlik bahşeden bu şehir, yaşanan mücadeleler neticesinde büyük bir yıkıma maruz bırakılmıştır. İlhanlı devleti bünyesinde başlayan gerileme ve dağılma sürecinin 14. yüzyılın sonlarına doğru giderek hız kazanması ile birlikte yerine bölgede bazı hanedanlıklar varlık göstermeye, bağımsızlıklarını elde etmeye başlamıştır. Nitekim İlhanlı Devletine tabiiyetiyle bilinen Kert Hanedanlığı da bu hanedanlıklardan biridir. Türkiye'de Kert Hanedanlığına dair yapılmış müstakil bir çalışmanın var olmaması yazarı araştırmaya karar verme noktasında teşvik etmiş, hanedanlığa ve onun siyasi tarihine ilişkin ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bu çalışma vesilesiyle ilim camiasında büyük bir boşluğun doldurulacağı temenni edilmiştir.

Konu içeriğinin dört bölüm halinde tasnif edildiği söz konusu eserde, yazar biyografisinin peşi sıra "*İçindekiler*" başlığı altında *Kısaltmalar*, *Önsöz*, *Araştırmanın Kaynakları* ve *Giriş* başlıklarına dair kısa bilgilere yer verilmiş, ana başlıklar ve bölümler ise sırasıyla numaralandırılmıştır. "*Araştırmanın Kaynakları*" başlığı altında, Kert Hanedanlığına dair kaleme alınmış kaynaklar ismen belirtilmiş peşi sıra kaynakların içeriğine ve özelliklerine dair detaylıca bilgilere yer verilerek, bilgiler açıklamalı dipnotlarla desteklemiştir. Bu vesileyle okuyucularına yoğun bir kaynak çeşitliliği sunma amacı güden yazar, Hanedanlığı doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen bu kaynakları birinci ve ikinci elden kaynaklar olmak üzere sıralamış ayrıca kullanılan kaynakların üslup ve içeriğine dair olumlu ve olumsuz değerlendirmelerde bulunmaktan da geri durmamıştır.

Giriş bölümü incelendiğinde "*Herât Adı*" altında şehrin isminin farklı kaynaklardaki kullanımlarına dikkat çekilerek, hem bir bölge hem de bir şehir kimliğine bürünmüş olduğu, kurucusunun kim olduğu noktasında ise farklı görüşlerin ileri sürüldüğü belirtilmiş ancak bir fikir birliğine varılamadığı açıkça ifade edilmiştir. Çoğunlukla ev sahipliği yapmış olduğu devletler bünyesinde isimlendirilen şehir, İslam seyyahlarının kaleme almış oldukları eserlerde ise çeşitli adlarla tarif edilmiştir.

"*Herât'ın Tarihi Coğrafyası*" başlığı altında şehre bağlı bulunan bölgelerin isimlerine yer verilerek, geçmişteki görünümü tasvir edilmiştir. Topraklarının verimliliğine vurgu yapan yazar, ticaret yollarının üzerinde bulunmasından hareketle şehrin önemine dikkat çekmiştir. Ardından şehrin kuruluş süreci ele alınmış, birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış olmasından ötürü mühim bir merkez görevi üstlenmiş olduğu belirtilmiştir. Şehrin coğrafyacılara nezdindeki söylemleri ise "*Bölgenin Şâhi*", "*Dünya Şehirlerinin Göz Bebeği*" şeklinde örneklendirilmiştir. Şehrin tarih boyunca ev sahipliği yapmış olduğu toplumlara ve şehirdeki ilk Türk hâkimiyet sürecine ilişkin bilgilere yer vererek devam eden yazar, bölgedeki hâkimiyetin sıklıkla el değiştirmiş olduğu gerçeğine özellikle dikkat çekmiştir. Anlatım şehrin İslam topraklarına katılma sürecine dair bilgilerin verilmesiyle devam etmiş, nitekim bu sürecin bir hayli sancılı olduğu belirtilerek sonlandırılmıştır.

"*Kertlerin Menşei ve Hanedanlığın Ortaya Çıkışı*" başlıklı birinci bölüm incelendiğinde "*Kert Adı Üzerine Tartışmalar*" alt başlığı ile Kert adının yazımı ve telaffuzu arasındaki farklılığa dikkat çekilerek, bu farklılığın zaman içerisinde kelimenin

değişik anlamlar kazanmasına sebebiyet verdiği belirtilmiş, durumun nedeni olarak birtakım etkenler gösterilmiştir. Kelime her ne kadar yazım ve telaffuzuna bağlı olarak farklı anlamlar kazanmış olsa da özünde “*azim*”, “*büyüklik*”, “*ihtişam*” gibi anlamları ihtiva etmekte ayrıca “*dikenli bir meyve*”, “*kırılma*”, “*kopma*” gibi anlamları ifade etmiş olduğu da belirtilmektedir. “*Kertlerin Kökenine Dair Tartışmalar*” isimli ikinci alt başlık, kökeni itibariyle Kertlerin dayandığı unsurlara ve halen dahi açıklığa kavuşturulamayan bu unsurlara yönelik yapılmış tartışmalara yer vermektedir. “*Kert Hanedanlığı'nın Ortaya Çıkışı*” adlı üçüncü ve son başlık ise hanedanlığın kuruluş sürecine ilişkin bilgileri barındırmakta, kurulan bu hanedanlığın idare sistemine değinilerek birinci bölüm sonlandırılmaktadır.

“*İlhanlıların Hâkimiyet Sürecinde Kertler*” başlıklı ikinci bölüm incelendiğinde “*Rükneddin Muhammed Ebubekir Kert Dönemi (643-644/1245-1246)*” alt başlığı ile hanedanlığın kurucusu Şemseddin Muhammed bin Kert ve onun soyuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Buna göre kendisi Melik Rükneddin'in oğlu, Gur sultanı Gıyâseddin Muhammed b. Sâm'ın veziri olan İzzeddin Ömer Merâganî'nin de kardeşinin torunudur. İzzeddin Ömer Merâganî'ye vezirliği döneminde Herât'ın idaresi verilmiş, ardından şehrin idaresine Rükneddin Muhammed getirilmiştir. Rükneddin Muhammed ise kendisinden sonra Herât ve çevresinin idaresine oğlu Şemseddin Muhammed Bin Kert'i uygun görmüştür. Nitekim “*Şemseddin Muhammed Bin Rükneddin Muhammed Ebubekir Kert Dönemi (644-676/1246-1278)*” başlığı altında Rükneddin Muhammed'in bu emelinin gerçekleştiği ve ölümüyle oğlu Şemseddin Muhammed'in Herât'ın idaresine muvaffak olduğu belirtilmiştir. Kendisinin siyasi faaliyetleri “*Şemseddin Muhammed'in Siyasi Faaliyetleri*” alt başlığı ile ele alınmış, onun Bekir Kalesi'ni fethi ve bu uğurdaki mücadelesi ise detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu mücadelelerin peşi sıra “*Abaka Han ve Barak Han Mücadelesi*” başlıklı bölüme geçilerek, Çağatay ve İlhanlı hanlarının Horasan üzerindeki hâkimiyet mücadelesi ele alınmış, mücadele sonrasında Horasan'ın idaresinin İlhanlılara geçtiği bilgisine yer verilerek, Herât ve dolaylarının bir hayli zayıyata uğradığı belirtilmiş, zarar gören bu şehir tekrar İlhanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Melik Şemseddin Kert'in ölümü üzerine şehir yönetimini devralan oğlu Rükneddin Muhammed Bin Şemseddin Kert ve onun çalkantılı dönemine ilişkin bilgiler “*Rükneddin Muhammed Bin Şemseddin Kert Dönemi (677-705/1278-1305)*” başlığı altında ele alınmış, gıyabında asılsız ithamlarda bulunduğu ve bu ithamların kendisinin itibarını sarsmış olduğu bilgisine yer verilerek, şehrin maruz bırakıldığı yağma faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin halkın büyük bir kısmını göçe mecbur ettiği gerçeğine değinilmiştir. Peşi sıra İlhanlıların altıncı hükümdarı olan Gâzân Han ve onun dönemine ilişkin bilgilere ve Melik Rükneddin'in büyük oğlu Fahreddin Bin Şemseddin Kert ve onun Herât'a melik olarak atanmasına yönelik bilgilere yer verilerek devam edilmiştir. Melik Fahreddin tarafından Herât'ın asayişinden sorumlu tutulan ancak süreç içerisinde halk üzerinde baskı kurarak, yağma faaliyetlerinde bulunan Nekûderîlere ise özellikle temas edilmiştir. Zira zulüm ve yağma hareketleri kendilerini bir hayli bezdiren halk, çareyi şehri terk etmekte bulmuş, Olcaytu Han tarafından bölgeye bir sefer tertip edilmesini ise kaçınılmaz kılmıştır. Melik Fahreddin'in ölümü üzerine Herât'ın idaresi kardeşi Gıyaseddin Bin Şemseddin Kert tarafından devralınmış, dönemine ilişkin bilgiler “*Gıyaseddin Bin Şemseddin Kert Dönemi (706-729/1307-1329)*” başlığı altında ele alınmıştır. Ardından Horasan valisi Şehzâde Yesâvur'un İsyanı ve onun ortadan kaldırılma süreci ele alınarak ikinci bölüm sonlandırılmıştır.

“Bağımsızlık Yolunda Kertler” başlıklı üçüncü bölüm, ikinci kez isyan hareketinde bulunan şehzâde Yesâvur ve onun faaliyetlerini konu edinerek başlamaktadır. Peşi sıra kertlerin İsfizâr’daki söz hakkından rahatsızlık duyan Melik Kutbeddin ve onun isyan hareketine değinilmektedir. “Şemseddin Muhammed Bin Gıyaseddin Kert Dönemi (729-730/1328-1330)” başlığı altında Melik Şemseddin Kert’in kısa süreli hâkimiyet dönemine ilişkin bilgilere yer verilerek, ölümüyle yerine geçen kardeşi Melik Hafız ve onun idari işlerdeki zafiyeti ele alınmakta ve bu bölüm, “Hafız Bin Gıyaseddin Kert Dönemi (730-732/1330-1331)” başlığı altında konu edilmektedir. Ölümünün peşi sıra Gurûler tarafından idareye getirilen ve Kertlerin en güçlü hükümdarı kimliğine bürünen Melik Muizeddin Hüseyin Kert ve onun dönemine ilişkin bilgilere ise “Muizeddin Hüseyin Bin Gıyaseddin Kert Dönemi (732-771/1331-1370)” başlığı altında yer verilmektedir. Kertler ve Serbedârî’ler arasındaki mücadeleleri anlatarak devam eden yazar, Melik Muizeddin Hüseyin Kert’in ölümüyle yerine geçen Gıyaseddin Pir Ali ve onun dönemine ise özellikle temas etmekte, Serbedârîler ile olan mücadelesini detaylı dipnotlarla temellendirerek bölümü sonlandırmaktadır.

“Kertlerin Tarih Sahnesinden Silinmesi” başlıklı dördüncü ve son bölüm, Emir Timur’un Herât kuşatması ile başlamakta, yıllardır Herât üzerinde söz sahibi olmak adına mücadele veren ve Kertlerin zayıflamasıyla bölgede aktif rol oynadıkları bilinen Gurûlerin isyan hareketleri ile devam etmektedir. Ardından devletin son hükümdarı Gıyaseddin Pir Muhammed’in katledildiği ve Kert Hanedanlığının hem soy hem de siyasi olarak tarih sahnesinden silinmiş olduğu bilgisine yer verilerek bölüm sonlandırılmaktadır. *Sonuç* kısmına gelindiğinde Kert hanedanlığının kuruluşu ve dağılışına ilişkin özet bilgilere yer veren yazar, bu hanedanlığın hem Batılı hem de Doğulu araştırmacılar nezdinde göz ardı edildiğini, bu sebepten ötürü kendilerine dair bilgilerin tartışmadan öteye gidememiş olduğunu belirtmiştir.

Eserini bu şekilde sonuçlandıran yazar, istifade etmiş olduğu tüm kaynakları “Kaynaklar” başlığı altında sırasıyla belirtmiş, böylece okuyucularına zengin bir kaynak çeşitliliği sunmuştur. “Ekler” başlığı altında İlhanlı hükümdarlarının ve Çağatay hanlarının isimlerinin ve hâkimiyet dönemlerinin yer aldığı tablolara yer verilmiş, Kert hanedanlığının ilk dönem meliklerinin belirtildiği şablonlar, konu ile ilgili detaylı haritalar ve şehrin görünüşünü yansıtan görseller ile eserin anlaşılabilirliği ve bilimsel doyuruculuğu artırılmıştır. Ardından “Dizin” kısmına yer verilerek eser sonlandırılmıştır.